

8

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400785

Den Haag, 4 april 2024

Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, de minister van Infrastructuur en Waterstaat, de minister voor Natuur en Stikstof, de minister voor Klimaat en Energie en eventuele andere betrokken bewindspersonen te vragen om ons op de kortst mogelijke termijn, doch uiterlijk dinsdag 9 april a.s. te informeren over de volgende vragen:

- Welke opgaven komen er de komende jaren nog op de boeren en andere gebruikers van het landelijk gebied af, die o.a. voortvloeien uit (Europese) regelgeving en internationale verplichtingen. Te denken valt daarbij bijvoorbeeld aan de Nitraatrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water, de Vogel- en Habitatrichtlijn, methaan(pledge), zoönose, klimaatdoelen.
- Wat betekent dit op hoofdlijnen voor de te nemen maatregelen, c.q. het handelingsperspectief voor de boeren.
- Welke Europese regelgeving is er voor het landelijk gebied in voorbereiding, die aanleiding kan geven tot nieuwe, vergelijkbare verplichtingen die mogelijk nog vergaande gevolgen kunnen hebben?
- Wat zijn de juridische mogelijkheden om een drempelwaarde van bijvoorbeeld 1 mol per hectare per jaar in te voeren, hetgeen ook een oplossing zou kunnen bieden voor het legaliseren van (bijna alle) PAS-melders.
- Kunt u aangeven of er nog andere juridische mogelijkheden zijn om PAS-melders te legaliseren? Kunt u daarbij in ieder geval ingaan op de mogelijkheden voor een generaal pardon of een nader gespecificeerd generaal pardon (voor een specifieke groep PAS-melders). Zijn hiervoor wijzigingen in wet- en regelgeving nodig?

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,

E. Dijkgraaf
Informatieur

Kabinet Minister-President
Ministerie van Algemene Zaken

202400969

> Retouradres Postbus 20001 2500 EA Den Haag

Tweede Kamer der Staten Generaal
t.a.v. de informateur dhr. E. Dijkgraaf
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

TWEEDE KAMER
der
STATEN-GENERAAL

Ingekomen 12 APR 2024

DIENST Griffie Nr

Kabinet Minister-President

Binnenhof 19
2513 AA Den Haag
Postbus 20001
2500 EA Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Onze referentie
4395013

Datum 11 april 2024

Geachte heer Dijkgraaf,

Bijgaand doe ik u antwoorden toekomen op vragen gesteld aan de minister van
Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (kenmerk 202400758).

85

DE MINISTER-PRESIDENT,
Minister van Algemene Zaken,
namens deze,
De Secretaris-Generaal

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Minister-President
Minister van Algemene Zaken
De heer drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA DEN HAAG

**Directie Bestuurlijke en
Politieke Zaken**

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr

00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)

F 070 378 6011 (algemeen)

www.rijksoverheid.nl/Inv

Behandeld door

Datum 9 APR 2024
Betreft Reactie op verzoek van de informateur (4390466)

Geachte heer Rutte,

U heeft mij een verzoek van de informateur doen toekomen om hem te voorzien van informatie. Dit betreft de brief met kenmerk 4390466, inzake het verzoek van de informateurs (202400756).

Hierbij stuur ik u, namens de ministers van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Infrastructuur en Waterstaat en de ministers voor Natuur en Stikstof en Klimaat en Energie de verzochte informatie als bijlage bij deze brief. Ik verzoek u deze informatie door te geleiden naar de informateur.

Secretaris-Generaal
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Ons kenmerk
BPZ / 52471118

Uw kenmerk
4390466

Bijlage(n)
1

Bijlage bij brief verzoek informateur landelijk gebied – 8 april 2024

- 1. Welke opgaven komen er de komende jaren nog op de boeren en andere gebruikers van het landelijk gebied af, die o.a. voortkomen uit (Europese) regelgeving en internationale verplichtingen. Te denken valt daarbij bijvoorbeeld aan de Nitraatrichtlijn, Kaderrichtlijn Water, de Vogel- en Habitatrichtlijn, methaan(pledge), zoönose en klimaatdoelen.**

Er liggen op dit moment meerdere opgaven in het landelijk gebied ten aanzien van onder meer natuur en stikstof, klimaat, water en dierenwelzijn die voortvloeien uit (Europese) regelgeving en internationale verplichtingen. Hieronder worden de opgaven per onderwerp toegelicht.

1.1 Natuur en stikstof

Internationale verplichtingen

Nederland heeft zich, als partij bij van het VN-Biodiversiteitverdrag, gecommitteerd aan de doelen van het verdrag voor 2030 en de missie voor 2050 om in harmonie met de natuur te leven. De 2030 doelen zien op het terugdringen van vervuiling o.a. door meststoffen en pesticiden, het herstellen en effectief beschermen van 30% van het land, het duurzaam gebruiken en versterken van biodiversiteit en ecosysteemdiensten, het stoppen of ombuigen van milieuschadelijke (financiële) prikkels en subsidies en het volledig integreren van biodiversiteit in alle overheidslagen en sectoren. Middels een nationaal biodiversiteitplan geven landen invulling aan deze mondiale doelen.

Europese verplichtingen

De Vogelrichtlijn is gericht op de instandhouding van alle natuurlijk in Europa in het wild levende vogelsoorten. De Habitatrichtlijn is gericht op het waarborgen van de biologische diversiteit in de Europese Unie door de natuurlijke habitats en wilde dier- en plantensoorten die van Europees belang zijn in een gunstige staat van instandhouding te brengen en te behouden. De Vogel- en Habitatrichtlijn verplicht lidstaten tot het op termijn toewerken naar een (landelijk) gunstige staat van instandhouding van in de richtlijnen als specifiek beschermd aangemerkte habitats en soorten. Ter uitvoering van de richtlijnen zijn Natura 2000-gebieden aangewezen. Voor die gebieden geldt een verplichting om maatregelen te treffen om de instandhoudingsdoelen van die gebieden te realiseren, die erop zijn gericht landelijk een gunstige staat van instandhouding te bereiken (artikel 6 lid 1 Habitatrichtlijn, artikel 4 Vogelrichtlijn). Daarvoor geldt geen termijn, de lidstaten moeten een passend tempo kiezen om daarnaar toe te werken. Daarnaast geldt voor die gebieden dat passende maatregelen moeten worden getroffen om verslechtering te voorkomen (artikel 6 lid 2 Habitatrichtlijn). Deze verplichting geldt voortdurend, vanaf het moment dat gebieden als Natura 2000-gebied kwalificeerden. Is verslechtering opgetreden, dan moet deze ongedaan worden gemaakt. Het gaat hierbij om resultaatsverplichtingen. Drukfactoren als te veel stikstof, verdroging, slechte waterkwaliteit zullen moeten worden voorkomen of weggenomen als deze leiden tot verslechtering. Naast de gebiedsbescherming is het noodzakelijk om te investeren in een basiskwaliteit van alle natuur. Dit neemt drukfactoren weg en draagt bij aan de gunstige Staat van Instandhouding.

Recente Natuurdoelanalyses laten zien dat in de meeste stikstofgevoelige Natura 2000-habitats verslechtering op dit moment niet kan worden uitgesloten of reeds optreedt. Indien overheidsingrijpen hierop uitblijft worden pogingen van organisaties om ingrijpen via de rechter af te dwingen, bijv. door het indienen van verzoeken om natuurvergunningen in te trekken, kansrijker. Ook kan in civielrechtelijke procedures onrechtmatig nalaten van de overheid aan de orde worden gesteld.

Artikel 6 lid 3 Habitatrichtlijn verplicht daarnaast om een systeem van toestemmingverlening in te richten, met een daaraan gekoppelde passende beoordeling voor plannen en projecten die mogelijk tot significante effecten kunnen leiden. Deze plannen en projecten mogen uitsluitend doorgaan als zij geen significante effecten kunnen hebben op de Natura 2000-gebieden. Hierbij worden alle mogelijke effecten van plannen of projecten betrokken; naast mogelijk schadelijke effecten van een toename van de stikstofdepositie wordt bijvoorbeeld ook gekeken naar andere risico's zoals impact op de hydrologie van een gebied of verstoring. Voor de meeste stikstofgevoelige N2000-

projecten geldt dat significante effecten niet zijn uitgesloten als nieuwe projecten daarop stikstofdepositie veroorzaken, waardoor momenteel vergunningverlening stagneert. De vergunningplicht kan ook raken aan het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (pesticiden) bij akkerbouw, als effecten daarvan in Natura 2000-gebieden niet kunnen worden uitgesloten.

De Vogelrichtlijn verplicht lidstaten alle maatregelen te treffen, waaronder het aanwijzen van bijzondere beschermingsgebieden (Natura 2000-gebieden), om bepaalde in Nederland voorkomende soorten te beschermen (artikel 4 Vogelrichtlijn). Ook hiervoor geldt de verplichting van artikel 6 lid 2 Habitatrictlijn om passende maatregelen te treffen om verslechtering te voorkomen en geldt de toets bij toestemmingverlening op grond van artikel 6 lid 3 Habitatrictlijn. Voor Nederland ligt hier met name een grote opgave voor bescherming van weide- en akkervogels in Nederland. Dit heeft ook de aandacht van de Europese Commissie en Nederland wordt geregeld door hen bevraagd of we voor deze soorten voldoende maatregelen treffen.

Nationale wetgeving

- In de Omgevingswet is vastgelegd dat in 2025 40% en in 2030 50% en in 2035 74% van de stikstofgevoelige natuur onder de Kritische Depositiewaarde (KDW) gebracht moet zijn. Omgevingswaarden leggen de kwaliteit vast die gemeente, provincie of Rijk voor de fysieke leefomgeving wil bereiken. Het gaat om resultaatsverplichtingen. Aan de omgevingswaarde is een verplicht programma gekoppeld, om te zorgen dat maatregelen worden getroffen om de nationale omgevingswaarde en de instandhoudingsdoelstellingen in de stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden te realiseren. De aanpak geeft mede invulling aan de Europese verplichtingen om verslechtering te voorkomen en uiteindelijk een gunstige staat van instandhouding te realiseren.

Nationale doelstellingen om invulling te geven aan internationale verplichtingen

- Voor de sectoren industrie en energie, en de sector mobiliteit heeft het kabinet Rutte-IV een indicatieve NOx-reductieopgave vastgesteld van 38% respectievelijk 25% in 2030 t.o.v. van 2019. Uit de ramingen van het PBL uit februari 2023 jl. blijkt dat de sectoren industrie en mobiliteit op koers liggen om de indicatieve sectorale doelstellingen zoals die in die begin vorig jaar zijn vastgesteld te behalen.
- In het ontwerpprogramma Nationaal Programma Landelijk Gebied is als doelstelling opgenomen om het gat naar een goede staat van instandhouding in 2030 met 30% te overbruggen. Een onderdeel daarvan is een opgave om meer arealen natuur te realiseren. De opgave voor extra natuurareaal zal zoveel mogelijk middels bestaand beleid kunnen worden gerealiseerd.
- Voor de agrarische sector is de doelstelling voor agrarische natuur relevant. De ambitie is om het areaal agrarische natuur met 180.000 ha in 2030 uit te breiden. Dit zal zoveel mogelijk worden gerealiseerd in combinatie met andere opgaven.

1.2 Klimaat

Internationale en Europese verplichtingen

In het verdrag van Parijs is afgesproken om de opwarming van de aarde te beperken tot 2 graden Celsius, en ons in te zetten voor maximaal 1,5 graad. In de Europese klimaatwet staan de doelen opgenomen die op Europees niveau gehaald moeten worden. Dit gaat om 55% reductie van de broeikasgasuitstoot in 2030 ten opzichte van 1990, en klimaatneutraliteit in 2050. In februari van dit jaar heeft de Europese Commissie per mededeling 90% reductie van CO₂ in 2040 voorgesteld. Besluitvorming hierover moet nog plaatsvinden door de nieuwe Europese Commissie. Daarnaast heeft Nederland zich gecommitteerd aan de Global Methane Pledge om de uitstoot van het broeikasgas methaan met 30% te verminderen in 2030 ten opzichte van 2020.

Nationale wetgeving

- In de Nederlandse Klimaatwet is vastgelegd dat Nederland tenminste 55% minder broeikasgassen moet uitstoten dan in 1990. Het vorige kabinet heeft zich beleidsmatig gericht op ca. 60% reductie in 2030 om tegenvallers in de uitvoering op te kunnen vangen. De Nederlandse Klimaatwet bevat niet alleen een nationaal klimaatdoel voor 2030, maar ook voor 2050. In de Klimaatwet ligt vast dat we klimaatneutraliteit voor Nederland in 2050 moeten realiseren, in lijn met het doel van Europa om in 2050 klimaatneutraal te

zijn. De veehouderij en mestaanwending in akkerbouw hoeven zelf niet klimaatneutraal te zijn in 2050, maar zullen wel ver terug moeten in CO₂- en methaan uitstoot. In het landgebruik, wat een aparte klimaatsector is naast de landbouw, zal de potentie om koolstof vast te leggen moeten worden vergroot. Koolstofvastlegging in het landgebruik zal de reductieopgave in de landbouw niet wegnemen. In beide sector zal gereduceerd moeten worden. Voor 2040 is er overigens geen doel in de Nederlandse klimaatwet opgenomen.

Nationale doelstellingen

- Voor realisatie van het nationale doel zijn sectorale doelen geformuleerd.
  - Voor **(1) de landbouw** (veehouderij, akkerbouw en glastuinbouw samen) is dat een restemissiedoel van 17,9 Mton CO₂-eq in 2030, verdeeld in 4,3 Mton CO₂-eq. voor de glastuinbouw en 13,6 Mton CO₂-eq. voor de veehouderij en akkerbouw. Het huidige kabinet heeft in het coalitieakkoord voor de veehouderij en akkerbouw (inclusief mestaanwending) een reductie-opgave van 5 Mton in 2030 t.o.v. 2021 via het NPLG bepaald, waarvan minimaal 3,82 Mton methaanreductie is ter invulling van de Global Methane Pledge. Hiermee is een vertaling gegeven van de wettelijk benodigde reductie naar een sectorale doelstelling. Van deze 5 Mton heeft het huidige kabinet afgesproken dat 1 Mton met uitkoop en 4 Mton met normerend en beprijzend beleid moeten worden bereikt. Uit de Klimaat- en Energieverkenning van 2023 blijkt dat met het huidige en reeds vastgestelde beleid deze doelstelling niet wordt gehaald.
  - Voor **(2) het landgebruik** (veenweiden, landbouwbodems, bomen, bos en natuur) geldt een restemissiedoel van 1,8 Mton CO₂-eq. in 2030. Uit de Klimaat- en Energieverkenning 2023 blijkt dat ook dit doel niet wordt gehaald met huidig en reeds vastgesteld beleid.
- De sectordoelen zijn niet wettelijk vastgelegd en kunnen worden aangepast. Indien het sectordoel voor de landbouw niet wordt ingevuld, betekent dit dat een andere sector meer moet doen om het gestelde overkoepelende doel te halen.
- Nationaal is 30% methaanreductie in 2030 t.o.v. 2020 als doel gesteld. Dit doel ligt niet vast in de Klimaatwet maar is de invulling van de Global Methane Pledge.
- In de brief Water en Bodem Sturend (Kamerstukken 27625 en 30015, nr. 592) is aangegeven dat in veengebieden toe wordt bewogen naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. Hiermee wordt bereikt dat bodemdaling wordt geminimaliseerd en uitstoot broeikasgassen wordt gereduceerd.

1.3 Water

Kaderrichtlijn Water

De Kaderrichtlijn Water (KRW) is een Europese richtlijn uit 2000 die stuurt op het bereiken van een goede chemische- en ecologische toestand voor oppervlaktewater en een goede chemische- en kwantitatieve toestand voor grondwater. De KRW stelt dat de goede toestand in 2015 bereikt had moeten zijn, daarop is tweemaal met 6 jaar uitstel verkregen. In 2027 loopt dit af en moet de goede toestand bereikt zijn. De richtlijn bevat heel beperkte ruimte om na 2027 beroep te doen op legitieme uitzonderingsmogelijkheden, voor zover dit niet te wijten is aan beïnvloedbare factoren. Ook stelt de KRW dat de toestand van het water niet achteruit mag gaan en hier is juridisch beroep op mogelijk.

Nationaal - KRW

Voor de KRW dienen lidstaten stroomgebiedbeheerplannen op te stellen met doelen, opgaven en maatregelen. De Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027 bevatten generiek beleid (o.a. op grond van diverse EU richtlijnen, zoals de Nitraatrichtlijn) en gebiedsgerichte maatregelen. Dit betreft dus niet alleen de agrarische sector, maar alle sectoren die invloed hebben op de waterkwaliteit. Om alles op alles te zetten in 2027 aan de eisen van de KRW te voldoen is in 2023 met alle overheden het impulsprogramma KRW gestart om de afgesproken maatregelen te helpen uitvoeren en waar nodig extra maatregelen in beeld te brengen voor alle sectoren en alle bronnen die de verbetering van de waterkwaliteit te veel belemmeren. Dit betreft de belasting door rioolwaterzuiveringsinstallaties, de agrarische sector (nutriënten uit mest en gewasbeschermingsmiddelen) en uit het buitenland. In 2024 wordt een tussenevaluatie uitgevoerd,

waarbij wordt ingeschat of het pakket maatregelen zal leiden tot doelbereik, uiterlijk in 2027 of dat aanvullende maatregelen nodig zijn.

Waterbeschikbaarheid

Door klimaatverandering wordt de beschikbaarheid van zoet water schaarser. In de brief Water en Bodem Sturend wordt hierop geanticipeerd. Het Rijk en waterschappen zetten zich in voor aanvoer van zoetwater, maar kunnen geen nieuwe maatregelen garanderen om verziltende gebieden te voorzien van zoetwater van elders. Omdat de aanvoer van extra (schaars) zoetwater van buiten het gebied niet altijd en overal kan worden gegarandeerd, zal er op termijn vaker sprake zijn van tijdelijke en regionale verzilting. Het gaat vaker in de toekomst voorkomen dat bij schaarste van doorspoelwater uit het hoofdwatersysteem veengebieden prioriteit krijgen boven het tegengaan van verzilting bij andere gronden op basis van de verdringingsreeks. De agrarische sector zal op termijn met name het de Waddengebied, de Zeeuwse eilanden, de kustgebieden en de polders in het westen moeten anticiperen op verzilting. Daarnaast neemt de drinkwatervraag in de komende decennia toe als gevolg van economische groei en de verwachte bevolkingsgroei van 17,5 miljoen naar bijna 19 miljoen inwoners in 2035, terwijl de beschikbaarheid van water afneemt. We werken daarom toe naar een drinkwatergebruik per hoofd van de bevolking van 100 liter in 2035 (thans 125 liter) en beperken laagwaardig gebruik van drinkwater. Grootverbruikers, waaronder de agrarische sector, dienen het drinkwatergebruik ook met 20% te reduceren.

Nitraatrichtlijn

De Nitraatrichtlijn (1991) is opgesteld ten behoeve van de bescherming van (drink)water tegen verontreiniging door nitraten vanuit agrarische bronnen. De Nitraatrichtlijn heeft tot doel om de waterverontreiniging die wordt veroorzaakt of teweeggebracht door nitraten uit agrarische bronnen te verminderen en verdere verontreiniging van dien aard te voorkomen. Hiertoe stelt de richtlijn de norm van 50 mg nitraat/l in het grondwater en geldt voor oppervlaktewateren de verplichting om eutrofiëring van oppervlaktewateren te voorkomen. Lidstaten moeten maatregelen nemen om te voldoen aan de bovenstaande normen, dat gebeurt via actieprogramma's. In vrijwel alle gebieden in Nederland is er nog een opgave voor de waterkwaliteitsdoelen als het gaat om nitraat in grondwater en/of totaal stikstof of totaal fosfor in oppervlaktewater.

7^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn en addendum (2022-2025)

Op dit moment wordt gewerkt aan de implementatie van het 7^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn. De meeste wettelijke maatregelen voortvloeiend uit het 7^e AP zijn inmiddels ingevoerd. Het betreffen met name bouwplanmaatregelen (wijziging uitrijddata, rotatie met rustgewassen en inzaaien van vanggewassen). Nog niet geëffectueerde maatregelen uit het 7^e AP en het addendum:

- Evaluatie van de totale stikstofgebruiksnorm. Uitkomst van deze evaluatie moet aansluiten op de verlaging van de stikstofgebruiksnorm de met Nutrienten Verontreinigde (NV)-gebieden. Dit betekent dat indien de evaluatie uitwijst dat in bepaalde gebieden een grotere korting dan de 20% korting vanuit de derogatiebeschikking nodig is in NV-gebieden, de grotere korting moet worden ingevoerd.
- Actualisatie van de grondsoortenkaart van Nederland. Wijziging van grondsoort kan in sommige gevallen leiden tot een andere toewijzing (zand, klei, löss, veen), met andere geldende maatregelen.
- Ook is opgenomen dat de melkveehouderij in 2032 grondgebonden zal zijn.
- In het addendum bij het 7^e AP (= toevoeging aan het 7^e AP vanwege onvoldoende mogelijk doelbereik 7e AP) is opgenomen dat voor waterkwaliteit de restopgave voor de landbouw (het landelijk gebied) van de KRW via het NPLG moet worden ingevuld. Hierbij kan gebiedsgericht en integraal gewerkt worden aan opgaven om de doelen van de KRW te kunnen halen (bijvoorbeeld aanleg brede bufferzones in beekdalén). Deze maatregelen zijn (nog) niet geëffectueerd, maar worden momenteel wel uitgewerkt in de gebiedsprogramma's (PPLG's) (inzet hiervoor was financiering vanuit Transitiefonds).

Derogatiebeschikking

Sinds september 2022 is de derogatiebeschikking 2022-2025 van kracht. Deze bevat, naast een afbouwpad van de te plaatsen dierlijke mest boven de 170 kg N/ha/jaar, ook een aantal andere voorwaarden die Nederland gehouden is te implementeren. In 2023 en 2024 is al een aantal maatregelen geïmplementeerd, die invloed hebben op de mestplaatsingsruimte en mestproductie.

In het aankomende jaar volgen uit de derogatiebeschikking nog enkele maatregelen die effect hebben op de mestproductie en mestplaatsingsruimte:

- Laatste stap van het afbouwpad van de derogatie, vanaf 1-1-2026 gaat de gebruiksnorm stikstof (N) uit dierlijke mest naar 170 kg/ha/jaar. Het afbouwpad was in 2023: 230 kg N/ha in NV-gebieden, 250 kg N/ha in andere gebieden en in 2024 is dit 210 en 230 kg N per hectare.
- Verdere verlaging van de totale stikstofgebruiksnorm in NV-gebieden met een verlaging van nog eens 15% (totale verlaging ten opzichte van 2023 is dan 20%).
- Mogelijk fosformaatregelen als alternatief voor de korting op de stikstofgebruiksnorm in de NV-gebieden die alleen zijn aangewezen voor fosfor.
- Verdere verlaging van het mestproductieplafond in 2025, met circa 10% ten opzichte van de mestproductie van 2020. Op basis van de meest recente cijfers van het CBS is de verwachting dat de mestproductie in 2023 hoger is (ongeveer 31 miljoen kg stikstof en 11 miljoen kg fosfaat) dan het in 2025 geldende mestproductieplafond. Dit betekent dat de excretie bij een ongewijzigde mestproductie in 2025 voor zowel stikstof (circa 6,6 %) als voor fosfaat (circa 7,5 %), ten opzichte van 2023, op nationaal niveau omlaag moet.
- Aanvullende aanpak/maatregelen in de grondwaterbeschermingsgebieden.

Achtste Actieprogramma (8^e AP):

- Op dit moment loopt de Evaluatie van de meststoffenwet en wordt gestart met voorbereidingen voor het 8^e AP. Het evaluatieverslag met de uitkomsten van de onderzoeken zullen rondom de zomer aan de Kamer wordt gestuurd. De uitkomsten van genoemde onderzoeken (in het kader van de evaluatie van de Meststoffenwet) vormen de opmaat voor een onderbouwd 8e AP dat in januari 2026 in moet gaan.

1.4 Schone Lucht en Gezonde Leefomgeving

Het verbeteren van de luchtkwaliteit is een constant streven voor een gezonde leefomgeving voor mens en dier. Stalemissies die van invloed zijn op het milieu en de leefomgeving zijn geur, ammoniak (stikstof), fijnstof en endotoxinen. Ook kunnen deze emissies effect hebben op gezondheid en risico's geven voor dierziekten en zoonosen. Nieuwe voorstellen op EU-niveau, onderzoeken en evaluaties geven aanleiding tot aangescherpte eisen voor emissies van geur, fijnstof, en ammoniak. Bovendien loopt momenteel het hoger beroep in een rechtszaak waarin omwonenden zich beroepen op artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). In het licht van deze opgave voor schone, veilige, gezonde en duurzame leefomgeving zijn (nationaal) aangekondigd:

- **Geurhinder veehouderij:** Aan de Kamer zijn uitgangspunten voor de wijziging van de regelgeving geurhinder en veehouderij aangekondigd (Kamerstuk 29383, nr. 405; controversieel verklaard), met als doel de balans tussen economische en milieubelangen te herstellen:
  - De geurnormen worden aangescherpt;
  - Ook voor bestaande situaties gaan geurnormen gelden;
  - Vooruitlopend op de wijziging van de regelgeving wordt bij bestaande situaties de geurhinder gereduceerd.
- Bij de wijziging van de regelgeving zijn eerdere evaluaties en de uitspraak van de Rechtbank Den Haag van belang. De rechtbank in Den Haag heeft geoordeeld dat de Staat onrechtmatig handelt tegen 8 omwonenden van veehouderijen. De rechtbank oordeelt dat huidige geurregelgeving onvoldoende bescherming biedt tegen geurhinder. De Staat handelt daarmee volgens de rechtbank in strijd met artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. De uitspraak van de rechtbank heeft geen opschortende werking.
- **Ammoniak:** De emissiegrenswaarden per dierplaats voor ammoniak worden aangescherpt, zoals aangekondigd in de structurele aanpak stikstof (Kamerstuk 35334, nr. 82).
- **Fijnstof:** De stalnormen voor fijnstof via emissiegrenswaarden worden aangescherpt met een generieke reductie van 50% voor nieuwe stallen en 30% voor bestaande stallen of 50% voor bestaande stallen in hotspots (gemeenten met een hoge pluimveeconcentratie).

Het verlagen van gezondheidsrisico's staat centraal. Het doel is hiermee de fijnstofuitstoot uit pluimveestallen in 2030 te halveren (Kamerstuk 30175, nr. 437).

1.5 Dierenwelzijn

Een van de andere opgaven die de komende jaren op de boeren afkomt, is de transitie naar dierwaardige veehouderij. Dit is een veehouderij die gebaseerd is op de zes leidende principes van de RDA en waarin dieren hun gedragsbehoeften kunnen uitoefenen en waarin er geen fysieke ingrepen bij dieren meer plaatsvinden, zoals het staartcouperen bij varkens en het onthoornen van runderen.

De Tweede Kamer heeft op 19 maart een wet aangenomen die zegt dat dieren in de veehouderij hun gedragsbehoeften moeten kunnen uitoefenen. De concrete invulling welke eisen dit stelt aan stallen (en dus aan boeren) moet worden uitgewerkt in lagere regelgeving. De Kamer heeft bij amendement inhoudelijke kaders gesteld voor die regelgeving en bepaald dat die binnen een jaar na inwerkingtreding van de wet (verwacht op 1 juli 2024, afhankelijk van tijdige behandeling in de Eerste Kamer) in de Kamer moet liggen. Deze regels zullen waarschijnlijk in eerste instantie zien op de vier grootste veehouderijsectoren: varkens, kippen, koeien en kalveren. Er wordt gekeken naar de mogelijkheden voor een stapsgewijze aanpak, waarbij het uitgangspunt is een dierwaardige veehouderij in 2040. De beweging naar een dierwaardige veehouderij moet plaatsvinden binnen de gestelde natuur-, water-, milieu-, lucht en klimaatkaders en doelen. Dit is geen eenvoudige opgave omdat wat goed is voor het één bepaald niet automatisch leidt tot gunstige effecten voor het ander.

Daarnaast heeft de Europese Commissie op 7 december 2023 een voorstel gepubliceerd voor de herziening van Europese Verordening (EG) 1/2005 (de Transportverordening). De Nederlandse inzet op dit voorstel is uiteengezet in een BNC fiche, die is op 22 december 2023 met de Tweede Kamer gedeeld (kamerstuk 22 112, nr. 3861). De onderhandelingen over dit voorstel zijn nog niet gestart en zullen hoogstwaarschijnlijk ook niet meer starten onder het Belgische voorzitterschap. Mogelijk starten de onderhandelingen in de tweede helft van 2024 onder het voorzitterschap van Hongarije. Dit voorstel heeft gevolgen voor transporteurs van levende dieren en verzamelcentra, maar naar alle waarschijnlijkheid ook voor veehouderijen.

Tenslotte heeft de Europese Commissie eerder al aangekondigd ook voorstellen te publiceren voor het dierenwelzijn in de primaire veehouderij, bij het doden van dieren en inzake dierenwelzijnsetikettering. Het is echter niet duidelijk of de Europese Commissie deze voorstellen nog zal publiceren en zo ja, wanneer.

1.6 Zoönose

Naast de bestaande (Europese) regelgeving aangaande (de bestrijding van dierziekten en) zoönosen is er op dit moment voor zover bekend geen nieuwe Europese regelgeving voor zoönosen voorzien. Nationaal worden mogelijkheden verkend om in te kunnen grijpen in de ruimtelijke ordening van de veehouderij om de risico's op dierziekten en zoönosen te verkleinen. Het gaat om pluimveedichte en waterrijke gebieden en hiervoor wordt een impactanalyse gemaakt. Ook in het NPLG worden risicofactoren aangaande dierziekten en zoönosen (waaronder de genoemde gebieden) meegenomen. Stapsgewijs wordt er daarnaast gewerkt aan vaccinatie tegen vogelgriep, het streven is om te komen tot een grootschalige vaccinatiecampagne.

1.7 Klimaatadaptatie

De eerste Europese Climate Risk Assessment is onlangs gepubliceerd door het Europese Milieu Agentschap. Klimaatverandering raakt heel Europa en aanpassing daaraan vergt grote investeringen over tientallen jaren in vrijwel alle maatschappelijke en economische sectoren. Ecosystemen in Europa staan al zwaar onder druk vanwege menselijke activiteit. Toenemende periodes van extreme hitte en droogte, afgewisseld met andere vormen van extreem weer, verergeren dit probleem. Een gezond ecosysteem is de basis voor een (economisch) gezonde landbouw en voedselvoorziening. Zonder adequate voorbereiding en aanpassing zal de Europese voedselvoorziening in gevaar komen. Nu al raken grote delen van Zuid-Europa steeds verder ongeschikt voor de huidige manier van landbouw en watergebruik door jarenlange extreme droogte. Het proces van aanpassing vergt een goede Europese afstemming. Nederland heeft daar

als eindpunt van 4 internationale stroomgebieden groot belang bij. Vanuit Europa zijn programma's beschikbaar die onderzoek en innovaties ondersteunen die bijdragen aan klimaat adaptieve ecosystemen, voedsel, gezondheid, infrastructuur, circulariteit en financiële arrangementen.

2. Wat betekent dit op hoofdlijnen voor de te nemen maatregelen, c.q. het handelingsperspectief voor boeren?

Om aan de verschillende (inter)nationale en Europese verplichtingen, zoals benoemd bij vraag 1, te voldoen is een langjarige, integrale transitie van het landelijk gebied en landbouw noodzakelijk, waarbij het ook nodig is om reeds bestaande afspraken na te komen. Hierbij zijn een aantal noties van belang:

- De impact van de verschillende opgaven en doelstellingen kunnen per gebied, regio en sector verschillen. Dit heeft ook gevolgen voor het type en omvang van de te nemen maatregelen en kan ook leiden tot verschillen in handelingsperspectief tussen ondernemers. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld de complexe opgaven dicht bij stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Er is daarnaast ook synergie tussen maatregelen denkbaar: slim gekozen maatregelen die stikstof reduceren dragen bijvoorbeeld ook bij aan reductie van klimaatemissies en vice versa. Zo zorgt een 'integrale' aanpak ervoor dat maatregelen meerdere doelen dienen. Voor boeren is ook van groot belang dat de eisen die gaan gelden vanwege dierwaardigheid zoveel mogelijk integraal worden meegenomen en dat daar ook financiering en een bijbehorend verdienmodel voor is. Bij de vormgeving van beleid zijn ook keuzes te maken in de balans tussen meer bij landelijk, generiek beleid (iedere ondernemer doet even veel) en sterker (gebieds)gericht beleid (sommige ondernemers moeten meer doen, wat effectiever kan zijn voor het totaal van de aanpak).
- De opgaven op de korte termijn voor onder andere water, klimaat en natuur zijn zeer knellend. De tijd is beperkt om bijvoorbeeld de stikstofdoelen voor 2025 en 2030, het waterdoel voor 2027 en het klimaatdoel voor 2030 te halen.
- Uit wetenschappelijk onderzoek is afgelopen jaar gebleken dat de natuur in veel gevallen gevoeliger is voor stikstofdepositie dan gedacht¹. Dit is tot uitdrukking gebracht in bijgestelde KDW's. Deze bijstelling maakt dat een aanmerkelijk grotere daling in de stikstofdepositie noodzakelijk is dan eerder was voorzien. RIVM werkt in opdracht van LNV de consequenties van de herziene KDW's voor de stikstofdoelen uit. Dit rapport wordt voor de zomer verwacht.
- Dit heeft ook consequenties voor het type instrumentarium waartoe besloten wordt: maatregelen die alleen op een vrijwillige beweging sturen geven geen zekerheid dat op tijd voldoende effect wordt behaald. Maatregelen met een afrekenbaar karakter, zoals normering/beprijzing, kennen grotere (juridische) zekerheid dat de doelen worden gehaald.
- Er staan reeds bestaande afspraken in de vorm van toezeggingen aan de Europese Commissie die moeten worden nagekomen. Dat gaat bijvoorbeeld over de maatregelen die zijn opgenomen in het 7^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn 2022 - 2025² en het bijbehorende Addendum³ en de Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027 voor de Kaderrichtlijn Water. Er is een resultaatverplichting op uitvoering van de daarin opgenomen maatregelen.
- Zo lang niet duidelijk is welke (aanvullende) maatregelen worden genomen om de (dreigende) verslechtering af te wenden blijft voldoende resultaat op de verschillende doelstellingen ("doelbereik" op natuur, klimaat, water) uit. Dit kan leiden tot verdere achteruitgang van natuur en milieu, tot (verdere) rechtszaken richting overheid, infractieprocedures vanuit de Europese Commissie en door de rechter gedwongen intrekking van bestaande vergunningen (met onzekerheid voor ondernemers en boeren).
- De inzet op natuurherstel en het tegengaan van verslechtering – onder andere door de uitstoot van stikstof te beperken, het verbeteren van luchtkwaliteit en het bereiken van een goede toestand van de waterkwaliteit is ook noodzakelijk om ruimte te creëren voor onder meer woningbouw, energie-infrastructuur, vestiging en uitbreiding van bedrijven, weg- en waterbouw en ruimte voor (agrarische) ondernemingen en PAS-melders. Te weinig inzet leidt nu al tot forse maatschappelijke en economische schade omdat private en publieke investeringen worden af- of uitgesteld, of tegen hogere kosten met vertraging worden uitgevoerd. Het betreffen ook investeringen die moeten zorgen voor verduurzaming (CO₂- en stikstofreductie), verbeteren van de luchtkwaliteit (t.b.v. gezondheid) en moeten zorgen voor

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/08/31/kamerbrief-nieuwe-kritische-depositiewaarden-en-actualisatie-depositiecijfers>

² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2021/11/26/7e-nederlandse-actieprogramma-betreffende-de-nitraatrichtlijn>

³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/02/25/addendum-op-het-7e-actieprogramma-nitraatrichtlijn>

het borgen van nationale veiligheid, zoals defensie en dijkversterkingen. Dit heeft ook gevolgen voor het vestigingsklimaat van Nederland.

- Met het oog op het bovenstaande is het – zoals ook uit jurisprudentie volgt – belangrijk dat maatregelen voor natuurherstel, waterkwaliteit en het tegengaan van verslechtering een zo zeker mogelijk effect hebben.
- De te maken keuzes hebben verschillende impact op zowel de kosten voor overheid, keten, consument en ondernemers als op doelbereik. Hierbij gaat het om zowel de hoogte van de kosten als de verdeling tussen overheid en markt, bedrijven in de keten en consument. Om de opgaven in het landelijk gebied te realiseren en oog te hebben voor de sociaaleconomische impact van de transitie op de sector en gebieden zal langjarig beschikbaarheid van middelen nodig zijn.
- Om de landbouw toekomstbestendig en meer in evenwicht met de omgeving te maken en vergunningverlening weer op gang te brengen is naast verduurzaming van de bedrijfsvoering een krimp van de veestapel onvermijdelijk. Er is geen scenario denkbaar waarbij de verplichte doelen op het gebied van stikstof, water en klimaat kunnen worden behaald met de huidige omvang van veestapel. Gericht ondersteunen van stoppers vergroot het perspectief van de blijvende veehouders omdat daarmee de restopgave voor de blijvers kleiner wordt.

2.1 Toelichting handelingsperspectief voor boeren

De opgaven vragen van de overheid om in te zetten op een balans tussen verschillende sporen. Het gaat dan onder andere om:

- Het stellen van heldere, consistente normen en regelgeving (bijvoorbeeld voor stallen, grondgebondenheid of dierenwelzijn). Het stellen van heldere normen, nu en in de toekomst, geeft duidelijkheid over de richting van de transitie en het realiseren van de doelen. Met betrekking tot stikstof levert dit een belangrijke bijdrage aan de noodzakelijke geborgde, significante daling van de emissie en depositie.
- De opgaven zullen van het merendeel van de ondernemers een forse aanpassing van de bedrijfsvoering vragen. De overheid kan perspectief bieden door het ondersteunen van boeren in de verduurzaming en helpen om de doelen te bereiken. Dit kan onder andere via het GLB (Gemeenschappelijk Landbouw Beleid), het opstellen van subsidies, via vormen van beloning en in de ondersteuning van/naar biologische en grondgebonden vee- en akkerbouw. Daarbij kan ook worden ingezet op de rol van ketenpartijen.
- Bovenstaande betekent ook dat er een groep ondernemers gaat zijn voor wie het uiterst complex wordt om aan deze normen en regels te voldoen, hetgeen betekent dat zij hun huidige veehouderijbedrijf niet kunnen voorzetten. Voor deze groep is het belangrijk dat zij (onder voorwaarden) ondersteund worden om te stoppen (zoals via beëindigingsregelingen). Hierbij kan ook gekeken worden naar zogeheten 'natuurlijk verloop': bedrijven waarbij er geen bedrijfsopvolger is.
- Een omslag naar doelsturing geeft boeren op de middellange termijn (geleidelijk) meer ruimte om de opgaven in te vullen op de manier die het beste bij hun bedrijf en bedrijfsvoering past. Het vertalen van landelijke beleidsdoelen naar afrekenbare bedrijfsgerichte normen/doelen draagt ook bij aan de zekerheid van de aanpak.

2.2 Toelichting maatregelsporen

Hieronder is een combinatie van verschillende maatregelsporen weergegeven. Het zicht op maatregelen, effecten en handelingsperspectief is concreter voor de korte tot middellange termijn (2025-2035-2040) dan voor opgaven op de lange termijn (zoals klimaatneutraliteit voor Nederland in 2050). Er zijn verschillende keuzes te maken bij het nemen van de (precieze) maatregelen.

2.2.1 Heldere normen en regelgeving

Op korte termijn duidelijkheid bieden aan ondernemers over heldere normen waar bedrijfsvoering op termijn aan moet voldoen, om een duidelijk stip aan de horizon te geven waar zij ook bedrijfskeuzes op kunnen baseren. Daarbij kunnen zij rekening houden met bijvoorbeeld overgangstermijnen om desinvesteringen te voorkomen. Dit geeft zekerheid voor investeringen en effect. Door het stellen van normen wordt tegelijkertijd ook nu de afweging om al dan niet deel te nemen aan de beëindigingsregelingen beter te maken. Het gaat bijvoorbeeld over:

- Normen voor ammoniak- en methaanemissies, alsmede voor geur en fijnstof, uit stallen en normen voor dierwaardigheid. Het aanscherpen van emissiegrenswaarden van ammoniak

uit stallen is reeds onderdeel van de structurele aanpak stikstof (Rutte III). Hierbij moet worden aangemerkt dat op dit moment nauwelijks natuurvergunningen kunnen worden verleend voor nieuwe emissiearme stallen, omdat de huidige systematiek op individueel bedrijfsniveau onvoldoende zekerheid biedt voor de natuurvergunning.

- Normen voor de waterkwaliteit uit de Kaderrichtlijn Water en de Drinkwaterrichtlijn (50 mg nitraat/l die ook in de Nitraatrichtlijn wordt gebruikt).
- De opgave voor dierwaardige veehouderij betekent dat boeren er rekening mee moeten houden dat de komende jaren en in de periode richting 2040 stalaanpassingen nodig zijn, onder meer om de dieren aanzienlijk meer ruimte en mogelijkheden te bieden om hun gedragsbehoeften te kunnen uitoefenen (bijv. gescheiden functiegebieden). De maatregelen zullen aanzienlijke kosten met zich meebrengen.
- Graslandnormen voor grondgebonden melkveebedrijven om grondgebonden landbouw te verkrijgen en het in evenwicht brengen van mestplaatsingsruimte en mestproductie, ook met het oog op verbetering van waterkwaliteit; daarbij zal in de ruimtelijke opgave meegenomen moeten worden dat voorkomen wordt dat uitspoelingsgevoelige gewassen op uitspoelingsgevoelige gronden worden geteeld.
- Maatregelen voor de bedrijfsvoering van agrariërs vanuit het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn en de derogatiebeschikking, waarmee een bijdrage wordt geleverd aan de waterkwaliteit. Dit gaat vanaf 2026 door met het 8e Actieprogramma.
- De vertaling van landelijke beleidsdoelen voor o.a. klimaat en stikstof naar sector- en bedrijfsgerichte doelen/normen (zie ook het kopje doelsturing).

2.2.2 Ondersteunen in verduurzaming

Het faciliteren, subsidiëren en belonen van verduurzaming (via de EU en/of nationaal) om op korte termijn de transitie aan te jagen en blijvende boeren het perspectief te bieden om tot een goed en toekomstbestendig verdienmodel te komen. Het gaat dan bijvoorbeeld om:

- Subsidies voor onderzoek en ontwikkeling van stal- en managementmaatregelen en investering in bewezen technieken incl. mestverwerking (voor de laatste op voorwaarde dat er voldoende bewezen, en bij voorkeur integrale, technieken zijn waar boeren gebruik van kunnen maken, zodat er geen onnodige investeringen (ondernemer noch overheid) worden gedaan). Voor subsidies gelden tevens Europese staatssteunregels.
- Het stimuleren van extensiveren, omschakelen naar biologische landbouw en/of multifunctionele landbouw.
- Het binnen bereik brengen van de natuur- en de waterdoelen vergt grootschalige gebiedsspecifieke aanpassingen van het agrarisch grondgebruik. Hiervoor zijn financiële middelen nodig voor herwaardering van traditionele agrarische grond naar hybride grondvormen voor natuurinclusieve landbouw, de aanleg van agrarische natuur en natuurarealen, met name in kwetsbare gebieden als veenweide, rondom Natura 2000-gebieden of langs beekdalen. Hiermee kan het verdienvermogen van de boer ondersteund worden.
- Langjarige en structurele vergoedingen voor ecosysteem- en landschapsdiensten. Dit kan echter in beperkte mate een verdienmodel vormen of langjarig worden vastgelegd vanwege Europese en internationale regels (o.a. van de Wereldhandelsorganisatie, WTO).
- Stimuleren van agrariërs om duurzame investeringen en bedrijfsmaatregelen te nemen ten behoeve van onder andere minder gewasbeschermingsmiddelen, betere bodemkwaliteit mede ten behoeve van koolstofopslag en teelt van plantaardige eiwitgewassen.
- Ondersteuning van akkerbouwers bij het omgaan met verhoogde waterstand of verzilting, of de inzet van biologische bestrijdingsmiddelen.
- Voortzetten/intensiveren van de managementmaatregelen die reeds onderdeel zijn van de structurele aanpak stikstof (kabinet Rutte III). Dit is onder andere het verder stimuleren van verlagen van ruw eiwit in veevoer en het stimuleren van weidegang.

2.2.3 Rol van de keten

Ketenpartijen en banken kunnen een bijdrage leveren aan de transitie door:

- Het hanteren van een gezamenlijke duurzaamheidsstandaard.
- Afspraken over inkoop van duurzame producten door retail en verwerkende industrie.
- Afspraken over meerprijs voor duurzaamheidsinspanningen.

- Bijdrage van banken aan de verduurzaming van bedrijven door maatwerkfinanciering (zoals aflossingsvrije termijnen en rentekortingen).

Nb: De mogelijkheden om de bijdrage van deze partijen wettelijk te verankeren zijn beperkt en zullen vooral het karakter van (vrijwillige) afspraken hebben, onder andere met het oog op juridische kaders van vrijhandel/vrije markt. Banken kunnen bijvoorbeeld juridisch gezien niet worden verplicht om een lening af te schrijven in geval van uitkoop, maar hier kunnen wel vrijwillige afspraken over worden gemaakt.

2.2.4 *Bedrijfsbeëindiging en dierrechten uit de markt halen*

Uit verschillende wetenschappelijke studies (PBL⁴, WUR) blijkt dat met alleen technische en managementmaatregelen niet voldoende reductie gerealiseerd kan worden om aan de verschillende (inter)nationale doelen te voldoen. Een forse krimp van de veestapel is daarmee onvermijdelijk om (op termijn) de doelen te halen. De precieze benodigde omvang van de krimp zal onder andere afhangen van het totale samenstel aan maatregelen, de doelen, de inzet op de verschillende diercategorieën en het tijdpad. Het verkleinen van de veestapel, onder andere door instrumenten die aangrijpen op stoppende bedrijven, verbetert het perspectief van de blijvende veehouders omdat daarmee de restopgave voor de blijvers kleiner wordt. Een te beperkte krimp van de veestapel zal tot grotere opgaven voor de resterende bedrijven leiden, waarbij de verwachting is dat (bij gebrek aan alternatieve maatregelen) onder andere de haalbaarheid van de klimaat- en methaandoelen onder druk zal komen te staan. Er zijn een aantal opties om vorm te geven aan een verkleining van de veestapel, waaronder:

- Ondernemers breed de mogelijkheid te geven om mee te doen aan (brede) beëindigingsmaatregelen. In deze regelingen kan ervoor worden gekozen een lage en/of geen drempelwaarde op te nemen. De regelingen zijn daarbij minder gericht op (zo doelmatig mogelijke) reductie van stikstofdepositie en meer op het verdunnen van de ammoniakdeken en het reduceren van broeikasgassen. Dit heeft tevens als neveneffect de vermindering van de mestproductie. Dit betekent ook het doorhalen van fosfaat- en productierechten bij deelname aan de regeling.
- Dit in combinatie met continuering van de inzet op de reeds ingezette aanpak piekbelasting.
- Daarnaast kunnen op andere wijzen dierrechten (deels) uit de markt worden gehaald, bijvoorbeeld door regels over afroaming van dier- en fosfaatrechten bij verhandeling. Dit draagt bij aan een kleinere omvang van de veestapel. Als het realiseren van de doelen via vrijwillige sporen niet tot voldoende effect leidt, is het als uiterste middel niet uitgesloten dat andere, meer verplichtende (krimp)instrumenten nodig zijn om aan internationale afspraken te voldoen, zoals de inzet van een generieke korting.

2.2.5 *Doelsturing*

De omslag maken naar doelsturing in plaats van met name sturen met gedetailleerde middelloosbrieffen maakt de opgave niet kleiner, maar geeft de boeren ruimte om het in te vullen op de manier die het beste past bij hun bedrijf en bedrijfsvoering. Het is wel een omslag die ingrijpend is en zorgvuldige uitwerking vergt. Juist om te zorgen dat het gaat slagen, voor boeren uitvoerbaar is, voor bevoegde gezagen handhaafbaar is en duidelijkheid geeft voor de toekomst. Per opgave en per sector is een gedegen analyse nodig welke sturings- en toepassingsvorm voor de hand ligt en het meest wenselijk is. De insteek van doelsturing is de stapsgewijze invoering en ontwikkeling. Doelsturing kan daarbij met verschillende toepassingsvormen (geleidelijk) worden ingevoerd. Het gaat dan bijvoorbeeld om informeren, stimuleren, verantwoorden, beprijzen en uiteindelijk een afrekenbaar systeem. De eerste (minder vergaande) stappen van informeren en stimuleren kunnen al relatief snel gezet worden. De realistische verwachting is echter dat een bredere uitrol (verantwoorden, beprijzen, afrekenen) nog 5-10 jaren zal duren. Dit mag niet tot vertraging leiden op de uitvoering van bestaande opgaven en maatregelen (zoals voor de Kaderrichtlijn Water). De inzet op doelsturing kan ook worden vorm gegeven in combinatie met vormen van beprijzing of rechtenstelsels, zoals uitgewerkt in het rapport van ABD Topconsult⁵. Bij de ontwikkeling van doelsturing is het aan te bevelen ook de rol van de keten mee te nemen, zoals

⁴ <https://www.pbl.nl/publicaties/ex-ante-analyse-nationaal-programma-landelijk-gebied>

⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/30/rapport-sturen-op-stikstof-normeren-en-beprijzen-van-stikstofemissies>

KPI's (kritische prestatie indicatoren) die de basis moeten vormen voor verduurzaming/duurzame inkoop.

2.2.6 *Kennis en innovatie*

De transitie vraagt ook om het ontwikkelen van nieuwe perspectieven waarmee agrarische ondernemers aanvullende handvatten geboden kunnen worden voor het vormgeven van hun toekomst. De inzet van kennis en innovatie is daarin cruciaal. Het gaat dan bijvoorbeeld om:

- Voortzetten en intensiveren van onder andere fieldlabs om nieuwe kennis, technologieën en bedrijfsmodellen in de praktijk te testen; het bieden van sociaal economische begeleiding; programma's rondom digitalisering en 'Meten en Berekenen'; en onderwijs.
- Blijven inzetten op kennis en innovatie op het gebied van alternatieve vormen van landbouw, zoals regeneratieve landbouw, kweekvlees, precisiefermentatie en biobased-materialen.

2.3 Financieel

Het budgettaire beslag voor de overheid ligt - afhankelijk van de omvang van het maatregelpakket, het tijdpad en de daar onderliggende keuzes zoals mate van stimulerend en/of normerend beleid en het tijdpad - tot 2035 in een bandbreedte tussen ca. € 15 miljard en € 35 miljard. Dit betreft een ombuiging t.o.v. de huidige reservering in het Transitiefonds. Bij de onderkant van deze bandbreedte zullen niet alle doelen gerealiseerd kunnen worden. Doelbereik hangt tot slot niet alleen af van de budgettaire inzet maar ook van andere factoren zoals uitvoeringscapaciteit. Op verzoek is een nadere onderbouwing van deze bedragen beschikbaar voor de formatietafel.

3. Welke Europese regelgeving is er voor het landelijk gebied in voorbereiding, die aanleiding kan geven tot nieuwe, vergelijkbare verplichtingen die mogelijk nog vergaande gevolgen kunnen hebben?

U vraagt specifiek naar Europese regelgeving die in voorbereiding is met vergaande gevolgen voor het landelijk gebied. Aangezien het gaat om wet- en regelgeving die nog in de maak is, is het moeilijk om nu te zeggen dat deze vergelijkbare verplichtingen zal bevatten. Of en, zo ja, hoe vergaand die gevolgen eventueel kunnen zijn, is nu ook nog niet te voorspellen. Daarom wordt hieronder alle EU wet- en regelgeving met mogelijk effect op het landelijk gebied waarvan nu bekend is dat hieraan wordt gewerkt, genoemd. Het overzicht bevat zowel wetgeving waarvoor de voorbereiding pas net is gestart als wetgeving die bijna is afgerond en waarvoor nog nadere implementatie nodig is. Daarbij is het van belang om ervan bewust te zijn dat op dit moment weinig EU wet- en regelgeving op de planning staat, omdat begin juni verkiezingen voor het Europees Parlement zijn.

Hieronder een overzicht van de Europese trajecten die mogelijk effect hebben op het landelijk gebied.

Landbouw

- In de EU hebben de lidstaten besloten te willen streven naar een situatie met nul vervuiling in 2050 (de 'Zero Pollution Ambition'). Dat houdt in dat in 2050 geen schade meer optreedt aan de menselijke gezondheid of de gezondheid van ecosystemen als gevolg van vervuiling. Hiervoor moeten emissies en concentraties van vervuilende stoffen in de leefomgeving een dalende trend laten zien. Alle Europese Richtlijnen en Verordeningen die in de afgelopen periode zijn ontwikkeld of herzien op het gebied van de leefomgeving dragen hieraan bij.
- **Herziening Richtlijn Industriële Emissies (RIE):** De RIE schrijft emissiereductiedoelstellingen voor (grotere) industriële bedrijven en ook voor een deel van de landbouw (veehouderij: ammoniak (NH₃) en methaan (CH₄)). Naar verwachting wordt de herziene richtlijn voor de zomer vastgesteld in de Raad. Het Europees Parlement heeft al ingestemd. In het uiteindelijke voorstel dat nu voorligt zijn de drempelwaarden voor veehouderijsectoren vergelijkbaar met de huidige RIE, te weten 280 LSU (livestock units) pluimvee, 350 LSU voor varkens, en 380 LSU voor gemengde bedrijven. Dat is niet ambitieuzer dan de huidige RIE. Het feit dat ook naar methaanemissie wordt gekeken is wel nieuw ten opzichte van de huidige situatie. Momenteel wordt gewerkt aan nationale implementatie en het opstellen van de (Europese) uitvoeringsregels op best beschikbare technieken voor emissiereductie.
- **Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) 2028-2034:** De verwachting is dat de Europese Commissie in Q2/Q3 van 2025 voorstellen zal doen voor vormgeving van het GLB 2028-2034 waarna de onderhandelingen over die voorstellen zullen starten. Het GLB is primair gericht op versterking van de landbouw en het landelijk gebied.
- **Mededeling Klimaat 2040:** Op het gebied van Europees Klimaatbeleid zijn er verschillende ontwikkelingen gaande, waaronder lopende wetgevingstrajecten en verkenningen naar nieuwe klimaatbeleid, waaronder een tussendoel voor 2040. Besluitvorming hierover is aan een volgende Europese Commissie welke haar werkprogramma later dit jaar zal presenteren. De huidige Europese Commissie rekent voor dat de Europese landbouwsector in combinatie met landgebruik ruim voor 2040 klimaatneutraal zou moeten zijn en overweegt dan ook aanvullend klimaatbeleid voor de landbouw voor de periode de landbouw op EU-niveau in het kader van het mogelijke klimaatbeleid na 2030. Hierbij circuleren opties zoals een mogelijk emissiehandelssysteem alsook het samenvoegen van de landbouw en landgebruik in een nieuwe klimaatbeleidspijler. Op dit moment heeft de landbouw geen separaat EU klimaatdoel, maar valt de sector onder de Effort Sharing Regulation (ESR), welke voor iedere lidstaat een nationaal overkoepelend doel stelt aan emissies in de landbouw, gebouwde omgeving, mobiliteit en een deel van de industrie.

Luchtkwaliteit

- **Herziening Richtlijn Luchtkwaliteit:** Deze richtlijn bevat normen en meet- en rapportageverplichtingen ten behoeve van de volksgezondheid. Eind februari is een voorlopig akkoord bereikt tussen de Raad en het Europees Parlement. Verwachting is dat het Europees Parlement nog vóór de verkiezingen in juni instemt met het voorstel en dat het vervolgens in juni voor finaal akkoord wordt voorgelegd in de Raad. Met de herziening worden onder andere de bindende grenswaarden voor concentraties in de lucht van de belangrijkste luchtvervuilende stoffen per 2030 aangescherpt. Hiertoe behoren fijnstof (PM_{2,5}, PM₁₀) en stikstofdioxide (NO₂). De grenswaarden worden hiermee meer in lijn gebracht met de advieswaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie, WHO. Momenteel wordt gewerkt aan een impactanalyse voor Nederland en de manier waarop de nieuwe normen geïmplementeerd moeten worden. Hierbij hoort ook contact met buurlanden. Nederland is voor schone lucht deels afhankelijk van deze landen en andersom.
- **Richtlijn Nationale Emissie Plafonds ('NEC-richtlijn'):** In deze reeds bestaande Richtlijn is voor een aantal luchtvervuilende stoffen bepaald hoeveel elke lidstaat jaarlijks mag uitstoten. Er zijn plafonds voor de uitstoot van stikstofoxiden (NO_x), zwaveldioxide (SO₂), ammoniak (NH₃), fijnstof (PM_{2,5}) en niet-methaanvluchtige organische stoffen (NMVOS). De evaluatie van de huidige Richtlijn wordt in 2025 afgerond op basis waarvan de Europese Commissie kan besluiten de richtlijn aan te vullen met verplichtingen voor latere doeljaren dan 2030.

Natuur en biodiversiteit

- **Voorstel Natuurherstelverordening:** Het doel van de Natuurherstelverordening is om aangetaste natuur in de EU te herstellen. Eind maart jl. bleek in de Raad geen gekwalificeerde meerderheid te zijn die het finale voorstel steunde, waardoor het finale akkoord op de verordening niet in de Milieuraad van 25 maart in stemming is gebracht. Het is nog niet duidelijk of en wanneer de NHV (opnieuw) in stemming gebracht zal worden voor een finaal akkoord.

Bodem

- **Voorstel Richtlijn Bodemmonitoring en veerkracht:** De Richtlijn heeft als doel dat in 2050 alle bodems in een gezonde toestand verkeren. De onderhandelingen over de richtlijn in de Raad en het Europees Parlement lopen nog. Het Belgisch voorzitterschap van de Raad werkt toe naar een algemene oriëntatie in de Milieuraad van juni. Het Europees Parlement stemt 10 april over het voorstel. De trilogie tussen Raad, Europees Parlement en Europese Commissie, starten mogelijk dit jaar, maar afronding van de onderhandelingen in 2024 is onzeker. Deze monitoringsrichtlijn is slechts een verplichting om de toestand van de bodem te monitoren. Er zijn geen normen, maatregelen of tussendoelen opgenomen. De lidstaten mogen zelf bepalen hoe tot een gezonde bodem te komen. Voor landbouwbodems sluit de Bodemmonitoringsrichtlijn aan op het Nationaal Programma Landbouwbodems en op de monitoring zoals die reeds wordt uitgevoerd voor de BLN (Bodemindicatoren voor Landbouwgronden in Nederland).

4. Wat zijn de juridische mogelijkheden om een drempelwaarde van bijvoorbeeld 1 mol per hectare per jaar in te voeren, hetgeen ook een oplossing zou kunnen bieden voor het legaliseren van (bijna alle) PAS-melders.

In de huidige formatievraag wordt gevraagd naar de mogelijkheden van een drempelwaarde. Recent heeft NSC ook een motie ingediend over de mogelijkheid om een rekenkundige ondergrens van 1 mol in te voeren. In deze beantwoording wordt er toelichting gegeven op zowel een (beleidsmatig gekozen) drempelwaarde als een (model-technisch onderbouwde) rekenkundige ondergrens.

Eisen vanuit de habitatrichtlijn

Het invoeren van een drempelwaarde of een rekenkundige ondergrens kan alleen als dit niet in strijd is met de Habitatrichtlijn. Bij de beoordeling van de effecten van projecten dient uitgegaan te worden van artikel 6 lid 3 van de Habitatrichtlijn. In dit artikel ligt ook het zogenaamde voorzorgsbeginsel besloten: het is niet de vraag of significante gevolgen van een project vaststaan, maar of zij met zekerheid kunnen worden uitgesloten in een voortoets of passende beoordeling.

Drempelwaarde

Een drempelwaarde komt voort uit een beleidsmatige keuze waarbij projecten met een depositiebijdrage onder een bepaalde grens vrij worden gesteld van de voortoets of passende beoordeling en vergunningplicht. Met een drempelwaarde verschuift hiermee de verantwoordelijkheid van de gevolgen van de stikstofdepositie van een individu (initiatiefnemer) naar de overheid. Dit vergroot de druk op de overheid om passende maatregelen te nemen.

Juridische mogelijkheden invoeren drempelwaarde

De Raad van State heeft in november 2019 geadviseerd⁶ dat een drempelwaarde alleen ingevoerd kan worden als uitgesloten is dat de projecten die hierdoor vrijgesteld worden van de vergunningplicht, tot significant negatieve gevolgen leiden in Natura 2000-gebieden. Dat kan op dit moment alleen als hier een pakket aan maatregelen tegenover staat. Dit maatregelenpakket moet aanvullend zijn bovenop de maatregelen die vereist zijn vanuit de Habitatrichtlijn om behoud van de natuur te borgen en op termijn de verbeter en instandhoudingsdoelstellingen te bereiken (het zogenaamde 'additionaliteitsvereiste'). Een drempelwaarde houdt alleen stand wanneer het pakket van maatregelen geloofwaardig en effectief is.

Medio 2023 zijn de provinciale natuurdoelanalyses beschikbaar gekomen en deze zijn recent beoordeeld door de ecologische autoriteit. Uit de NDA's blijkt dat de staat van de natuur op veel plekken niet goed is en er op dit moment sprake is van (dreigende) verslechtering van verschillende stikstofgevoelige habitats in Natura 2000-gebieden. Stikstofdepositie is daarbij één van de belangrijke drukfactoren. Dit maakt dat het kunnen voldoen aan het additionaliteitsvereiste moeilijker en hiermee ook het invoeren van een drempelwaarde.

Mogelijke gevolgen en risico's van het invoeren van een drempelwaarde

Met de invoer van een drempelwaarde van 1 mol zullen alle depositiebijdragen van projecten onder de 1 mol vergunningvrij zijn. Dit zullen vooral kleinere projecten zijn, dit kan hierdoor mogelijk een oplossing zijn voor veel (woning)bouwprojecten en projecten voor de energietransitie.

Het risico is dat een drempelwaarde sneuvelt bij de Raad van State wanneer het effect van de mitigerende maatregelen die hier tegenover staan niet zeker zijn op het moment van inwerkingtreding en dat niet onderbouwd is dat die mitigerende maatregelen niet nodig zijn om behoud te borgen en op termijn de instandhoudingsdoelstellingen te bereiken. Tijdens de PAS bestond er ook een drempelwaarde met destijds de onderbouwing dat er tal van maatregelen tegenover stonden. Het effect van deze maatregelen stond echter niet vast bij de inwerkingtreding van het PAS. Met andere woorden: er werd vooruit gelopen op de positieve effecten van deze maatregelen. Ook was onvoldoende onderbouwd dat deze maatregelen niet nodig waren voor het bereiken van de natuurdoelen. Mede om deze redenen is het PAS gesneuveld met de uitspraak van de Raad van State in mei 2019 en deze uitspraak heeft de stikstofcrisis tot gevolg gehad. Het opnieuw instellen van een drempelwaarde zonder dat de maatregelen genomen zijn en daadwerkelijk effect hebben zal een zelfde gevolg hebben als het vallen van het PAS, met het risico

⁶ Bijlage bij Kamerstuk 35 334, nr. 17

dat een vergelijkbare groep als de PAS-melders ontstaat die buiten hun schuld niet beschikken over de vereiste toestemming voor hun activiteit.

Mogelijkheden van een drempelwaarde voor de PAS-melders

Als een drempelwaarde van 1 mol onderbouwd kan worden, biedt dit mogelijk een oplossing voor een deel van de PAS-melders. Dit zal individueel per PAS-melder beoordeeld moeten worden, de depositiebijdrage als gevolg van de gemelde activiteit zal naar de huidige inzichten moeten worden berekend.

Rekenkundige ondergrens

Een rekenkundige ondergrens volgt uit wetenschappelijke (modelmatige en technische) argumenten dat met een model berekende depositiebijdrage onder deze ondergrens niet meer met voldoende zekerheid aan een individueel project kan worden toegerekend. Op dit moment loopt er een verkenning naar de rekenkundige ondergrens, onder ander naar aanleiding van het rapport van het Adviescollege Meten en Berekenen Stikstof (Commissie Hordijk) waarin werd geconcludeerd dat er met de huidige grens van 0,005 mol/ha/j sprake kan zijn van schijnzekerheid.⁷

De verkenning is opgesplitst in verschillende onderdelen: een wetenschappelijke verkenning naar de onderbouwing en bepaling van een ondergrens, en een multidisciplinaire analyse van de juridische vereisten en ecologische en beleidsmatige gevolgen en mogelijke beheersmaatregelen voor deze gevolgen. De resultaten van de verkenning worden na de zomer van 2024 voor advies voorgelegd aan de Raad van State, net zoals destijds bij de drempelwaarde is gedaan. Net als bij een drempelwaarde verschuift bij een rekenkundige ondergrens de verantwoordelijkheid van de gevolgen van de stikstofdepositie onder deze grens van een individu (initiatiefnemer) naar de overheid.

Juridische mogelijkheden invoeren rekenkundige ondergrens

De eis vanuit de Habitatrictlijn dat significant negatieve gevolgen uitgesloten moeten zijn op basis van een passende beoordeling of voortoets, laat onverlet dat het toepassingsbereik van modellen begrensd is. De Raad van State acht niet uitgesloten dat om technisch-wetenschappelijke redenen een balans moet worden gevonden tussen het streven naar volledigheid van stikstofberekeningen en de precisie van stikstofberekeningen in een passende beoordeling. Daar mag bij toestemmingverlening rekening mee gehouden worden, ook als niet kan worden uitgesloten dat bepaalde depositie daardoor buiten beeld blijft in de toetsing van projecteffecten. Dit betekent niet dat depositiebijdrage van een project onder een rekenkundige ondergrens niet relevant is. Deze maakt deel uit van de totale stikstofneerslag in Nederland. Hiervoor dienen de al eerder genoemde bronmaatregelen die vereist zijn vanuit de Habitatrictlijn om behoud van de natuur te borgen en op termijn de verbeter en instandhoudingsdoelstellingen te bereiken. Voordat een nieuwe (hogere) ondergrens toegepast kan worden moet deze voldoende wetenschappelijk onderbouwd en juridische houdbaar zijn. Daarnaast is aan de Tweede Kamer toegezegd dat de Afdeling Advisering van de Raad van State om advies zal worden gevraagd en moet er dus een positief advies van de Raad van State liggen.

Mogelijke gevolgen en risico's van het invoeren van een rekenkundige ondergrens

Grotendeels gelden voor een rekenkundige ondergrens dezelfde gevolgen als voor het invoeren van een drempelwaarde.

Het risico wanneer er een rekenkundige ondergrens wordt ingevoerd zonder voldoende onderbouwing, is dat deze geen stand houdt bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Net als bij de drempelwaarde ontstaat hiermee mogelijk een vergelijkbare groep als de PAS-melders die buiten hun schuld niet beschikken over de vereiste toestemming voor hun activiteit.

Mogelijkheden een hogere ondergrens voor de PAS-melders

Wanneer een hogere rekenkundige grens verantwoord ingevoerd kan worden, kan dit mogelijk een oplossing bieden voor PAS-melders. De reikwijdte van de oplossing hangt mede af van de hoogte van de ondergrens die uit de wetenschappelijke verkenning volgt. Net als bij een drempelwaarde zal per PAS-melder beoordeeld moeten worden of er nog sprake is van een te legaliseren situatie.

⁷ Bijlage bij Kamerstuk 35 334, nr. 88

5. Kunt u aangeven of er nog andere juridische mogelijkheden zijn om PAS-melders te legaliseren? Kunt u daarbij in ieder geval ingaan op de mogelijkheden voor een generaal pardon (voor een specifieke groep PAS-melders). Zijn hiervoor wijzigingen in wet- en regelgeving nodig?

Inleiding

Om de vraag goed te kunnen beantwoorden, nemen we u in een paar stappen mee in de systematiek van toestemmingverlening, de huidige aanpak van de PAS-melders en op welke wijze PAS-melders nog meer van een oplossing kunnen worden voorzien. Die aanleiding is relevant aangezien we daar de uitdagingen toelichten waar we de afgelopen jaren tegenaan zijn gelopen. Die uitdagingen zijn hetzelfde voor toestemming in algemene zin, als specifiek voor PAS-melders. Ook het feit dat PAS-melders bestaande activiteiten betreft, is in juridische zin niet relevant. Dat is door de landsadvocaat en de Raad van State bevestigd.

Toestemmingverlening algemeen

Om een vergunning te verlenen voor een activiteit, geldt op grond van artikel 6 van de Habitatrichtlijn dat er geen significant negatieve gevolgen mogen optreden als gevolg van die activiteit. Daarvoor gelden voor het aspect stikstof in de kern twee voorwaarden als sprake is van voor stikstofgevoelige habitattypes of leefgebieden in een Natura 2000-gebied waar al sprake is van overbelasting door stikstof.

De eerste voorwaarde is dat op elke locatie waar een te vergunnen activiteit zorgt voor extra neerslag (depositie) van stikstof ten opzichte van de vergunde/toegestane situatie in beginsel in gelijke mate als die extra neerslag stikstofdepositie van een andere activiteit moet zijn weggenomen. Dit heet mitigeren. Op die manier wordt voorkomen dat er na het verlenen van een vergunning extra stikstofdepositie plaatsvindt ten opzichte van de huidige vergunde situatie. Als middels een ecologische beoordeling wordt aangetoond dat significant negatieve effecten zijn uit te sluiten, is deze stap niet nodig.

De tweede voorwaarde gaat over de staat van de natuur. De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft in de PAS-uitspraak van 29 mei 2019 aangegeven dat depositiedaling die gebruikt wordt om vergunningen te verlenen, niet nodig mag zijn om verslechtering van Natura 2000-gebieden te voorkomen en om perspectief te houden op herstel. Die beoordeling moet op gebiedsniveau plaatsvinden. En die beoordeling moet nog actueel zijn op het moment dat de ruimte (bijvoorbeeld via de stikstofbank) wordt toegedeeld in het kader van de toestemmingverlening aan een project. Dit staat bekend als het additionaliteitsvereiste. Het is veel lastiger geworden om aan deze tweede voorwaarde te voldoen sinds uit de Natuurdoelanalyses die medio 2023 zijn verschenen is gebleken dat in veel gebieden sprake is van (dreigende) verslechtering.

Toepassing bij legaliseren PAS-melders

Een activiteit die gemeld is tijdens het PAS dient beoordeeld te worden als een nieuwe activiteit. De regels voor het legaliseren van PAS-melders zijn niet anders dan voor andere initiatiefnemers. Bij vergunningverlening geldt op grond van artikel 6 van de Habitatrichtlijn echter geen belangenafweging: vergunningverlening mag alleen als er zekerheid is dat relevante habitats en leefgebieden niet worden aangetast. Daarbij geldt een strikte invulling van het voorzorgsbeginsel: er mag geen redelijke wetenschappelijke twijfel bestaan over het uitblijven van significante (negatieve) effecten. Juist bij de PAS-melders wordt tot nu toe van belang geacht om juridisch houdbare oplossingen toe te passen aangezien deze groep nu de problemen ervaart van de destijds niet-houdbaar gebleken wettelijke vrijstelling in het kader van het PAS.

Mogelijkheden generaal pardon voor PAS-melders

Na de PAS-uitspraak is een grondige verkenning gedaan naar de mogelijkheid van een wettelijk geregeld generaal pardon, mede op aangeven van een aantal sectorpartijen. Daarnaast is vorig jaar, in het kader van de onderhandelingen over het Landbouwakkoord, advies gevraagd aan de Landsadvocaat of een generaal pardon voor PAS-melders kan worden ingezet.

De uitkomst van die verkenning en het advies is dat een generaal pardon alleen kan als er wordt voldaan aan de kaders van de Habitatrichtlijn. Gezien de staat van de natuur is het nu niet

mogelijk om daaraan te voldoen. De landsadvocaat geeft onder meer aan: "Onze conclusie is dat de redeneerlijn daarom juridisch slecht verdedigbaar is en niet zal leiden tot snelle(re) legaliserende resultaten." Dit advies is na het aflopen van de onderhandelingen ook openbaar gemaakt⁸.

Indien de staat van de natuur het wel zou toelaten om te voldoen aan de kaders van de Habitatrictlijn om een generaal pardon in te stellen, dan zal de regelgeving moeten worden aangepast om het generaal pardon daadwerkelijk te kunnen invoeren. Daarvoor zijn meerdere opties. Een optie is om dit op grond van artikel 11.20, tweede lid, van het Besluit activiteit leefomgeving (BAL) bij ministeriële regeling te regelen. Die bepaling maakt het mogelijk om in afwijking van de normale bevoegdheidsverdeling (normaliter is meestal de provincie bevoegd) bij ministeriële regeling - categoriaal - vergunningvrije gevallen aan te wijzen *ingeval dat in het algemeen belang geboden is*. Die aanwijzing van vergunningvrije gevallen wordt gekoppeld aan een grenswaarde (in dit geval de maximaal 1 mol/ha/jaar depositie die gold voor PAS-melders) en beperkt tot de PAS-melders. Op grond van artikel 11.21, tweede lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), moet de regeling voldoen aan de eisen van artikel 6 van de Habitatrictlijn. De regeling moet in ontwerp bij het parlement worden voorgehangen. Bij deze optie moet rekening gehouden worden met een doorlooptijd van in totaal gemiddeld 6 maanden.

Een andere optie is om de uitzondering in het Bal zelf te regelen, dus bij AMvB; in dat geval wordt ook eerst advies van de Afdeling advisering van de Raad van State verkregen. Bij die optie moet rekening worden gehouden met de doorlooptijd van in totaal 1 à 1,5 jaar, inclusief voorhang bij het parlement.

Het kader dat in Nederland wordt toegepast vloeit direct voort uit de Europese habitatrictlijn. Om in Nederland ruimte te creëren voor het legaliseren van de PAS-melders zou de Habitatrictlijn moeten worden gewijzigd. Een volgend kabinet kan besluiten hier in Europees verband op in te zetten. Tot nu toe bestond er in Europees verband evenwel geen draagvlak voor wijzigingen van die richtlijn om te komen tot een minder strikt beschermingsregime. Afwijken van het Europese regime, kan rechtstatelijk niet en dan wordt ook een groot risico gelopen op onverbindendverklaring van de wettelijke voorziening door de rechter.

We blijven op dit moment verder zoeken naar andere manieren om PAS-melders te legaliseren. Het is van belang om te vermelden dat ook op casusniveau en samen met de PAS-melder naar maatwerkoplossingen wordt gezocht. Dan blijkt dat voor het bieden van een goede oplossing legalisatie niet de enige manier is. Soms kunnen andere maatregelen worden genomen waarmee de PAS-melder weer een legale situatie heeft, zoals een omschakeling die leidt tot minder depositie en waardoor de PAS-melder binnen een oude referentiesituatie past.

---

⁸ Bijlage 9 Notitie Pels Rijcken – Reflectie op redeneerlijn over legaliseren PAS-melders
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/23/bijlage-9-notitie-pels-rijcken-reflectie-op-redeneerlijn-inzake-legaliseren-pas-melders>

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400864

Den Haag, 9 april 2024

Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat, in afstemming met Financiën, te vragen om ten behoeve van onze werkzaamheden ons op de kortst mogelijke termijn te informeren over de volgende vraag.

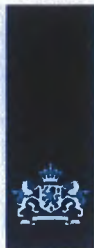
- Op welke (snelst mogelijke) termijn zou het statiegeld op blikjes en kleine plastic flesjes kunnen worden afgeschaft en wat zijn de gevolgen daarvan?

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,

E. Dijkgraaf
Informatieur

Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

202400865

> Retouradres Postbus 20901 2500 EX Den Haag

Aan de minister-president
drs. M. Rutte
ministerie van Algemene Zaken
Binnenhof 19 2513 AA Den Haag

**Ministerie van
Infrastructuur en
Waterstaat**

Rijnstraat 8
2515 XP Den Haag
Postbus 20901
2500 EX Den Haag

T 070-456 0000
F 070-456 1111

Uw kenmerk
4394799

Datum

Betreft Beantwoording verzoek van de informateur ten aanzien van
statiegeld op blikjes en kleine plastic flesjes (kenmerk 4394799)

Geachte heer Rutte,

Op 10 april 2024 heeft de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat
bijgevoegd verzoek van de informateurs ontvangen. Hierbij stuur ik u, namens de
staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat de beantwoording op dit verzoek
(met kenmerk 4394799).

Ik verzoek u deze informatie door te geleiden naar de informateur.

Hoogachtend,

De Secretaris-Generaal van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat,

Vraag:

- Op welke (snelst mogelijke) termijn zou het statiegeld op blikjes en kleine plastic flesjes kunnen worden afgeschaft en wat zijn de gevolgen daarvan?

Antwoord:*Snelst mogelijke termijn om statiegeld op blikjes en kleine plastic flesjes af te schaffen*

- Er is op dit moment een wettelijke verplichting voor producenten/importeurs om statiegeld in rekening te brengen op plastic flessen en drankblikjes van 3 liter of minder. Daarbij moet ten minste 90% van de in de handel gebrachte flessen en blikjes gescheiden worden ingezameld.
- Afschaffen van deze verplichting zou een wijziging vereisen van een Algemene Maatregel van Bestuur, het Besluit beheer verpakkingen 2014. Het doorlopen van de daarbij gebruikelijke zorgvuldige processtappen, waaronder internetconsultatie, voorhang in het Parlement en advisering door de Raad van State duurt ongeveer negen maanden tot een jaar.
- Hierbij dient te worden opgemerkt dat er een Europese verplichting is om vanaf 1 januari 2029 90% van de plastic flessen die op de markt worden gebracht gescheiden in te zamelen. Deze verplichting wordt met de onlangs overeengekomen Verpakkingenverordening uitgebreid naar drankblikjes, waarbij tevens wordt opgelegd om hiertoe een statiegeldsysteem in te voeren.

Gevolgen

- De huidige Nederlandse regelgeving voor statiegeld bevat reeds bovenstaande doelstelling van 90% voor zowel plastic flessen als blikjes en is daarmee in lijn met de Europese regelgeving. Het afschaffen van statiegeld door het schrappen van de bepalingen in de regelgeving zou dit ongedaan maken en vanaf 2029 een conflict creëren met Europese regelgeving. Om dit te voorkomen zou statiegeld opnieuw moeten worden ingevoerd om vóór 2029 aan de 90% inzameldoelstelling en de invoering van een statiegeldsysteem te kunnen voldoen. Zo niet, dan zal het juridische effect zijn dat Nederland niet langer in lijn is met Europese regelgeving, hetgeen uiteindelijk zal leiden tot een inbreukprocedure.
- Het bedrijfsleven geeft regelmatig aan dat het vooral behoefte heeft aan voorspelbaarheid en duidelijkheid over de richting vanuit de overheid. Het afschaffen van statiegeld enkele jaren na invoering en het vervolgens (al dan niet gedwongen) opnieuw invoeren, is hier niet mee in lijn. Producenten, importeurs en supermarkten hebben de afgelopen jaren investeringen gedaan om te voldoen aan de statiegeldbepalingen. Dit weer afschaffen relatief kort na inwerkingtreding zou hen ertoe kunnen aanzetten nadeelcompensatie te eisen bij de overheid. Zeker als enkele jaren later – door de Europese verplichting per 2029 – statiegeld weer moet worden ingevoerd.
- Als gevolg van het afschaffen van de statiegeldverplichting zal de hoeveelheid zwerfafval toenemen. Als direct gevolg van het invoeren van statiegeld is het aantal blikjes en flesjes dat wordt aangetroffen in zwerfafval binnen 2 jaar met ca 60% afgenomen. Indien statiegeld weer wordt afgeschaft is de verwachting dat dit effect weer ongedaan wordt gemaakt. Voor veel burgers is zwerfafval een grote bron van ergernis. In een onderzoek uitgevoerd voor invoering van de regelgeving gaf CE Delft aan te verwachten dat met statiegeld de kosten voor het opruimen van zwerfafval met maximaal 80 miljoen euro zouden kunnen dalen. Ook zou naar verwachting 3 tot 10 miljoen euro worden bespaard op het legen van afvalbakken.
- Flesjes en met name blikjes in het zwerfafval veroorzaken in de agrarische sector problemen als (kapot gemaakte) flesjes en blikjes door vee worden opgegeten. In de reactie op de internetconsultatie voor de statiegeldregeling voor blikjes sprak LTO steun uit voor de invoering van statiegeld en de snelle en hoge doelstelling. Daarbij gaf LTO aan dat elk jaar naar schatting 12.000 koeien letsel oplopen door het binnenkrijgen van scherp afval. Zo'n 4.000 runderen overleven dat niet. Met het afschaffen van statiegeld en de daaruit volgende toename van flesjes en blikjes in het zwerfafval neemt dit risico weer toe.
- Er is geen sprake van financiële kosten die het gevolg zijn van een concrete en directe verplichting om een geldbedrag over te maken aan de overheid of het bevoegd gezag. De kosten van het statiegeldsysteem, evenals de opbrengsten, liggen geheel bij producenten.

Door CE-Delft is voor invoering van de regelgeving berekend dat de jaarlijkse kosten van een statiegeldsysteem voor kleine kunststof flessen variëren tussen de 2 en 27 miljoen euro. De kosten voor toevoeging van drankblikjes aan het systeem zouden variëren tussen de 17 en 40 miljoeneuro. De verwachte inkomsten voor het bedrijfsleven uit niet ingeleverde flessen en bonnetjes schatte CE Delft op tussen de 15 en 23 miljoen euro voor plastic flessen en tussen de 36 en 52 miljoen euro voor drankblikjes. Met deze inkomsten zou een statiegeldsysteem voor het bedrijfsleven kostendekkend kunnen worden uitgevoerd. De investeringskosten zijn dus gemaakt. Afschaffing zou in feite kapitaalvernietiging zijn, zeker wanneer dit over enkele jaren door een Europese verplichting opnieuw moet worden ingevoerd.

- Het afschaffen van statiegeld op plastic flessen en blikjes zal verlichting van de handhavingskosten opleveren. In het werkplan voor 2024 reserveert de Inspectie Leefomgeving en Transport (ILT) 2 FTE voor het uitvoeren van inspecties op statiegeld. Het afschaffen van statiegeld op blikjes en plastic flesjes levert de ILT een besparing van ca. 250.000 euro per jaar op.
- Er zijn consumenten die statiegeld steunen, en ook die blij zijn met de invoering van statiegeld. Deze groep bestaat enerzijds uit mensen die het zien als een nuttig instrument in het bestrijden van zwerfafval, anderzijds uit mensen die het financieel krap hebben en het inleveren van statiegeldverpakkingen van anderen inzetten als aanvulling op hun inkomen. Diverse maatschappelijke organisaties evenals gemeenten hebben jarenlang gepleit voor invoering van statiegeld op flesjes en blikjes en zullen (juridisch) bezwaar maken tegen het afschaffen ervan.
- Er zijn ook consumenten die statiegeld op flesjes en met name blikjes als vervelend ervaren. Zij zullen blij zijn met de (tijdelijke) afschaffing ervan.
- Op dit moment worden verbeteringen doorgevoerd door het verpakkend bedrijfsleven om de inzameling voor consumenten te vergemakkelijken. Producenten zetten de opbrengsten van het systeem door niet-geïnd statiegeld hiervoor in. Het draagvlak zou met afschaffing verloren gaan.
- Met het afschaffen van statiegeld zou een zuivere stroom voor hoogwaardige, secundaire kunststof verloren gaan. Dit beweegt weg van de beweging naar een circulaire economie waarin we zuinig en slim omgaan met grondstoffen en producten. Door hergebruik en recycling zorgen we ervoor dat waardevolle grondstoffen in Nederland blijven en we daarmee schaarste voorkomen en minder afhankelijk zijn van andere landen zoals China en Rusland. Afschaffing zal het bovendien moeilijk maken voor ondernemers om te voldoen aan de Europese vereisten voor het gebruik van recyclelaat in verpakkingen. Met name verpakkingen die in contact komen met voedsel moeten aan hoge eisen voldoen, waarvoor de schone stroom die met statiegeld wordt ingezameld de beste garanties geeft.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400863

Den Haag, 9 april 2024

Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de minister van Financiën te vragen om aan ons de geactualiseerde begrotingsstanden, na besluitvorming in de Ministerraad, ter beschikking te stellen.

Wij zeggen toe dat wij vertrouwelijk met deze informatie omgaan.

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,

E. Dijkgraaf
Informatieur

Ministerie van Financiën

202400946

> Retouradres POSTBUS 20201 2500 EE 'S-GRAVENHAGE

de minister-president
Postbus 20001
2500 AE Den Haag

**Directoraat-Generaal van
de Rijksbegroting**

Korte Voorhout 7
2511 CW 'S-GRAVENHAGE
POSTBUS 20201
2500 EE 'S-GRAVENHAGE

Ons kenmerk
2024-0000230052

Uw kenmerk
4394788

Datum 15 april 2024
Betreft Verzoek informateur over actuele begrotingsstanden

Geachte heer Rutte,

U heeft mij verzocht de geactualiseerde begrotingsstanden, na besluitvorming in de Ministerraad, beschikbaar te stellen aan de informateurs.

Met de publicatie van de Voorjaarsnota op maandag 15 april zijn de wijzigingen op de begrotingsstanden als gevolg van onder meer het Centraal Economisch Plan (CEP) en de voorjaarsbesluitvorming openbaar geworden. De informateurs kunnen hiermee beschikken over de geactualiseerde begrotingsstanden.

Hoogachtend,

de minister van Financiën,

1 INLEIDING

De Voorjaarsnota 2024 bevat een eerste update van de Rijksbegroting voor de komende jaren. Sinds twee jaar geeft de Voorjaarsnota ook een meerjarig beeld van de uitgaven en de hoofdlijnen van de inkomsten. Hiermee wordt het parlement eerder geïnformeerd over de besluitvorming. Deze werkwijze is transparanter, leidt daarmee tot een betere informatievoorziening en geeft het parlement meer tijd voor de behandeling van de begroting en het Belastingplan. Dit versterkt het budgetrecht van het parlement.

Vanwege de demissionaire status van het kabinet past dit voorjaar terughoudendheid bij nieuw beleid. In het begrotingsproces staat het voorjaar in het teken van integrale besluitvorming: mee- en tegenvallers worden in kaart gebracht en beleidswensen worden tegen elkaar afgewogen. Het totaal wordt ingepast binnen de budgettaire kaders, die voortvloeien uit het coalitieakkoord en het raamwerk vormen waarbinnen de noodzakelijke investeringen uit hetzelfde akkoord plaatsvinden. De budgettaire kaders omvatten zowel het uitgaven- als het inkomstenkader. Deze kaders vormen geen doel op zich, maar zorgen ervoor dat het kabinet de rekening zo eerlijk mogelijk over generaties verdeelt en belastingmiddelen zo doelmatig mogelijk besteedt. Meer concreet heeft het kabinet dit voorjaar ingezet op het in het goede kasritme plaatsen van de uitgaven in de begrotingen. Daarnaast hebben departementen de tegenvallers ingepast op hun begroting. Ook was er sprake van enkele meevallers in de uitvoering bij VWS, SZW en OCW.

Het kabinet blijft missionair handelen op enkele belangrijke dossiers die niet kunnen wachten. Het gaat hierbij om het herstel van de schade en versterking in Groningen, de hersteloperatie toeslagen, de opvang van Oekraïense ontheemden en steun aan Oekraïne. Ook blijft het kabinet de afspraken uit het coalitieakkoord zo goed mogelijk uitvoeren. De aanpak van belangrijke maatschappelijke uitdagingen, bijvoorbeeld op het gebied van de woningmarkt, onderwijs en klimaat, laat namelijk niet op zich wachten. Enkele aangenomen amendementen op de ontwerpbegrotingen die ondeugdelijk waren gedekt, zijn via deze Voorjaarsnota alsnog van deugdelijke dekking op de departementale begrotingen voorzien.

Het kabinet blijft uitvoering geven aan het coalitieakkoord. Hiervoor worden middelen van de Aanvullende Post overgeheveld naar de departementale begrotingen. Ook blijft het kabinet werken aan de houdbaarheid van de zorg. Daarom worden de openstaande taakstellingen ingevuld met concrete maatregelen. Verder heeft het kabinet middelen ter beschikking gesteld om knelpunten aan te pakken in de Nederlandse halfgeleiderssector (microchipsector). Daarnaast is met de medeoverheden een afspraak gemaakt om in lijn met het advies van de Raad van State de normeringsystematiek vanaf 2024 te koppelen aan het bbp. De oloploop van de opschalingskorting wordt geschrapt en gemeenten en provincies worden incidenteel grotendeels gecompenseerd voor de overgang naar de nieuwe bbp-systematiek. Ook investeert het kabinet aanvullend structureel 500 miljoen euro in verdere versterking van de luchtverdediging en munitie van de eigen krijgsmacht. Daarnaast is het kabinet in gesprek met de Tweede Kamer over een aanpak van de mestproblematiek. Tabel 1 toont de uitgavenbesluitvorming.

Het kabinet heeft het inkomstenkader gesloten. Sinds de Miljoenennota 2024 was een aanzienlijke derving ontstaan, met name als gevolg van het niet doorgaan van het wetsvoorstel industrie en elektriciteit en het behoud

van de salderingsregeling als gevolg van stemmingen in de Eerste Kamer. Voor de derving is een technische invulling opgenomen als dekking. Dit betekent dat is afgesproken dat er een tweede wegingsmoment komt in augustus, waarbij de dekking kan worden vervangen door een andere dekkingsbron. Voor de technische invulling is aangesloten bij de bron van de derving. Dat betekent dat de hogere schijven binnen de energiebelasting worden verhoogd voor de maatregelen in de industrie. Voor het behoud van de salderingsregeling wordt het aangrijpingspunt voor het toptarief minder verhoogd dan voorgenomen en de mkb-winstvrijstelling verlaagd. Tabel 2 toont de inkomstenbesluitvorming.

Het EMU-saldo komt uit op – 2,5% bbp in 2024 en – 2,8% bbp in 2025. Het kabinet houdt zich dit voorjaar aan de uitgavenplafonds en het inkomstenkader voor 2024 en 2025. De afgelopen jaren viel het EMU-saldo steeds positiever uit dan in eerste instantie begroot. Het is de afgelopen periode niet altijd mogelijk gebleken om alle begrote middelen daadwerkelijk uit te geven; dit noemen we onderuitputting.

Deze onderuitputting was aanleiding om tijdens deze voorjaarsbesluitvorming kritisch naar de ramingen binnen de begrotingen te kijken, om deze in een realistischer kasritme te zetten. Als onderdeel van deze voorjaarsbesluitvorming zijn op de begrotingen begrote middelen doorgeschoven naar latere jaren als de verwachting is dat ze dit jaar niet tot besteding komen. Tegelijkertijd blijven de ambities van het kabinet ook voor dit jaar overeind, bijvoorbeeld op het gebied van defensie, klimaat en het Transitiefonds. De departementen zullen zich tot het uiterste inspannen om deze ambities te realiseren. Hierbij blijft echter sprake van onzekerheid of het in deze mate lukt de gereserveerde middelen dit jaar en de komende jaren uit te geven. Het kabinet acht het verder ophogen van aanvullende onderuitputting op dit moment niet verstandig. Het kabinet wil echter, ook in het licht van de motie Flach en Grinwis die de regering oproept om de mate van onderuitputting te verminderen, oog blijven houden voor het realisme van de begroting. Het kabinet zal daarom bij Miljoenennota opnieuw bezien of de huidige uitgavenraming aanpassing behoeft. Een gedetailleerd overzicht van de ontwikkeling van het EMU-saldo, de EMU-schuld en het instrument aanvullende onderuitputting in de begroting is te vinden in hoofdstuk 3.

De onderuitputting heeft een positief effect op het EMU-saldo op de korte termijn, maar de middelen zullen op een later moment tot besteding komen. Dit belast het EMU-saldo in latere jaren. De combinatie van een ambitieuze investeringsagenda, oplopende rentelasten en vergrijzingskosten zorgt ervoor dat de overheidsfinanciën geleidelijk verslechteren. Dit effect zet zich door in de periode na 2028, zoals blijkt uit de cijfers uit het CEP. Het is aan een volgend kabinet om keuzes te maken over het begrotingsbeleid in de context van de bovengenoemde ontwikkeling van de overheidsfinanciën.

Dit jaar is een verdere stap gezet om de voorjaarsbesluitvorming te vervroegen en voor het eerst aan te sluiten bij het Europees Semester. Het CPB stelt een ex-antieraming op, dat wil zeggen zonder nieuwe macro-economische doorrekening, maar inclusief de voorjaarsbesluitvorming. Daarnaast gaat de Raad van State een advies uitbrengen. Tegelijkertijd met het Stabiliteitsprogramma zal de kabinetsreactie op het Raad van State advies worden gepubliceerd. Het Stabiliteitsprogramma, met daarin voor het eerst de voorjaarsbesluitvorming inclusief doorrekening van het CPB,

wordt voor de deadline van 1 mei verzonden naar de Europese Commissie om zo alvast beter aan te gaan sluiten bij het Europees semester. Dit alles draagt bij aan een betere informatievoorziening aan alle belanghebbenden.

Samenvatting besluitvorming uitgaven en inkomsten

Met onderstaande tabellen wordt de besluitvorming zo inzichtelijk mogelijk samengevat. Tabel 1 toont de samenvatting van de uitgavenbesluitvorming. Vervolgens geeft tabel 2 een samenvatting van de inkomstenbesluitvorming. Onder deze tabellen wordt per reeks een korte toelichting en een verwijzing naar de hoofdtekst gegeven. Tabel 3 geeft een overzicht van de ontwikkeling van het EMU-saldo.

Tabel 1 Samenvatting uitgavenbesluitvorming ¹					
+ is hogere uitgaven in miljarden euro	2024	2025	2026	2027	2028
Uitvoeringsinformatie					
SZW	-1,0	-0,9	-0,9	-1,2	-1,3
VWS	-0,7	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1
OCW	0,1	-0,6	-0,7	-0,7	-0,7
Vrijval SDE			-1,7	-1,3	-0,9
Verbeteren kasstromen					
Kasschuiven Defensie	-2,1	-0,9	1,4	0,6	0,5
Kasschuiven I&W	-1,3	-1,0	0,1	0,3	0,1
Kasschuiven Klimaatfonds	-0,2	-0,9	1,1	-0,2	-0,5
Overige kasschuiven uit voorjaarsbesluitvorming	-1,7	-1,3	0,6	0,5	0,4
Oekraïne					
<i>wv. Militaire steun</i>	2,0	1,7	2,0	0,0	0,1
<i>wv. Niet-militaire steun</i>	0,9	0,6	0,3	0,2	0,0
<i>wv. Opvang ontheemden</i>	0,5	2,7	0,7	0,0	0,0
<i>wv. Leveringszekerheid</i>	-0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Toeslagen Herstel en SGH-route	0,4	0,9	0,6	0,4	0,0
Groningen schade en versterken	-0,1	0,5	0,3	0,0	0,1
Halfgeleidersector					
<i>wv. Investerings</i>	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1
<i>wv. Bijdrage uit Nationaal Groeifonds</i>	-0,7	-0,4	-0,2	0,0	0,0
Medeoverheden					
Schrappen oploop opschalingskorting en bbp-systematiek Gemeenten en Provincies	-0,1	-0,9	0,8	0,8	0,8
Reservering indexatie demografie Wmo		0,1	0,2	0,2	0,3
Intensivering Defensie					0,5
Asiel	0,9	0,5	0,6		
Loon- en prijsbijstelling op basis van CEP	0,2	-1,6	-4,1	-5,3	-5,5
Overige mutaties op de plafonds	1,2	0,1	0,3	0,9	-1,3
Totale uitgavenontwikkeling op de plafonds	-4,0	-5,7	-1,1	-4,7	-7,2
Oekraïne-uitgaven buiten het plafond	2,1	4,5	2,7	0,0	0,1

¹ Mutaties in de tabel zijn ten opzichte van Miljoenennota 2024, dus inclusief APB/AFB en mutaties door middel van een Nota van Wijziging.

Uitvoeringsinformatie

De begrotingen zijn geactualiseerd op basis van recente uitvoeringsinformatie, dit leidt tot per saldo meevallers op de begrotingen van SZW, VWS en OCW.

Vrijval SDE

Doordat energieprijzen meerjarig hoger uitvallen, is er in 2026-2029 minder budget benodigd voor de subsidieregelingen Stimulering Duurzame Energieproductie en klimaattransitie (SDE). De SDE-kasraming wordt hierop aangepast. Deze ruimte komt ten goede van het rijksbrede beeld.

Verbeteren kasritmes

De inzet van het kabinet om tot meer realistische kasritmes te komen, heeft ertoe geleid dat uitgaven aan investeringen naar latere jaren zijn geschoven op de begrotingen van Defensie, I&W en bij het Klimaatfonds. Naast investeringen zijn er ook reguliere uitgaven uit 2024 en 2025 naar latere jaren doorgeschoven.

Oekraïne

Het kabinet blijft Oekraïne steunen, in Oekraïne en in Nederland. Daarom worden aanvullende middelen beschikbaar gesteld voor militaire en niet-militaire internationale steun. De binnenlandse regelingen waaronder opvang van Oekraïense ontheemden worden verlengd tot maart 2026. Ook blijft het kabinet middelen beschikbaar stellen om de leveringszekerheid van aardgas te borgen.

Toeslagen Herstel en SGH-route

De meerjarige raming voor toeslagenherstel is herijkt waaruit een verhoging van het uitgavenbudget volgt. Deze tegenvaller wordt onder andere veroorzaakt door een hoger aantal aanmeldingen, een stijging van het aantal bezwaren en beroepen en een vooralsnog lagere productiviteitsstijging in het bezwaar- en beroepsproces. Daarnaast worden er middelen gereserveerd voor de compensatie van aanvullende schade (SGH-route).

Groningen schade en versterken

Voor Groningen worden jaarlijks bij de Voorjaarsnota zowel de uitgaven en ontvangsten van de reguliere schade- en versterkingsraming als ook de bijdrage aan EBN (voorheen kapitaalinjectie EBN genoemd) geactualiseerd. De bijstelling voor de uitgaven worden verwerkt ten laste van het rijksbrede beeld en wordt onder andere veroorzaakt door hogere bouwkosten en vertraging in het voorgaande jaar. Daarnaast heeft het kabinet een nieuwe aanpak voor de afhandeling van schades uitgewerkt in reactie op het rapport van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen (PEGA). Dit leidt tot hogere uitgaven voor schadevergoedingen en de uitvoeringskosten van het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG).

Halfgeleidersector

Het kabinet stelt middelen ter beschikking om knelpunten aan te pakken in de Nederlandse halfgeleidersector (microchipsector), ter bevordering van het ondernemingsklimaat, en ter bevordering van het duurzaam verdienvermogen en de economische veiligheid van Nederland. De middelen zijn bestemd voor verschillende maatregelen op het gebied van woningbouw, infrastructuur en onderwijs in de regio Eindhoven. Het merendeel van de dekking van deze uitgaven komt uit het Nationaal Groeifonds (NGF).

Medeoverheden

Het kabinet heeft in samenspraak met de koepels van de medeoverheden besloten om de oploop van de opschalingskorting te schrappen vanaf 2026 en tegelijkertijd de nieuwe financieringssystematiek op basis van bbp vervroegd vanaf 2024 in te voeren. Gemeenten en provincies worden incidenteel grotendeels gecompenseerd voor de overgang naar de nieuwe bbp-systematiek. Daarnaast is afgesproken dat de Wmo (nader te bepalen deel) in de toekomst niet langer via de algemene uitkering van het Gemeentefonds gaat, maar via een aparte financiering. Afhankelijk van de gekozen bekostigingsvorm wordt een passende indexering onderzocht. Het Rijk treft vooruitlopend op de uitwerking een reservering op de Aanvullende Post voor een aanvullende indexering voor demografie bovenop de bbp-systematiek.

Intensivering Defensie

Het kabinet stelt in 2028 incidenteel 500 miljoen euro beschikbaar voor versterking van de luchtverdediging en voor munitie voor de eigen krijgsmacht. Daarnaast wordt als onderdeel van de totale kasschuif op de begroting van Defensie 500 miljoen euro in 2029 toegevoegd. Deze middelen worden na de meerjarenperiode structureel in de begroting verwerkt ten behoeve van munitie en luchtverdediging.

Asiel

Uit de meest recente Meerjaren Productie Prognose (MPP) 2024-I volgt meerjarig een hogere asielinstream dan waar in de huidige begroting rekening mee is gehouden. Dit wordt net zoals bij Voorjaarsnota 2023 incidenteel in de periode 2024 tot en met 2026 verwerkt. Daarnaast wordt er door een gebrek aan reguliere opvangplekken aanvullende uitgaven gedaan voor (crisis)noodopvang in 2024 en 2025.

Loon- en prijsbijstelling

De loon- en prijsontwikkeling voor de komende jaren is structureel neerwaarts bijgesteld ten opzichte van de Miljoenennota 2024. Deze bijstelling volgt uit het Centraal Economisch Plan 2024 (CEP) van het Centraal Planbureau (CPB).

Overige mutaties op de plafonds

Dit bevat meerdere kleinere aanpassingen van de begrotingen volgend uit de voorjaarsbesluitvorming en overige wijzigingen sinds de Miljoenennota zoals nota's van wijziging en amendementen. In de plafondtoetsen onder paragraaf 4.1 worden alle mutaties op de plafonds afzonderlijk toegelicht.

Tabel 2 Samenvatting inkomstenbesluitvorming

(+ is saldoverbeterend, hogere inkomsten in miljarden)	2024	2025	2026	2027	2028
Besluitvorming belasting- en premieinkomsten (+ is hogere inkomsten)	0,0	0,1	- 0,1	0,0	0,0
Derving klimaatpakket industrie	0,0	- 0,2	- 0,2	- 0,3	- 0,3
Technische invulling klimaatpakket industrie					
ww. Afschaffen vrijstelling kolenbelasting duaal verbruik	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
ww. Verhogen tarief 3e, 4e en 5e schijf EB aardgas	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2
Derving salderingsregeling	0,0	- 0,2	- 0,3	- 0,3	- 0,4
Technische invulling salderingsregeling					
ww. Verlaging aangrijpingspunt toptarief inkomstenbelasting met € 557	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2
ww. Verlagen MKB-winstvrijstelling naar 12,03%	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Som aanvullend pakket mobiliteit	0,0	0,0	- 0,3	0,0	0,1
Som pakket reparaties koopkracht	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

(+ is saldoverbeterend, hogere inkomsten in miljarden)	2024	2025	2026	2027	2028
Som overig inkomstenkader	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Totaal inkomsten pakket maatregelen kamer najaar 2023	-0,8	1,4	1,3	1,3	1,3
Kadercorrectie voor pakket maatregelen kamer najaar 2023	0,8	-1,4	-1,3	-1,3	-1,3

Derving klimaatpakket industrie

Dit is de derving als gevolg van het verwerpen door de Eerste Kamer van het wetsvoorstel Wet fiscale klimaatmaatregelen industrie en elektriciteit. Dit levert een derving op van 201 miljoen euro structureel en incidenteel 1,3 miljard euro t/m 2030. Daarnaast gaat het om de derving door het terugdraaien van de verhoging van de CO₂-heffing glastuinbouw conform motie Grinwis.

Technische invulling klimaatpakket industrie

De technische invulling van de dekking bestaat uit het afschaffen van de vrijstelling voor duaal en non-energetisch verbruik kolen per 2027, en het verhogen van het tarief 3e, 4e en 5e schijf in de energiebelasting op gas aardgas per 2025.

Derving salderingsregeling

Op 13 februari heeft de Eerste Kamer het wetsvoorstel om de salderingsregeling af te schaffen verworpen. De budgettaire derving loopt op van 245 miljoen euro in 2025 tot 717 miljoen euro structureel (vanaf 2031).

Technische invulling salderingsregeling

De technische invulling van de dekking bestaat uit een verlaging van het aangrijpingspunt van het toptarief in de inkomstenbelasting met €557, en het verlagen van de MKB-winstvrijstelling naar 12,03%.

Som aanvullend pakket mobiliteit

In het kader van de klimaatbesluitvorming is afgesproken dat er binnen de motorrijtuigenbelasting (mrb) een tariefkorting komt voor emissievrije personenauto's van 40% in 2026, 30% tussen 2027 en 2029, en 25% in 2030. Na 2030 loopt de tijdelijke korting af. De reeds bestaande tariefkorting in de motorrijtuigenbelasting loopt per 1 januari 2026 af. Dit wordt gedekt uit een aanpassing van de Belasting van personenauto's en motorrijwielen (Bpm), de resterende envelop grondslagerosie en de middelen voor de aanschafsubsidie tweedehands EV.

Som pakket reparaties koopkracht

Twee reparaties zijn achteraf noodzakelijk gebleken op koopkrachtmaatregelen uit augustus (in aanvulling op de verhoging van de huurtoeslag). Het gaat om de aanpassing van de grens voor kwijtschelding en maatregelen voor de eenverdienersproblematiek. Dit wordt gedekt door het niet laten doorwerken van de verhoging van het wettelijk minimumloon op de arbeidskorting.

Som overig inkomstenkader

Deze categorie zijn de reguliere inkomstenmutaties, waaronder de budgettaire gevolgen van herijkingen en de doorwerking van de zorguitgaven via de premies, en maatregelen met budgettaire gevolgen die in het Belastingplan opgenomen kunnen worden. Deze leveren per saldo extra dekking op die is gebruikt voor de derving van de salderingsregeling.

Totaal inkomsten pakket maatregelen kamer najaar 2023 en kadercorrectie
 Bij de Algemene Politieke Beschouwingen in 2023 en de behandeling van de verschillende begrotingen en het belastingplan, is een groot aantal amendementen en moties aangenomen. Deze hebben impact op het inkomstenkader. Aangezien deze moties en amendementen samen met een aantal aanpassingen aan de uitgavenkant, optellen tot een totaalpakket (met dekking), wordt hiervoor eenmalig het inkomstenkader gecorrigeerd.

Tabel 3 Ontwikkeling EMU-saldo ^{1,2}					
(+ is overschot, hogere inkomsten, lagere uitgaven in miljarden euro)	2024	2025	2026	2027	2028
I. EMU-saldo Miljoenennota 2024	- 31,7	- 32,4	- 42,0	- 31,7	- 39,4
II. Totale uitgavenontwikkeling op de plafonds (+ is lagere uitgaven)	4,0	5,7	1,1	4,7	7,2
<i>Wv. Oekraïne</i>	- 1,0	- 0,7	- 0,4	- 0,2	- 0,1
III. Uitgaven buiten het plafond en overige correcties (+ is lagere uitgaven)	2,0	- 4,9	- 2,0	0,3	- 0,2
<i>Wv. Oekraïne</i>	- 2,1	- 4,5	- 2,7	0,0	- 0,1
IV. Belasting- en premieinkomsten (+ is hogere inkomsten)	- 1,4	- 0,1	- 4,3	- 5,1	- 5,2
V. EMU-saldo Voorjaarsnota 2024 (=II+III+IV)	- 27,1	- 31,8	- 47,2	- 31,8	- 37,6
VI. EMU-saldo Voorjaarsnota 2024 in % bbp	- 2,5%	- 2,8%	- 4,0%	- 2,6%	- 3,0%

1 De tabel is geschoond voor het effect van de omvorming van de rechtsvorm van Prorail. Dit betreft een technische effect als gevolg van een eenmalige belastingafdracht die optreedt bij de omvorming en waardoor gelijktijdig de inkomsten en uitgaven stijgen. De middelen worden nu afgeboekt en zodra er meer duidelijkheid is over de omvorming, worden de middelen op basis van actuele standen opnieuw geraamd.

2 Het omzetten van de begrotingsgefinancierde militaire pensioenen naar kapitaaldekking (affinancieren) leidt in 2026 tot een eenmalige saldooverslechtering van 0,7% bbp.

Ontwikkeling EMU-saldo

Tabel 3 toont de ontwikkeling van het EMU-saldo. Deze wordt verder toegelicht in hoofdstuk 3. De regel *totale uitgavenontwikkeling op de plafonds* sluit aan op dezelfde regel in tabel 1 *samenvatting uitgavenbesluitvorming*. In de belasting- en premieinkomsten is het effect van nieuw beleid in 2024 negatief op EMU-basis. Dit verschilt van het effect volgens het inkomstenkader; de besluitvorming vindt plaats op basis van de inkomstenkaderreeksen. Tussen het inkomstenkader en het EMU-saldo zitten een aantal definitieverschillen, zoals bijvoorbeeld anticipatie-effecten. Dit anticipatie-effect zorgt voor grote incidentele opbrengsten in 2023 van circa 5 miljard euro. Hierdoor ontstaat met name op de korte termijn een beleidsmatige daling van de ontvangsten. Meerjarig dalen de inkomsten structureel met circa 5 miljard euro. Dit is voornamelijk het gevolg van minder verwachte loongroei na 2024 met bijbehorende lagere inkomsten voor loon- en inkomstenbelasting. Aan de uitgavenkant zorgt dit voor een meevaller, door bijvoorbeeld lagere uitgaven aan salarissen voor ambtenaren.

Leeswijzer

De Voorjaarsnota begint in hoofdstuk 2 met het huidige economisch beeld. Vervolgens toont hoofdstuk 3 de huidige ramingen voor het EMU-saldo en de EMU-schuld. hoofdstuk 4 schetst het beeld van de uitgavenkant. Hoofdstuk 5 bevat een overzicht van belasting- en premie-inkomsten. Tot slot toont hoofdstuk 6 de horizontale ontwikkeling van de uitgaven.

Deze Voorjaarsnota heeft twaalf bijlagen. Bijlage 1 geeft een overzicht van de budgettaire kerngegevens. Bijlage 2 bevat de verticale toelichting. Dit is een cijfermatig overzicht voor iedere begroting van budgettaire veranderingen die zich hebben voorgedaan sinds de Miljoenennota. Bijlage 3 geeft een overzicht van de overboekingen van coalitieakkoordmiddelen vanaf de

aanvullende post. Bijlage 4 geeft de uitgaven weer die gerelateerd zijn aan de oorlog in Oekraïne. Bijlage 5 bevat een overzicht van de dossiers rond de schade- en versterkingsoperatie in Groningen. Bijlage 6 geeft een overzicht van de uitgaven rondom Toeslagen Herstel. In bijlage 7 wordt de normeringssystematiek toegelicht. Vervolgens bevat bijlage 8 de geraamde belasting- en premieontvangsten. Bijlage 9 bevat de fiscale sleuteltabel. Bijlage 10 en 11 gaan in op fiscale constructies en de vermogensverdeling. Bijlage 12 beschrijft de taakopdracht interdepartementaal beleidsonderzoek.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400862

Den Haag, 9 april 2024

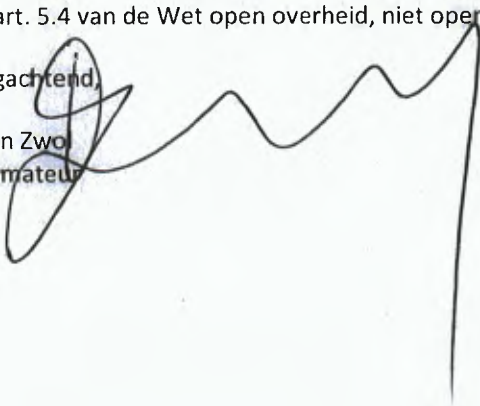
Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties -graag afgestemd met de minister van Financiën- te vragen om ons op de kortst mogelijke termijn te informeren over de volgende vragen:

1. Kan worden aangegeven hoeveel rijksambtenaren er waren in 2023, per departement (voortbouwend op de informatie in deze brief >> <https://open.overheid.nl/documenten/75885bba-1d89-4510-b702-d8a6f3a20bc5/file>)
2. Kan worden aangegeven hoe omvangrijk de externe inhuur was in 2023 (aandeel t.o.v. uitgaven personeel)?
3. Met welke groei van het aantal rijksambtenaren en van externe inhuur wordt rekening gehouden in de meerjarenraming 2024-2028?
4. Kan worden aangegeven hoeveel voorlichters de ministeries afzonderlijk en samen in dienst hebben en wat de raming is van dit aantal tot 2028?
5. Welke besparing ten opzichte van de meest actuele raming zou een bevroering van het aantal rijksambtenaren op het huidige niveau in 2028 betekenen?
6. In de miljoenennota 2024 (p. 231, arbeidsvoorwaarden) is een bedrag gereserveerd van +18,5 mld 'arbeidsvoorwaardenruimte ijklijn RB-eng', alsmede +2,1 mld voor 'arbeidsvoorwaardenruimte ijklijn I'. Op welke veronderstellingen en uitgangspunten is deze raming gebaseerd?
7. Onlangs is een nieuwe CAO rijksambtenaren afgesloten met een looptijd tot en met 31 december 2025. Hoe verhouden de gemaakte afspraken zich tot de financiële ruimte in de meerjarenbegroting? In hoeverre is met deze afspraken ook aanspraak gedaan op financiële ruimte in latere jaren?
8. Hoe verhoudt de in de CAO afgesproken stijging van de contractlonen (+11,2% in twee jaar tijd) zich tot de stijging in de markt?

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,
R. van Zwo
Informatie

202400970
Kabinet Minister-President
Ministerie van Algemene Zaken

> Retouradres Postbus 20001 2500 EA Den Haag

Tweede Kamer der Staten Generaal
t.a.v. de informateur dhr. R. van Zwol
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

TWEEDE KAMER
der
STATEN-GENERAAL

Ingekomen 12 APR 2024

DIENST Griffie Nr

Kabinet Minister-President

Binnenhof 19
2513 AA Den Haag
Postbus 20001
2500 EA Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Onze referentie
4395013

Datum 11 april 2024

Geachte heer Van Zwol,

Bijgaand doe ik u antwoorden toekomen op vragen gesteld aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (kenmerk 202400862). De vragen zijn beantwoord door de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

DE MINISTER-PRESIDENT,
Minister van Algemene Zaken,
namens deze,
De Secretaris-Generaal

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

> Retouradres Postbus 20011 2500 EA Den Haag

Aan de Minister-President
Minister van Algemene Zaken
T.a.v. drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Ministerie van BZK

Turfmarkt 147
Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag
[www.linkedin.com/company/
ministerie-van-bzk](http://www.linkedin.com/company/ministerie-van-bzk)

Contactpersoon

T. 020 488 0001

Kenmerk

2024-0000220996

Uw kenmerk

202400862

Datum 11 april 2024
Betreft Uitvraag informateur kenmerk 202400862

Geachte heer Rutte,

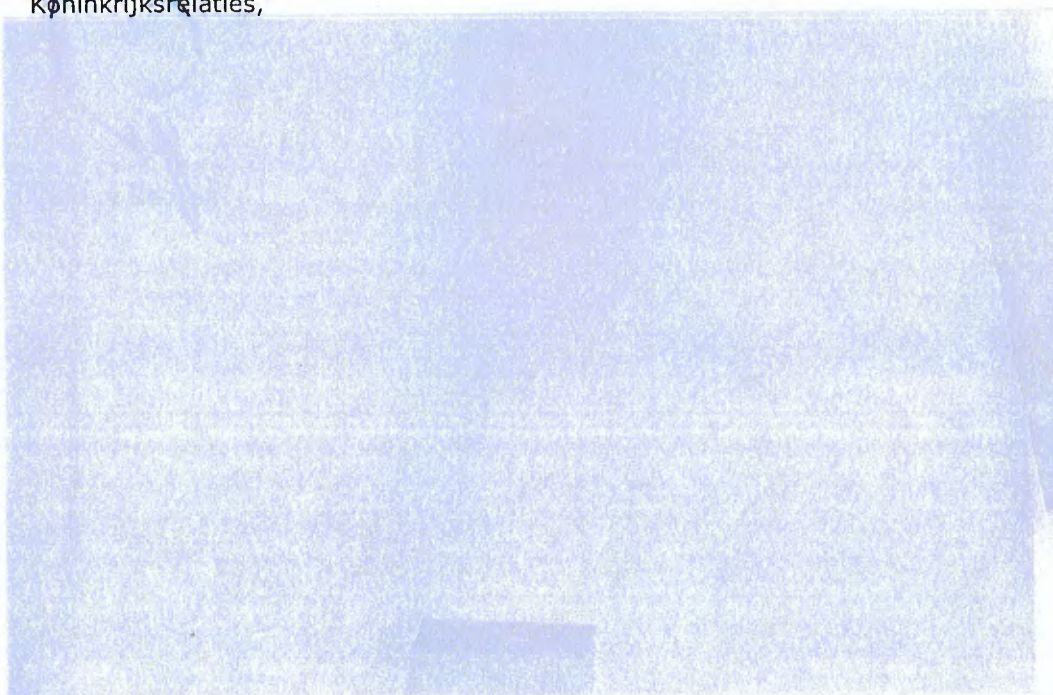
Op 9 april 2024 deed u ons per brief (kenmerk 202400862) het verzoek van de informateur, de heer Van Zwol, toekomen om hem te informeren over enkele vragen omtrent de rijksambtenaren.

De gevraagde informatie vindt u gevoegd bij deze brief.

Ik wil u vragen deze informatie door te geleiden naar de informateur.

Hoogachtend,

De secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties,

Vooraf

Uw vragen zien op cijfermatige onderbouwing van (onderdelen van) het personeelsbestand van het Rijk. De omvang en bijbehorende financiële middelen van het vaste en ingehuurde personeelsbestand hangen samen met de taken die de overheid moet uitvoeren en de politieke keuzes die daarin worden gemaakt. In dat kader attendeer ik u graag op bijgaand document dat ingaat op de bredere context van een 'betrokken, bekwame en betrouwbare overheid'. Daarin komt naar voren welke opgaven BZK ziet om 1) de bestuurskracht te vergroten om de democratische rechtstaat te beschermen; 2) de uitvoeringskracht te versterken om het juiste te doen voor inwoners en 3) de veerkracht te verstevigen om klaar te zijn voor wat komen gaat. U ziet daarin ook terug dat wij voorstellen werk te maken van complexiteitsreductie en procesoptimalisatie, te kijken waar taken dubbelen en deze te schrappen en een impuls te geven aan de rijksbrede bedrijfsvoering.

1. Kan worden aangegeven hoeveel rijksambtenaren er waren in 2023, per departement?

Het aantal fulltime eenheden (fte) bij de rijksoverheid in 2023 bedroeg 147.841, ingevuld door 156.478 rijksambtenaren. In de tabel hieronder kunt u een uitsplitsing per departement zien.

Tabel 1 Aantal rijksmedewerkers naar ministerie in fte¹

Jaar	2023
AZ	498
BZ	3.465
BZK	13.445
EZK	10.772
Fin	36.842
IenW	15.443
JenV	34.842
LNV	4.199
OCW	6.103
SZW	4.876
VWS	6.518
HCvS	1.871
Rechtspraak*	8.967
Totaal	147.841

*Betreft enkel de niet-rechtelijke ambtenaren
Bron: O&P Rijk.

2. Kan worden aangegeven hoe omvangrijk de externe inhuur was in 2023 (aandeel t.o.v. uitgaven personeel)?

In 2023 bedroegen de totale uitgaven aan externe inhuur 3,26 miljard euro. Dit is 15,4 procent van de totale personele uitgaven (21,19 miljard euro). Hierbij is gekeken naar de definitie van inhuur zoals gebruikt bij de 'Roemernorm'².

3. Met welke groei van het aantal rijksambtenaren en van externe inhuur wordt rekening gehouden in de meerjarenraming 2024-2028?

Er is geen meerjarenraming 2024-2028 voor het aantal rijksambtenaren: de gewenste (personele) omvang van de Rijksoverheid is een politiek-ideologisch vraagstuk en hangt sterk samen met de omvang van het takenpakket. Het huidige percentage externe inhuur is (deels) het gevolg van de verhouding tussen politieke doelstellingen en beschikbare capaciteit. De begrote uitgaven van

¹ Zie Jaarrapportage Bedrijfsvoering Rijk 2022 voor ontwikkeling tot 2022 (p.7).

² Kamerstuk II 2009/10,31701, nr. 32

kerndepartementen aan personeel en externe inhuur stijgen niet in de periode 2024 tot en met 2028, maar dalen zelfs iets.

Voor externe inhuur geldt dat de uitgaven aan externe inhuur onder de 10 procent van de totale personele uitgaven ('Roemernorm') moeten blijven. Echter, in voorkomend geval kan hiervan onderbouwd (in het jaarverslag) worden afgeweken. Aan de Tweede Kamer is onderzoek toegezegd naar de realisatie van genoemde norm (motie Nijboer), dit onderzoek is in uitvoering.

4. Kan worden aangegeven hoeveel voorlichters de ministeries afzonderlijk en samen in dienst hebben en wat de raming is van dit aantal tot 2028?

Onderstaand een overzicht van de voorlichters werkzaam op de kerndirecties Communicatie van de departementen. Deze gegevens zijn afkomstig uit het overzicht³ dat jaarlijks op Rijksoverheid.nl wordt gepubliceerd. Het fte-overzicht bestaat uit vaste medewerkers en medewerkers met een tijdelijk dienstverband van 1 jaar of langer (zoals jaarcontracten, detacheringen, externe inhuur, inhuur via externe communicatiepool). Het betreft de daadwerkelijke bezetting. Er is geen meerjarenraming tot 2028.

Tabel 2 Aantal fte met functie persvoorlichting / woordvoering

Peildatum 1-1-2024	Aantal Fte
AZ/DPC	11,7
AZ/RVD	5,8
BZ	11,0
BZK	9,0
Def	18,6
EZK	10,0
Fin	14,0
IenW	8,0
JenV	13,4
LNV	7,0
OCW	11,0
SZW	8,5
VWS	10,0
Totaal	138,0

Bron: Algemene Zaken

5. Welke besparing ten opzichte van de meest actuele raming zou een bevrozing van het aantal rijksambtenaren op het huidige niveau in 2028 betekenen?

Zie ook de beantwoording van vraag 3. De begrote personele uitgaven van kerndepartementen stijgen in de periode tot en met 2028 niet. Een bevrozing van het aantal rijksambtenaren zal daarom waarschijnlijk geen besparing op de begroting van de ministeries betekenen.

6. In de miljoenennota 2024 (p. 231, arbeidsvoorwaarden) is een bedrag gereserveerd van +18,5 mld. 'arbeidsvoorwaardenruimte ijklijn RB-eng', alsmede +2,1 mld. voor 'arbeidsvoorwaardenruimte ijklijn I'. Op welke veronderstellingen en uitgangspunten is deze raming gebaseerd?

De genoemde 18,5 mld. betreft het totaal aan geraamde loonbijstelling op alle loongevoelige delen van de verschillende begrotingen tot en met 2028 ('sector Rijksbegroting'). Genoemde 2,1 mld. betreft de geraamde loonbijstelling op de loongevoelige delen van het investeringsplafond tot en met 2028. Genoemde bedragen volgen uit de destijds actuele ramingen van het CPB, te weten de Macro Economische Verkenning (MEV) 2024.

³ [Overzicht fte directies communicatie Rijksoverheid](#)

De (geraamde) loonbijstelling volgt uit de zogenaamde referentiesystematiek. Uitgangspunt van deze systematiek is dat de begrotingen worden bijgesteld op basis van de actuele, door het CPB geraamde, ontwikkeling van de gemiddelde cao-lonen en loonkosten in de markt.

7. Onlangs is een nieuwe CAO rijksambtenaren afgesloten met een looptijd tot en met 31 december 2025. Hoe verhouden de gemaakte afspraken zich tot de financiële ruimte in de meerjarenbegroting? In hoeverre is met deze afspraken ook aanspraak gedaan op financiële ruimte in latere jaren?

De jaarlijkse loonbijstelling op de verschillende begrotingen is bepalend voor de financiële ruimte (loonruimte) voor het afsluiten van de CAO Rijk.

De jaarlijkse loonbijstelling wordt tijdens Voorjaarsbesluitvorming in de MR vastgesteld o.b.v. cijfers van het CPB uit het Centraal Economisch Plan (CEP). Dit resulteert in een *structurele* bijstelling op de loongevoelige delen van de verschillende begrotingen.

De omvang van de loonbijstelling wordt gebaseerd op de uitkomsten van de zogenaamde referentiesystematiek, waarvan het centrale uitgangspunt is dat de (gemiddelde) cao-loonontwikkeling in de markt gevolgd wordt. Deze systematiek geldt ook voor de overige kabinetssectoren (Defensie, Politie, Rechterlijke Macht) én de onderwijssectoren.

Bij het afsluiten van het recente akkoord over de CAO Rijk is uitgegaan van de *actuele* ramingen van het CPB uit het Centraal Economisch Plan 2024 (CEP) en daarmee de *actuele* begrotingsstanden en loonruimte voor 2024 en 2025. Het recente akkoord past binnen deze beschikbare structurele ruimte en er wordt geen voorschot genomen op ruimte vanaf 2026.

8. Hoe verhoudt de in de CAO afgesproken stijging van de contractlonen (+11,2% in twee jaar tijd) zich tot de stijging in de markt?

Met het recente akkoord over de CAO Rijk (looptijd 1 juli 2024 – 31 december 2025) loopt de sector Rijk weer in de pas met de actuele gemiddelde cao-loonontwikkeling in de markt.

Dit is in lijn met de uitgangspunten van de referentiesystematiek: de cao-loonontwikkeling in de kabinetssectoren (politie, rechterlijke macht, defensie en de rijksoverheid) en de onderwijssectoren moet de gemiddelde cao-loonontwikkeling in de markt kunnen volgen. Dit vindt veelal met enige vertraging plaats.

Bij het vaststellen van de financiële ruimte voor cao's (loonruimte) wordt uitgegaan van de actuele ramingen van het CPB. De opbouw is als volgt:

- o voor 2024 is uitgegaan van de uit te keren loonbijstelling bij Voorjaarsnota 2024. De gemiddelde cao-loonontwikkeling in de markt over 2024 is geraamd op 5,7%;
- o de voor 2025 geraamde loonbijstelling bij Voorjaarsnota 2025. De gemiddelde cao-loonontwikkeling in de markt over 2025 is geraamd op 3,8%;
- o daarnaast is er nog structureel resterende loonbijstelling over 2023 ingezet. Deze middelen resteerde nog, omdat de huidige CAO Rijk (looptijd 1 januari 2022 – juli 2024) is afgesloten voorafgaand aan de oplopende inflatie en de oplopende (gemiddelde) cao-loonontwikkeling in de markt.

Hoofdfiche BZK: Een betrokken, bekwame en betrouwbare overheid

Datum: 9 april 2024

In de komende kabinetsperiode is het cruciaal om het openbaar bestuur verder te versterken en zo het geschonden vertrouwen van de samenleving in de overheid te herstellen. Het is belangrijk te blijven werken aan een overheid die betrokken, bekwaam en betrouwbaar is. Die luistert en leert. Die de vitaliteit van de gemeenschap gebruikt, publieke waarden en het algemeen belang beschermt en zorgt dat iedereen zich gehoord en gezien weet. Een overheid die met alle partners samenwerkt, zich richt op de maatschappelijke opgave en werkt vanuit het besef dat datgene wat wordt gedaan of juist niet, een enorme impact heeft op levens van mensen.

De afgelopen jaren is hard gewerkt om de overheid te versterken. Zo is onder meer gezorgd dat dienstverlening slimmer, toegankelijker en meer persoonlijk wordt, is ondersteuning in de nabijheid uitgebreid voor mensen die dat nodig hebben en is transparantie vergroot door inzichtelijk te maken welke informatie de overheid over inwoners heeft. Met het verder op orde brengen van de informatiehuishouding is gestart met het verbeteren van de verantwoording aan de Tweede Kamer over het gevoerde beleid. En via regiodeals hebben decentrale overheden voor langere tijd de financiële en bestuurlijke ruimte gekregen om te doen wat nodig is.

We zijn er echter nog niet. Veel mensen hebben nog steeds zorgen. Over bestaanszekerheid, het vinden van een woning, de beschikbaarheid van zorg of over migratie. Zij zijn onzeker en ervaren weinig grip op hun leven. Groepen mensen zien de overheid niet meer als veilige haven. Ze vinden dat er te vaak óver hen wordt gesproken in plaats van dat er mét hen wordt gepraat. Voor de overheid is het nog steeds lastig om over de waan van de dag te kijken. Om voorbij ratio en het economisch perspectief de mens te zien. Ook omdat Nederland van crisis naar crisis gaat. En juist in een crisis is er weinig ruimte voor nuance in het debat en is er weinig tijd om te werken aan een gezamenlijk perspectief. Inwoners haken af, soms boos, vaker machteloos.

We moeten doorpakken om dit structureel te keren. Inwoners vragen om een overheid die er voor hen is, die deskundig is in de beleidsontwikkeling en -uitvoering en die vertrouwt in de goede intenties van mensen. Hiervoor is realisme de basis: doen wat we beloven en niet meer beloven dan we kunnen waarmaken. Daarnaast hebben we oog voor de omstandigheden en uitdagingen die inwoners ervaren in alle delen van ons Koninkrijk, ook in de regio en in Caribisch Nederland. We kijken integraal in plaats van verkokerd, handelen proactief in plaats van reactief en richten ons op de lange termijn. Over beleidsdomeinen heen en als één overheid die vanuit de maatschappelijke opgave en het gezamenlijk belang samenwerkt met inwoners, bedrijven, instituten en de wetenschap en daarmee stap voor stap vertrouwen herwint.

BZK wil met het nieuwe kabinet de randvoorwaarden scheppen om dit alles vorm te geven en hierbij zelf het goede voorbeeld geven. Onze coördinerende verantwoordelijkheid is gericht op een weerbare democratie, een sterk bestuur, regio- en gebiedsgericht werken en een mensgerichte en waardengedreven manier van besturen en dienstverlening: fysiek én digitaal.

Een betrokken, bekwame en betrouwbare overheid vraagt om het vergroten van:

1. **Bestuurskracht** om de democratische rechtstaat te beschermen.
2. **Uitvoeringskracht** om het juiste te doen voor inwoners.
3. **Veerkracht** om klaar te zijn voor wat komen gaat.

Dit hoofdfiche werkt deze opgaven uit en beschrijft op hoofdlijnen wat nodig is om de ambitie te realiseren. In onderliggende stukken worden de opgaven in groter detail uitgewerkt.

1 Vergroten van de bestuurskracht om de democratische rechtstaat te beschermen

Goed bestuur vraagt om institutionele waarborgen, voldoende tegenmacht en aandacht voor democratisch vakmanschap. Maar ook om democratisch burgerschap, sociale grondrechten, betrouwbare en integere informatie en een vrije uitwisseling van ideeën en opvattingen. Het is hierbij belangrijk om technologische ontwikkelingen als sociale media en kunstmatige intelligentie in te passen in de democratische rechtsorde. Kernbegrippen voor bestuurders en ambtenaren zijn gezagswaardigheid, integriteit en weerbaarheid.

Dit kan onder meer gerealiseerd worden door:

- De Waarborgfunctie in de Algemene wet bestuursrecht te versterken om zo de menselijke maat in besluitvormingsprocedures beter te verankeren en een realistisch burgerbeeld leidend te maken bij besluitvorming- en rechtsbeschermingsprocedures.¹ Dit helpt voorkomen dat inwoners ernstig gedupeerd worden door (administratieve) onvolkomenheden of invulfouten.
- De integriteit van het bestuur te versterken:
  - Indienen van een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer over vervolgfuncties van (oud-)bewindspersonen. Tevens transparantie over contacten met derden die invloed willen uitoefenen op het beleid vergroten (waaronder lobbyisten).
  - Uitbreiden en/of introduceren van maatregelen als een verplichte VOG voor bestuurders (betere screening), een versterking van de positie van de Commissaris van de Koning bij integriteitskwesaties en de verplichte openbaarmaking van nevenfuncties en inkomsten daaruit. Caribisch Nederland wordt hierin mee genomen, tenzij de specifieke omstandigheden en uitgangspositie vragen om een andere aanpak.
  - Het faciliteren bij de versterking van goed bestuur in het Caribisch deel van het Koninkrijk. Zowel in Caribisch Nederland als in de autonome landen Aruba, Curaçao en Sint Maarten wordt gefaciliteerd bij de opzet, positionering en doorontwikkeling van integriteitsbureaus en hun instrumentarium.²
- Waardengedreven digitaliseren nadrukkelijker te verbinden aan goed bestuur door³:
  - inwoners te beschermen, hen meer regie te geven over het digitale leven en te zorgen dat mensen centraal staan bij de ontwikkeling en inzet van data en technologie, met daarbij specifieke aandacht voor rechtshandhaving, rechtsbescherming en toezicht.
  - de transparantie en openbaarheid verder te vergroten. Onder meer door uitvoering te geven aan de Interbestuurlijke Bestuurlijke Data Strategie en het Meerjarenplan Openbaarheid en Informatiehuishouding.
- Te stimuleren dat gemeenschappelijke waarden en omgangsvormen door gemeenten en provincies worden vastgelegd in statuten en manifesten.
- Griffies en rekenkamers bij provinciale staten, gemeenteraden en openbare lichamen op Caribisch Nederland te versterken om zo volksvertegenwoordigingen te ondersteunen bij hun kaderstellende en controlerende taken.
- Constitutionele toetsing mogelijk te maken⁴ zodat rechters decentraal aan grondrechten uit de Grondwet kunnen toetsen. Dit draagt bij aan de rechtsbescherming van inwoners.
- Onafhankelijk toezicht op de uitvoerende macht te versterken door een aparte Wet op de Rijksinspecties.
- Het aantal decentrale volksvertegenwoordigers uit te breiden om zo meer tegenmacht te bieden, de werkdruk te verlagen en de representativiteit te vergroten.
- Klokkenluiders beter te beschermen omdat zij een essentiële rol hebben in het bekendmaken van corruptie en andere misstanden.⁵
- Wetgeving over ambtsmisdriven door politici en ambtenaren te moderniseren, waardoor wangedrag van politici en ambtenaren effectiever aangepakt kan worden.
- Consequent en zorgvuldig het principe comply or explain voor Caribisch Nederland toe te passen bij nieuwe wetgeving en beleid en bij initiatiefvoorstellen vanuit de Kamer.
- Verder te gaan met het wetsvoorstel herziening Wet openbare lichamen BES en de Wet financiën openbare lichamen BES.

Budgettaire consequenties (€ mln.)	2024	2025	2026	2027	2028	Struct.
Menselijke maat/rechtsbescherming inwoners:		0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
• Invoeren wetsvoorstel Versterking Waarborgfunctie Awb						
• Decentrale constitutionele toetsing: gedeeltelijke opheffing van het						

¹ Wetsvoorstel versterking waarborgfunctie Awb.

² Zie ook WODC (2023), Ambtelijk-bestuurlijke integriteit in Caribisch Nederland.

³ De overheidsbrede opgaven in het digitale domein worden beschreven in het hoofdfiche digitalisering.

⁴ Wetsvoorstel constitutionele toetsing.

⁵ Conform de initiatiefnota Omtzigt.

rechterlijke toetsingsverbod in artikel 120 Grondwet						
Integriteit:	2,4	6	6,95	7,45	7,45	7,45
<ul style="list-style-type: none"> • Lobbyregister voor bewindslieden • Faciliteren juridische bijstand politieke ambtsdragers • Versterking integriteit medewerkers Rijksoverheid 						
Digitalisering						
<ul style="list-style-type: none"> • Zie Hoofdfiche Digitalisering 						

2 Vergroten van de uitvoeringskracht om het juiste te doen voor inwoners

De overheid staat voor de taak om publieke dienstverlening zo te organiseren dat het aansluit bij de bedoeling van de wet én bij de verwachting van de samenleving. Dit vraagt om een zichtbare overheid die resultaten boekt, rekening houdt met wat inwoners aankunnen en oog heeft voor verschillen en daar naar handelt. Een overheid die met alle betrokkenen vanaf de start samenwerkt aan beleid en wetgeving zodat alle perspectieven op waarde worden gewogen en uitvoerbaarheid, rechtmatigheid en rechtvaardigheid worden getoetst. Een overheid die keuzes maakt en zorgt dat iedereen is toegerust om het gewenste resultaat te behalen omdat ambities, mandaat, taken, (financiële) middelen en uitvoeringskracht in overeenstemming zijn, zowel voor het Rijk als decentrale overheden.

Dit kan onder meer gerealiseerd worden door:

- Op basis van het regeerakkoord een bestuursakkoord te sluiten tussen Rijk en decentrale overheden waarin de uitvoerbaarheid centraal staat. Er wordt jaarlijks een overhedenoverleg georganiseerd over de aanpak en stapeling van maatschappelijke opgaven.
- Het op orde brengen van randvoorwaarden voor samenwerking over bestuurslagen heen:
  - Afschaffing van de opschalingskorting.
  - Te zorgen dat de openbare lichamen van Caribisch Nederland in staat zijn om hun eigen taken adequaat, structureel en zo zelfstandig mogelijk uit te voeren: de uitkeringen die zij uit het BES-fonds ontvangen worden op niveau gebracht en het fonds voortaan mee te laten bewegen met Rijksuitgaven en bevolkingsgroei.
  - Het indienen van het wetsvoorstel voor de herziening van het uitkeringsstelsel. Doel is het terugbrengen van het aantal specifieke uitkeringen en de verantwoordings- en controlelasten die daaraan verbonden zijn. Onder meer door het bieden van een volwaardig alternatief in de vorm van een bijzondere fondsuitkering, dat de bestedingsvrijheid van medeoverheden borgt.
- Interbestuurlijke samenwerking ook zichtbaar te maken door extra rijkskantoren te openen in de regio. Daarnaast door het opgavengericht werken in teams van gemeente-, provincie- en rijksambtenaren te stimuleren en teams waar nodig verder toe te rusten.
- Nabijheid van de overheid vergroten door ingezette initiatieven als de Informatiepunten Digitale Overheid bij bibliotheken en wijkcentra en de Rijksbrede loketfunctie te versterken.
- Een beleidskader decentraal bestuur vast te stellen, als opvolging van het gedachtegoed van Elzinga. Welke taken moeten door welke bestuurslaag of type overheidsorganisatie worden uitgevoerd? Dit levert tevens een bijdrage aan het tegengaan van diverse regionale hulp- en uitvoeringsstructuren voor decentrale overheden.
- Te sturen dat de verplichte kwaliteitseisen uit de Uitvoerbaarheidstoets Decentrale Overheden (UDO) en het Beleidskompas worden gevolgd. Zo wordt op gestructureerde wijze bepaald of het beoogde beleid uitvoerbaar is en passend voor de doelgroep. Tevens is er dan aandacht voor de effecten van beleid op regio's en op eventuele ruimte voor (regionaal) maatwerk.
- Te borgen dat lopende overheidsprogramma's⁶ duurzaam verankerd worden en van een structurele bekostiging worden voorzien. Deze programma's versterken de samenwerking tussen ministeries, medeoverheden, uitvoeringsorganisaties en overige stakeholders. Daarnaast is het belangrijk verbindingen te leggen en te versterken tussen programma's, zowel in het bereiken van (deels dezelfde) doelgroepen als in uit te voeren werkzaamheden.

⁶ Zoals Grenzeloos Samenwerken (inclusief Dialoog & Ethiek), Actieagenda Sterk Bestuur, Elke Regio Telt, Regio Deals, Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid

- Met de actieagenda Sterk Bestuur in te blijven zetten op beter samenwerkende overheden en passende verdeling van taken en bevoegdheden en toereikende middelen en ondersteuning van provincies, gemeenten en waterschappen.
- Het overheidsbrede programma Werk aan Uitvoering te continueren. Met dit programma wordt er op verschillende thema's toegewerkt naar publieke dienstverlening waar mensen en bedrijven zorgvuldig, tijdig en met de menselijke maat worden geholpen.
- Er voor te zorgen dat de openbare lichamen van Caribisch Nederland in staat zijn om hun eigen taken adequaat, structureel en zo zelfstandig mogelijk uit te voeren: de uitkeringen die zij uit het BES-fonds ontvangen worden op niveau gebracht door € 8,6 miljoen structureel toe te voegen en het fonds voortaan mee te laten bewegen met Rijksuitgaven en bevolkingsgroei.
- Met meer betrokken Haagse departementen meerjarige bestuurlijke afspraken maken met Caribisch Nederland om te zorgen voor betere onderlinge coördinatie van beleidsinitiatieven, langjarige (financiële) zekerheid voor de openbare lichamen en gerichtere investeringen in hun ambtelijke organisaties.

Budgettaire consequenties (€ mln.)	2024	2025	2026	2027	2028	Struct.
Randvoorwaarden samenwerking overheden:						
• Schrappen opschalingskorting gemeenten en provincies			1.050	1.050	1.050	1.050
• Verhogen uitkeringen BES-fonds	30	30	30	30	30	30

3 Vergroten van de veerkracht om klaar te zijn voor wat komen gaat

Maatschappelijke veranderingen als digitalisering, globalisering en grotere mondigheid van burgers zetten meer klassieke vormen van organisatie, bestuur, wetgeving, handhaving en rechtspraak onder druk. Het is zaak te borgen dat ook nieuwe mogelijkheden worden benut om de effectiviteit, legitimiteit en de maatschappelijke acceptatie van overheidshandelen blijvend te garanderen en zo de veerkracht te vergroten. Veerkrachtige organisaties zijn in staat schokken op te vangen en kunnen anticiperen op toekomstige uitdagingen en op lange termijn consequenties van veranderingen: op lokaal, nationaal en mondiaal niveau.

Dit kan onder meer gerealiseerd worden door:

- Werk te maken van complexiteitsreductie en procesoptimalisatie, te kijken waar taken dubbelen en deze te schrappen en een impuls te geven aan de rijksbrede bedrijfsvoering. De efficiency- en productiviteitswinst die hiermee geboekt kan worden, kan desgewenst als taakstelling worden ingeboekt. De directe dienstverlening aan de samenleving/inwoners wordt uitgezonderd van deze taakstelling.
- De externe inhuur waar mogelijk terug te brengen. We maken een uitzondering voor specialistische kennis die binnen de maatschappij en overheid schaars is. Zo is de digitaliseringsopgave onverminderd groot en blijft inhuur van kennis hier nodig. Ditzelfde geldt voor tijdelijke (herstel)operaties om het vertrouwen van de samenleving terug te winnen of ten tijde van crises. Besparingen zijn mogelijk, maar welk bedrag is afhankelijk van de noodzakelijke inzet van externen om onder meer de Toeslagenaffaire en de Versterkingsopgave in Groningen op te lossen, en de mogelijkheden om ICT inhuur terug te dringen.⁷ Over het laatste onderwerp brengt ABD Top consult in april 2024 een advies uit.
- De toegang tot (pools van) expertise vergroten zodat medewerkers van verschillende overheidslagen beter kunnen samenwerken aan grote en ingewikkelde opgaven.
- Bij functies vallend onder de Algemene Bestuursdienst de focus nog meer te leggen op (de ontwikkeling van) leiderschap, vakkennis en kennis van de praktijk benodigd voor de opgave.
- Vergroten van vaardigheden van ambtenaren: het responsief uitvoeren van regels, het herkennen van en omgaan met maatwerkgevallen/bijzondere omstandigheden, het inrichten van organisatieonderdelen ter ondersteuning of het overnemen van ingewikkelde dossiers en het ontwikkelen van de benodigde communicatie- en mediation-vaardigheden naar inwoners.
- Inzetten van scherpere doelstelling op diversiteit en inclusie voor (top)ambtenaren.

⁷ 42% van de externe inhuur is ICT gerelateerd.

- De rechtspositie van politieke ambtsdragers beter te regelen en waar nodig te actualiseren. Onderdeel daarvan is het vangnet dat de Appa-uitkering biedt, aangezien politieke ambtsdragers, anders dan gewone werknemers, geen ontslagbescherming genieten.

Voor ambtelijk vakmanschap is in 2021 een reeks middelen uit de POK beschikbaar gesteld van ongeveer €5 mln. Deze loopt in 2025 af. Voor de extra inspanning zijn onderstaande middelen nodig.

Budgettaire consequenties (C mln.)	2024	2025	2026	2027	2028	Struct.
Leerinterventies verbreden naar alle rijksambtenaren	1	1	2,5	2,5	2,5	2
• Waarvan apparaat			2	2	2	2
HRM maatregelen			0,5	0,5	0,5	0,5
• Waarvan apparaat						
Basisopleiding Ambtelijk Vakmanschap			2	2	2	0,5
• Waarvan apparaat			2	2	2	0,5

8

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400945

Den Haag, 15 april 2024

Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de minister van Financiën te vragen om aan ons te doen toekomen: een overzicht met wat er valt onder 'BTW culturele goederen en diensten.
Wij ontvangen deze informatie op de kortst mogelijke termijn, doch uiterlijk dinsdag 16 april a.s. (einde middag).

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,

E. Dijkgraaf
Informatieur

Ministerie van Financiën

202400947

> Retouradres POSTBUS 20201 2500 EE 'S-GRAVENHAGE

de minister-president
Postbus 20001
2500 AE Den Haag

**Directoraat-Generaal voor
Fiscale Zaken**
Directie Algemene Fiscale
Politiek
Afdeling Analyse

Ons kenmerk
2024-0000232159

Uw Kernmerk
4395665

Datum 15 april 2024
Betreft Verzoek informateur btw culturele goederen en diensten

Geachte heer Rutte,

U heeft mij verzocht een overzicht op te stellen voor de informateurs met wat er valt onder btw culturele goederen en diensten.

Dit overzicht is als bijlage toegevoegd bij deze brief.

Hoogachtend,

de minister *A* van Financiën,

Verzoek

Hierbij verzoek ik u de minister van Financiën te vragen om aan ons te doen toekomen: een overzicht met wat er valt onder 'BTW culturele goederen en diensten'. Wij ontvangen deze informatie op de kortst mogelijke termijn, doch uiterlijk dinsdag 16 april a.s. (einde middag).

Antwoord

Onder de btw op cultuur en diensten valt het volgende:

- Kunst (verkocht door de maker/kunstenaar) en kunstuitlenen, verzamelvoorwerpen en antiek;
  - o.a. schilderijen, tekeningen, foto's, beeldhouwwerken en keramiek,
  - o.a. postzegels en voorwerpen met zoölogisch, botanisch, historisch, of etnografisch belang,
  - antiek: andere dan kunstvoorwerpen en voorwerpen voor verzamelingen, ouder dan 100 jaar.
- Boeken, kranten, weekbladen, tijdschriften, zowel op papier als digitaal, zowel voor verkopen als uitlenen (bibliotheken);
- Toegang tot openbare musea en verzamelingen;
- Bioscopen en filmhuizen;
- Podiumoptreden en optredens door uitvoerende kunstenaars, o.a. muziekkuitvoeringen (concerten), muziekfestivals, toneeluitvoeringen, dansvoorstellingen, musicals, cabaretvoorstellingen;
- Sport;
  - niet-commerciële sportbeoefening, zoals bij voetbal- en volleybalverenigingen, is vrijgesteld; sport valt onder het verlaagde btw-tarief als de aanbieder naar winst streeft,
  - o.a. ijs-, ski-, kart-, bowling- en golfbanen, maneges, sportaccommodaties/-hallen (ook voor denksporten), fitnesscentra en openbare ruimte gereserveerd voor sportbeoefening (voor bijvoorbeeld wandeltochten, marathons, wielrenwedstrijden)
  - toegang tot sportwedstrijden.
- Toegang tot dagrecreatie, o.a. toegang tot attractieparken, speeltuinen, kermissen (inclusief toegang tot attracties), circussen en dierentuinen.

Tabelnaam	2024	2025	2026	2027	2028	2029	struc	struc in
<i>in miljoenen euro</i>								
Afschaffen verlaagd tarief Kunst, verzamelvoorwerpen en antiek	0	0	-10	-10	-10	-10	-10	2026
Afschaffen verlaagd tarief Boeken en e-pubs (kopen/uitlenen)	0	0	-184	-184	-184	-184	-184	2026
Afschaffen verlaagd tarief Toegang tot Musea en verzamelingen	0	0	-84	-84	-84	-84	-84	2026
Afschaffen verlaagd tarief Bioscopen	0	0	-35	-35	-35	-35	-35	2026
Afschaffen verlaagd tarief Podiumoptreden en optredens door uitvoerende kunstenaars	0	0	-160	-160	-160	-160	-160	2026
Afschaffen verlaagd tarief Dag- en nieuwsbladen en tijdschriften (kopen/uitlenen)	0	0	-295	-295	-295	-295	-295	2026
Afschaffen verlaagd tarief Sport	0	0	-219	-219	-219	-219	-219	2026
Afschaffen verlaagd tarief Toegang tot dagrecreatie	0	0	-100	-100	-100	-100	-100	2026
Totaal afschaffen verlaagd btw-tarief culturele goederen en diensten	0	0	-1088	-1088	-1088	-1088	-1088	2026

+ is saldobelastend, in prijspeil 2024

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400981

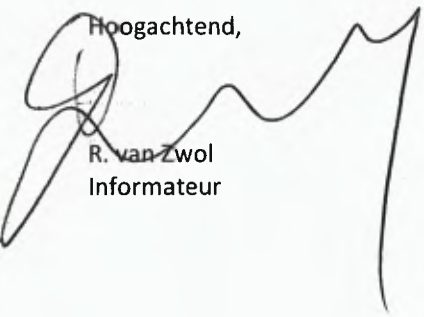
Den Haag, 17 april 2024

Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de minister van Financiën te vragen om aan ons te doen toekomen: een overzicht met wat er valt onder 'BTW logies' en is het mogelijk om te differentiëren in tarief per categorie? Wij ontvangen deze informatie op de kortst mogelijke termijn, doch uiterlijk donderdag 18 april a.s. (einde middag).

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,

R. van Zwol
Informatieur

Ministerie van Financiën

202400995

> Retouradres POSTBUS 20201 2500 EE 'S-GRAVENHAGE

de minister-president
Postbus 20001
2500 AE Den Haag

**Directoraat-Generaal voor
Fiscale Zaken**
Directie Algemene Fiscale
Politiek
Afdeling Analyse

Ons kenmerk
2024-0000234382

Uw kenmerk
4396069

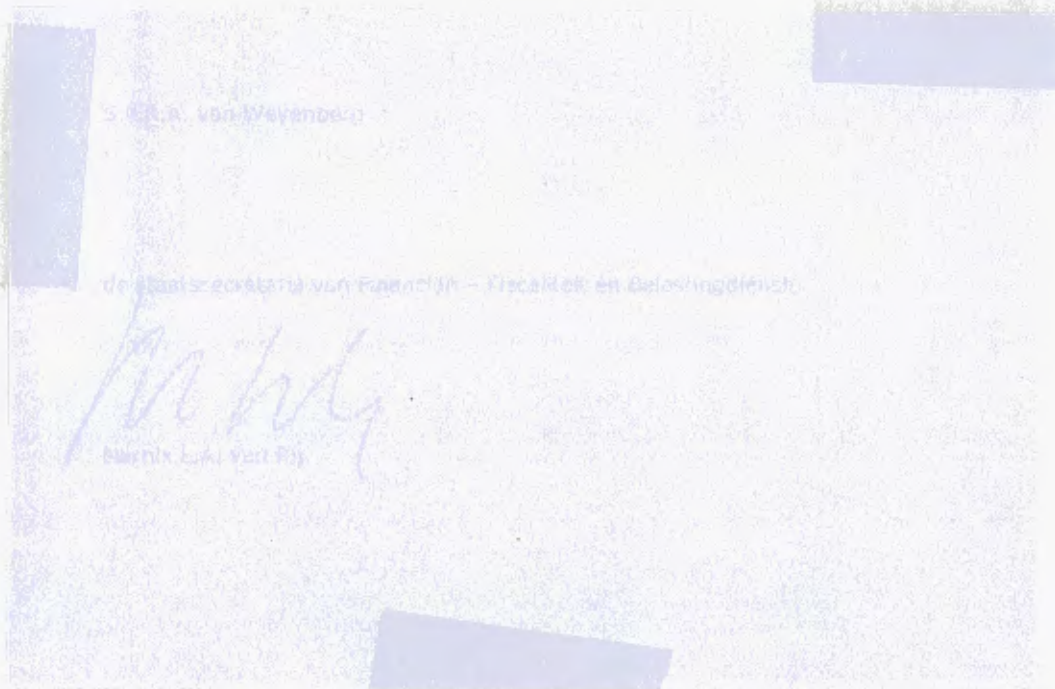
Datum 17 april 2024
Betreft Verzoek informateurs btw logies

Geachte heer Rutte,

U heeft mij verzocht om een overzicht op te stellen voor de informateurs met wat er valt onder btw logies en om dit te differentiëren naar een tarief per categorie. Dit overzicht is als bijlage toegevoegd bij deze brief.

Hoogachtend,

de minister van Financiën,

Verzoek

Hierbij verzoek ik u de minister van Financiën te vragen om aan ons te doen toekomen: een overzicht met wat er valt onder 'BTW logies' en is het mogelijk om te differentiëren in tarief per categorie? Wij ontvangen deze informatie op de kortst mogelijke termijn, doch uiterlijk donderdag 18 april a.s. (einde middag).

Antwoord

- Het verlaagde btw-tarief valt uiteen in het geven van gelegenheid tot kamperen en het verstrekken van logies.
- Kamperen:
  - De verhuur van tenten, caravans en kampeerauto's op campings of het geven van gelegenheid tot het plaatsen hiervan.
- Logies:
  - De seizoensverhuur van gemeubileerde kamers en gemeubileerde woningen;
  - de verhuur van verblijfsruimte die is toegerust (volledig ingericht) om daarin kort te verblijven (hotels, pensions);
  - de verhuur van gemeubileerde zomerhuisjes en stacaravans;
- Op dit moment wordt het verlaagde btw-tarief in deze sector breed toegepast, wat in de praktijk betekent dat het onderscheid tussen kamperen (campings e.d.) en verstrekken van logies (hotels e.d.) voor de btw niet relevant is. Als ervoor wordt gekozen om bijvoorbeeld alleen logies onder het algemene btw-tarief te laten vallen en niet kamperen, leidt dit onvermijdelijk tot complexe afbakeningskwesties. De vraag of bijvoorbeeld de verhuur van een chalet kamperen of logeren is wordt dan, anders dan nu, wel relevant. De gevolgen hiervan voor de ondernemers en de Belastingdienst zouden in dat geval onderzocht moeten worden.
- De raming kan op dit moment alleen uitgesplitst worden naar kampeerterreinen, hotels en pensions en de overige logiesverstrekkingen. Een verdere uitsplitsing kan op dit moment niet gemaakt worden.

Tabelnaam	2024	2025	2026	2027	2028	2029	struc	struc in
<i>in miljoenen euro</i>								
Afschaffen verlaagd btw-tarief voor kampeerterreinen	0	0	-177	-177	-177	-177	-177	2026
Afschaffen verlaagd btw-tarief voor hotels en pensions	0	0	-910	-910	-910	-910	-910	2026
Afschaffen verlaagd btw-tarief voor overige logiesverstrekking	0	0	-302	-302	-302	-302	-302	2026
Totaal afschaffen verlaagd btw-tarief Logiesverstrekking	0	0	-1389	-1389	-1389	-1389	-1389	2026

+ is saldobelastend, in prijspeil 2024

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

8 EZK ✓
8 OCLW ✓
8 SZW ✓
8 UWS ✓

Aan de minister-president
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 202400944

Den Haag, 15 april 2024

Geachte heer Rutte,

Hierbij verzoek ik u de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en de minister van Economische Zaken en Klimaat te vragen om ons op de kortst mogelijke termijn, doch uiterlijk dinsdag 16 april a.s. (einde middag) te informeren over de volgende vraag:

- Welke subsidies staan er op uw begroting? Graag het onderwerp en bijbehorende bedrag op de begroting voor de jaren 2025 t/m 2029.

De gevraagde informatie zal worden opgenomen in het archief van de kabinetsformatie dat, op basis van art. 5.4 van de Wet open overheid, niet openbaar is totdat de formatie is afgerond.

Hoogachtend,

E. Dijkgraaf
Informatieur

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

202400971
SZW

> Retouradres Postbus 90801 2509 LV Den Haag

Dep. Vertrouwelijk
Aan de Minister President
Minister van Algemene Zaken
Drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Directie
Bestuursondersteuning
Afdeling Bestuursadvies

Postbus 90801
2509 LV Den Haag
Parnassusplein 5
T 070 333 44 44
www.rijksoverheid.nl

Uw kenmerk
4395681

Onze referentie
2024-0000098468

Datum 16 april 2024
Betreft Aanbiedingsbrief beantwoording formatievraag
kenmerk 202400944

Geachte heer Rutte,

In reactie op uw verzoek u te berichten naar aanleiding van de brief van informateur Dijkgraaf (kenmerk 202400944), zend ik u hierbij namens de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de Minister voor Armoedebelief, Participatie en Pensioenen de verzochte informatie.

Met vriendelijke groet,

Secretaris-Generaal

SUBSIDIEBUDGETTEN BEGROTING SZW

Onderstaand een overzicht van de actuele budgetten (stand Voorjaarsnota 2024 in prijspeil 2023) die op de begroting van SZW beschikbaar zijn voor subsidies. We volgen hierbij de indeling uit de subsidiebijlage van de begroting naar subsidieregelingen en incidentele subsidies. Bij incidentele subsidies kan het gaan om structurele uitgaven.

Een deel van de budgetten ligt vast vanwege meerjarige subsidiebeschikkingen. Dit houdt in dat de beschikbare verplichtingenbudgetten lager zijn dan de kasbudgetten die we in de tabellen presenteren. Daarnaast zijn er enkele instellingsubsidies waar SZW de eerste jaren aan gehouden is.

Tabel 1 Subsidies uit hoofde van subsidieregelingen (x 1000 euro)

Artikel	Naam subsidie (regeling)	2025	2026	2027	2028	2029
1	Actieprogramma DILLO	13.937	28.824	11.023	11.023	11.023
1	Stimuleringsregeling LLO in het MKB ¹	174.741	111.150	75.614	55.114	55.114
1	MDI&EU	171.389	330.907	174.493	0	0
2	Geldzorgen Armoede en Schulden	18.000	1.108	2.573	3.742	3.132
2	Arbeidstoeleiding praktijkleren MBO	5.000	5.000	0	0	0
4	Scholing jonggehandicapten	14.200	14.200	14.200	14.200	14.200
5	Praktijkleren	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000
	TOTAAL	401.267	495.189	281.903	88.079	87.469

¹ De Stimuleringsregeling LLO in het MKB (SLIM) valt uiteen in twee onderdelen: De stimuleringsregeling LLO en SLIM-scholen (tijdelijke individuele scholingsregeling voor kraptesectoren).

Tabel 2 Incidentele subsidies (x 1000 euro)

Artikel	Naam subsidie	2025	2026	2027	2028	2029
1	Arbeidsmarkt	8.506	5.346	3.940	3.940	3.940
2	Bijstand, Participatiewet en Toeslagenwet	24.987	31.898	30.236	30.675	28.116
	Subsidies algemeen: alle kinderen doen mee	10.590	15.590	15.590	15.590	15.590
	Overige subsidies algemeen	10.827	12.738	11.076	11.515	8.956
	SBCM	2.800	2.800	2.800	2.800	2.800
	NIBUD	770	770	770	770	770
5	Werkloosheid	4.281	0	0	0	0
	Coördinatie arbeidsmarktdienstverlening	4.281	0	0	0	0
7	Kinderopvang	24.869	26.801	28.394	27.485	28.762
	Algemeen	4.050	4.050	4.050	2.050	2.050
	Caribisch Nederland	20.819	22.751	24.344	25.435	26.712
13	Integratie en maatschappelijke samenhang	22.983	22.895	14.173	13.673	13.673
	Opbouw kennisfunctie integratie	2.531	2.531	2.531	2.531	2.531
	Vluchtelingenwerk	1.161	1.161	1.161	1.161	1.161
	Overig	6.110	6.022	1.800	1.300	1.300
	Vroege integratie en participatie	13.181	13.181	8.681	8.681	8.681
	TOTAAL	85.626	86.940	76.743	75.773	74.491

Verklaring van de afkortingen:

DILLO = duurzame inzetbaarheid en leven lang ontwikkelen

LLO = leven lang ontwikkelen

MDI&EU = maatwerkregeling duurzame inzetbaarheid en eerder uittreden

MBO = middelbaar beroepsonderwijs
MKB = midden- en kleinbedrijf
NIBUD = nationaal instituut voor budgetvoorlichting
SBCM = stichting beheer collectieve middelen

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

202400971

VWS.

> Retouradres Postbus 20350 2500 EJ Den Haag

Aan de minister president
Minister van Algemene Zaken
Drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

SG
Financieel-Economische
Zaken
Afd. Begrotingszaken

Bezoekadres:
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
T 070 340 79 11

www.rijksoverheid.nl

Kenmerk
3808577-1064593-FEZ

Kenmerk afzender
4395679

Bijlage(n)

*Correspondentie uitsluitend
richten aan het retouradres
met vermelding van de datum
en het kenmerk van deze
brief.*

Datum 16 april 2024
Betreft Beantwoording vraag informateur

Geachte heer Rutte,

Hierbij reageer ik op het verzoek dat u mij heeft gedaan op d.d. 15 april namens de informateur. Het verzoek van de informateur d.d. 15 april met kenmerk 202400944 betreft het bieden van een overzicht van subsidies op mijn begroting voor de jaren 2025 tot en met 2029 met vermelding van het onderwerp.

Bijgaand vindt u een tabel met daarin opgenomen de beleidsterreinen waarvoor ik subsidiebudget gereserveerd heb voor de jaren 2025 tot en met 2029. Dit betreft de gereserveerde budgetten voor de komende jaren, en niet de verleende subsidies. De gereserveerde subsidiebudgetten zijn bedoeld om een beleidsdoel te bereiken. Soms is het passender om een ander instrument te gebruiken, waardoor de hoogte van het budget kan wijzigen zonder dat dit ten koste gaat van het beleidsdoel.

Hierbij vind ik het van belang te benoemen dat indien aan een subsidieontvanger voor drie of meer achtereenvolgende jaren subsidie is verstrekt voor soortgelijke activiteiten, een redelijke termijn in acht moet worden genomen indien er vanwege veranderende omstandigheden of gewijzigde inzichten (bijv. beleidswijzigingen of bezuinigingen) wordt besloten de subsidie te beëindigen of te wijzigen. De subsidieontvanger moet namelijk in de gelegenheid worden gesteld om te anticiperen op de stopzetting. Een langdurige subsidierelatie kan daarom niet per direct worden beëindigd.

Onderstaande tabel sluit aan bij de eerste supplettaire begroting 2024 van VWS. In de begroting wordt weergegeven op welk beleidsterrein budget gereserveerd is. Hier wordt soms onderscheid gemaakt tussen begrotingsgefinancierde uitgaven (R), en premiegefinancierde uitgaven (Z). Het is mogelijk dat één beleidsterrein meerdere beleidsonderwerpen omvat. Een verdere uitsplitsing naar beleidsonderwerp zal ik u later deze week doen toekomen, uiterlijk vrijdag. Voor een nadere uitsplitsing is meer tijd benodigd, onder andere met het oog op de zeer recente verschijningsdatum van de eerste supplettaire begroting.

Tabel: Overzicht subsidie budgetten (x € 1.000)

Beleidssterrein	2025	2026	2027	2028	2029
Artikel 1 Volksgezondheid					
1.1 Gezondheidsbeleid					
Lokaal gezondheidsbeleid	53.539	43.875	44.685	40.962	40.947
Overige	289	289	289	289	289
1.2 Ziektepreventie					
Ziektepreventie	66.218	7.970	8.218	8.218	8.218
Bevolkingsonderzoeken (R)	238.498	240.702	241.503	242.510	243.591
Vaccinaties	123.485	92.339	91.464	91.366	91.654
1.3 Gezondheidsbevordering					
Preventie van schadelijk middelengebruik	27.983	15.632	15.940	16.174	16.174
Gezonde leefstijl en gezond gewicht	25.863	15.087	15.783	15.783	15.783
Letselpreventie	4.916	4.917	4.916	4.916	4.916
Bevordering van seksuele gezondheid	11.914	12.172	12.169	12.169	12.169
Overige	3.005	867	936	962	950
1.4 Ethiek					
Abortusklinieken	22.971	19.234	19.318	19.318	19.318
Medische ethiek	13.690	13.732	13.904	13.969	13.911
Artikel 2 Curatieve zorg					
2.1 Kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van zorg					
Medisch specialistische zorg	95.602	74.652	80.685	82.427	83.392
Curatieve ggz	8.579	15.218	13.066	13.246	13.232
Eerstelijnszorg	29.301	39.477	33.716	16.650	11.123
Lichaaamsmateriaal	23.529	22.786	22.781	22.781	22.781
Medische producten	74.619	86.824	83.344	64.346	35.729
2.34 Ondersteuning van het zorgstelsel					
Stichting Klachten en Geschillen zorgverzekeringen	1.726	1.475	1.475	1.475	1.475
Regeling medisch noodzakelijke zorg onverzekerden	94.124	81.989	78.222	79.322	79.322
Regeling veelbelovende zorg	27.501	32.882	33.500	44.070	44.070
Medische specialistische zorg (R)	0	1.206	1.206	1.206	1.206
Medische specialistische zorg (Z)	420	0	0	0	0
Curatieve GGZ	5.489	5.717	5.715	5.715	5.715
Eerstelijnszorg	13.823	11.618	3.764	1.764	1.685
Artikel 3 Langdurige zorg en ondersteuning					
3.1 Participatie en zelfredzaamheid van kwetsbare groepen					
Toegang tot zorg en ondersteuning	8.297	8.184	8.182	8.182	8.182
Passende zorg en levensbrede ondersteuning	1.693	1.791	2.012	2.065	2.040
Inclusieve samenleving	26.257	74.998	78.754	96.212	39.484
Kennis en informatiebeleid	9.117	8.038	8.036	8.036	8.036
Overige	408	708	708	708	708
3.21 Zorgdragen voor langdurige zorg tegen maatschappelijk aanvaardbare kosten					
Zorg merkbaar beter maken	173.206	124.298	53.853	50.234	50.234
Kennis, informatie en innovatiebeleid	30.037	29.149	24.502	25.117	25.117
Palliatieve zorg en ondersteuning	75.571	74.811	61.918	61.918	46.918
Artikel 4 Zorgbreed beleid					
4.1 Positie cliënt en transparantie van zorg					
Patiënten- en gehandicaptenorganisaties	49.943	49.943	49.762	50.000	50.000
Transparantie van zorg	25.594	22.543	8.227	8.100	8.083
4.2 Opleidingen, beroepstructuur en arbeidsmarkt					

Opleidingen, beroepenstructuur en arbeidsmarkt (R)	412.920	351.840	327.784	332.289	332.289
Opleidingen, beroepenstructuur en arbeidsmarkt (Z)	276.455	276.457	275.728	275.358	275.358
Overige	11.550	11.550	0	0	0
<i>4.3 Informatiebeleid</i>					
Informatiebeleid	43.343	43.193	39.683	41.473	37.973
Overige	6.050	6.050	0	0	0
<i>4.5 Zorg, welzijn en jeugdzorg op Caribisch Nederland</i>					
Algemeen	4.170	4.170	4.170	4.170	4.170
<i>Artikel 5 Jeugd</i>					
<i>5.3 Effectief en efficiënt werkend jeugdstelsel</i>					
Kennis en informatiebeleid	13.778	13.781	13.778	13.778	13.778
Jeugdbeleid	107.698	11.089	11.497	11.953	11.878
Jeugdstelsel	27.803	27.672	27.750	28.103	28.075
<i>Artikel 6 Sport en bewegen</i>					
<i>6.4 Sport verenigt Nederland</i>					
Sportakkoord	110.509	87.905	96.021	97.731	97.562
Duurzame en toegankelijke sportaccommodaties	70.134	70.099	70.238	78.363	78.314
Kennis en innovatie	12.290	10.204	16.425	18.588	18.563
<i>Artikel 7 Oorlogsgetroffenen en Herinnering WO II</i>					
<i>7.1 De zorg- en dienstverlening aan verzetsdeelnemers en oorlogsgetroffenen WOII en de herinnering aan WOII</i>					
Nationaal Comité	5.958	5.960	5.958	5.958	5.958
Nationale herinneringscentra	3.003	2.853	2.853	2.853	2.853
Herinnering Indisch Molukse Doelgroep	3.262	3.202	2.372	2.372	2.372
Zorg- en dienstverlening	6.918	6.919	6.919	6.919	6.919
Overige	4.733	4.852	5.256	6.334	6.297

Hoogachtend,

de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport,

namens deze,
de secretaris generaal

Vraag:

Welke subsidies staan er op uw begroting? Graag het onderwerp en bijbehorende bedrag op de begroting voor de jaren 2025 t/m 2029.

Antwoord:

- In de bijlage zit een spreadsheet een uitsplitsing van de subsidies op de OCW-begroting, optellend tot het totaal van subsidies onder het financieel instrument 'Subsidies' in de beleidsartikelen van de OCW-begroting, gebaseerd op de begrotingsstand Voorjaarsnota 2024 en prijspeil 2024. Het overzicht bevat enkele verzamelposten waardoor niet alle subsidies die vanuit OCW worden verstrekt afzonderlijk zichtbaar zijn.
- In de spreadsheet zijn kolommen met aanvullende informatie toegevoegd: Wettelijke grondslag, thema, doelstelling, doelgroep en verplicht t/m jaar x, om zo meer inzicht te geven in de diverse subsidies. Deze aanvullende informatie is zorgvuldig tot stand gekomen, maar abusievelijk kan hier nog een enkele onjuistheid in staan, gelet op de snelheid waarmee deze vraag beantwoord diende te worden. Bij het jaartal voor juridisch verplicht kan het ook gaan om een deel van het bedrag. Voorstellen die zijn gehonoreerd binnen het Nationaal Groeifonds kennen een langere looptijd dan de juridisch vermelde subsidieduur.
- De subsidies in het overzicht tellen op tot € 2.688 miljoen, verdeeld over de begrotingsartikelen:

Art.	Naam begrotingsartikel	Budget in 2025 (x € 1.000)
1	Primair onderwijs	723.817
3	Voortgezet onderwijs	1.013.288
4	Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie	341.466
6	Hoger beroepsonderwijs	107.375
7	Wetenschappelijk onderwijs	7.813
8	Internationaal Beleid	9.635
9	Arbeidsmarkt en Personeelsbeleid (=Lerarenbeleid)	167.019
14	Cultuur en creatieve industrie	114.557
15	Media	36.053
16	Onderzoeks- en wetenschapsbeleid	160.527
25	Emancipatie	6.235

- Indien dit overzicht wordt gebruikt t.b.v. een subsidietaakstelling, dan geeft OCW graag een aantal overwegingen mee:
  - De wijze waarop gefaseerd afgebouwd kan worden hangt sterk af van onder meer het type subsidie en de duur van de subsidierelatie. Het subsidiebeleid op korte termijn veranderen of bestaande subsidierelaties beëindigen kan in strijd zijn met artikel 4:51 van de Algemene wet bestuursrecht dan wel met de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Uit jurisprudentie kan worden afgeleid dat een aankondiging van verlaging 6-12 maanden voor dat moment moet worden gedaan. Enkele subsidies in dit overzicht komen voort uit een wettelijke taak, in dat geval is meer tijd benodigd. Hierbij kan het enkele feit dat de begrotingswetgever minder financiering beschikbaar stelt niet zonder meer aan de subsidieontvanger worden tegengeworpen.
  - Iedere keuze heeft een effect in de praktijk, veelal samenhangend met bredere keuzes in een nieuwe regeerperiode. OCW kan technische ondersteuning bieden bij de eventuele inzet in de formatie of de uitwerking daarna.

Code	Besluit	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	
1	Onderwijsvoorzieningen voor jongeren met een handicap	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	35.204	
1	Regeling stichting onderwijs in het buitenland 2019-2023	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328	15.328
1	Mandaatbesluit Stichting Nederlands Onderwijs in het Buitenland	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049	19.049
1	Subsidieverstekking voor goedsdienonderwijs of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs op openbare scholen	198.406	257.301	279.273	279.271	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846	281.846
1	po School en omgeving	288.881	87.200	311.599	228.092	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540	740.540
1	po NGF: impuls open leer materiaal	11.594	7.932	7.932																						
1	po NGF: digitaal onderwijs	5.200	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750	2.750
1	po Brugfunctionalis	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194	42.194
1	Regeling impuls en innovatie bewegingsonderwijs	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000
1	Regeling Subsidiëring andere toets aanbieders/Endtoets	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000
1	po Subsidierегeling	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
1	po zi-instroom Subsidie voor: schoolleiderstekort	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
1	po Symboolse regeling onderwijsvoorzieningen voor jonggehandicapten	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000
1	po Regeling Onderwijs zieke leerlingen	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138	9.138
1	po Ondersteuning aanpak leraren tekort/ beurzen	10.272	15.161	21.379	23.203	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790	24.790
1	po Instellingssubsidie onderwijsmuseum	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550	550
1	po Instellingssubsidie Ouders en Onderwijs	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365	1.365
1	Instellingssubsidie stichting onderwijs	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
1	po onderwijsgeschiedenis																									

2026	(Wetswijziging nood en moedelijk in strijd met Verdrag inzake rechten van het kind)	Burgers	Vereenvoudigen van het volgen van onderwijs voor jongeren met een handicap door het faciliteren van onderwijsvoorzieningen.
2026	(Wetswijziging nood)	Instellingen	Instellingsubsidie voor Stichting Nederlands Onderwijs (NOB) en een financiële bijdrage aan NOB. Het regelen van het werkgeverschap voor Europese scholen.
2026	(Wetswijziging nood)	Instellingen	Instellingsubsidie voor de Stichting Dienstencentrum GVO HVO voor het faciliteren van het geven of verzorgen van goedsdienonderwijs en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs. Beoordeling van buitenschoolse activiteiten zodat leerlingen zich optimaal kunnen ontwikkelen, ongeacht hun thuissituatie of omgeving. Daarnaast helpt het hen om vaardigheden te ontwikkelen voor meer kansengelijkheid in het onderwijs en een gelijkwaardige deelname aan de maatschappij.
2025		Instellingen	Scholen ondersteunen met de ontwikkeling van basisvaardigheden om de resultaten op taal, rekenen en wisdunde, burgerschap en digitale gelettertheid aantoonbaar te verbeteren.
2024		Instellingen	Financiële bijdrage voor onderwijsinstellingen voor de implementatie of (door)ontwikkeling van open leer materiaal.
2024		Instellingen	Projectsubsidies Edu-V voor de uitvoering van het groeifondsvoorstel Digitaal Onderwijs Goed Gegeeld.
2026		Instellingen	De functies en rollen van leerkrachten in school, gezinnen en zorg en ondersteuning in de buurt. Zij kunnen zo ook leraren en interne begeleiders op scholen ontlasten.
2026		Scholen	Ondersteuning bieden aan scholen die meer bewegingsonderwijs willen geven.
2025		Instellingen	Het bieden van een reële en gelijkwaardige mogelijkheid voor aanbieders om een alternatieve endtoets te ontwikkelen en aan te bieden aan scholen.
2025		Burgers (ouders of verzorgers)	Tegemoetkoming in de reiskosten. Deze reiskosten kunnen namelijk een barrière zijn voor talentvolle leerlingen om een opleiding aan een DMU-school te volgen.
2024		Schoolbesturen	Tekort aan schoolleiders in het op verminderen.
2024		Burgers	Het bieden van onderwijs makkelijker maken voor jongeren met een handicap.
2024		Burgers	Ieder kind heeft recht op onderwijs. Ook kinderen die langdurig ziek zijn of een beperking hebben.
n.v.l.		Divers	Leraren tekort terugdringen.
2024		Nationale onderwijsmuseum	Financiële bijdrage t.b.v. het cultureelhistorisch museum over de ontwikkeling van het onderwijs in Nederland.
2024		Ouders en Onderwijs	Financiële bijdrage t.b.v. de stem van de ouders. Ouders & Onderwijs helpen ouders door ze te informeren en adviseren over alles wat met onderwijs te maken heeft en zij vertegenwoordigen ouders richting de politiek, de onderwijssector en in de media.
2024		Stichting Onderwijsgeschiedenis	Het inschakelen en het administratief en juridisch ondersteunen van geschillencommissies in het onderwijs.

1	po	Instellingssubsidie Stichting Dedicon Lesmateriaal	4.389	4.389	4.389	4.389	4.389	Kaderregeling	Passend onderwijs	Structurele werkzaamheden t.b.v. visueel beperkte leerlingen (o.a. vertalen). Financiering tbv algemene ontwikkelings en ondersteuningsactiviteiten op het terrein van Nederlandse Gebarentaal (NGT) - zoals voorlichting en ondersteuning van organisaties bij het gebruik van NGT, het ontwikkelen en vormgeven van gebaren en het beheren van de NGT - en voor het doen van kortdurend onderzoek t.b.v. de ontwikkeling en het beheer van de NGT.	Dedicon	2024
1	po	Instellingssubsidie-Nederlands Gebarentaal	550	550	550	550	550	Kaderregeling	Passend onderwijs	Het bevorderen van de regionale samenwerking rondom leerplichtige leerlingen die in het onderwijs tussen wal en schip (driegen te) vallen en niet het onderwijs krijgen dat zij nodig hebben.	Nederlands Gebarencentrum	2024
1	po	Instellingssubsidie-Gedragswerk	750	750	750	750	750	Kaderregeling	Passend onderwijs	Financiering t.b.v. de verzorging van onderwijssteun aan chronisch en ernstig zieke leerlingen.	Stg. Gedragswerk	2024
1	po	Instellingssubsidie landelijk expertisecentrum netwerk ZIEZON/ Ziezon (zieke leerlingen)	160	160	160	160	160	Kaderregeling	Passend onderwijs	Financiering t.b.v. het tot zijn recht laten komen van vraagstukken van leerplicht en voortijdig schoolverlaten in uitvoerende en beleidsmatige zin, lokaal en landelijk in samenhang.	Edventure	2024
1	po	Instellingssubsidie Ingrado	180	180	180	180	180	Kaderregeling	Leerplicht	Scholen ondersteunen met de ontwikkeling van basisvaardigheden om de resultaten op taal, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid aantoonbaar te verbeteren.	Ingrado	2024
1	po	ipo tranche 2024 instellingssubsidies	560	560	560	560	560	Kaderregeling	Leerplicht	Scholen ondersteunen met de ontwikkeling van basisvaardigheden om de resultaten op taal, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid aantoonbaar te verbeteren.	Ontvangers van instellingssubsidies	n.v.t.
1	po	Bijdrage art. 1 Masterplan basisvaardigheden	8.200	8.200	8.200	8.200	8.200	Kaderregeling	Basisvaardigheden	Schoolbesturen die mogelijke bieden om op basis van betrouwbare data hun gegevens naast die van vergelijkbare besturen te leggen.	Diversen	2025
1	po	Doorloop subsidie Benchmark PO VO voor publieke verantwoording	250					Kaderregeling	Bestuur	Een adequate ondersteuning bieden bij het invulling geven aan burgerschapsopdrachten.	PO Raad/VO Raad	2025
1	po	Nieuwe ondersteuningsstructuur Burgerschap expertisecentrum	400	400	400	400	400	Kaderregeling	Burgerschap	Het ontwikkelen en afnemen van examens en toetsen.	Diversen	2025
1	po	Bijdrage Cto	839	856	768	768	768	Kaderregeling	Toetsen	Onderwijsprofessionals helpen om een gezonde leefstijl op school vanzelfsprekend te maken.	CITO	2024
1	po	Gezonde school	167	167	167	167	167	Kaderregeling	Diverse	Peuters en kleuters helpen met een (taal) achterstand. Het betreft hier voor- en vroegschoolse educatie (vve).	MIN VWS	2024
1	po	VVE	1.685	1.685	1.685	1.685	1.685	Kaderregeling	VVE	De kerndoelen en eisen herzien zodat deze aansluiten bij de huidige tijd. Laatste herziening was in 2006.	Diversen	2024
1	po	Bijdrage art. 1 curriculumherziening	1.768	221	181	181	181	Kaderregeling	Curriculum	Ontwikkeling specifiek lesmateriaal visueel beperkten.	Diversen	2024
1	po	Visueel beperkte leerlingen en studenten	209	209	209	209	209	Kaderregeling	Passend onderwijs	Leerlingen beter plaatsen in speciaal onderwijs.	Sectorraad GO	2025
1	po	Doortontwikkeling Landelijk Doelgroepenmodel (KD)	352	0	0	0	0	Kaderregeling	Passend onderwijs	Bemiddelen als ouders en school zijn vastgelopen naar onderwijs. Bijdrage aan wedstrijd voordragen in de Nederlandse Gebarentaal (NGT) voor dove en slechthorende kinderen.	Stichting Ondersteuning Ouders en Scholen	2024
1	po	Onderwijsconsulenten	6.200	6.200	6.200	6.200	6.200	Kaderregeling	Passend onderwijs	Ontwikkeling materiaal en ondersteuning van geven van onderwijs aan leerlingen met dyslexie.	Stichting Woord en Gebaar	2024
1	po	De Nationale LeesVertelwedstrijd	35	35	35	35	35	Kaderregeling	Diverse	Samen met VWS, ondersteuning gemeenten en scholen bij organiseren van complexe zorg in onderwijstijd.	Expertisecentrum Nederlands	2024
1	po	Projectsubsidie-Stimuleringsprogramma Dyslexie	240	240	240	240	240	Kaderregeling	Passend onderwijs	Ten behoeve van leerlingorganisatie voortgezet speciaal onderwijs.	Nederlandse Vereniging voor Autisme (LBV)	2024
1	po	Subsidie project Zorgarrangeurs	330	330	330	330	330	Kaderregeling	Passend onderwijs	Ondersteuning van scholen bij bieden van passend onderwijs (uitvoering verbeteraanpak passend onderwijs).	VO-raad	2024
1	po	Subsidie LBVSO Ondersteuning VSO via Combo (Laks)	60	60	60	60	60	Kaderregeling	Passend onderwijs	Ondersteuning cluster 2 transitie naar inclusiever onderwijs.	Koninklijke Aurs Groep	2024
1	po	Steunpunt passend onderwijs	850	850				Kaderregeling	Passend onderwijs	Diverse kleinere activiteiten in het kader van het herdenkingsjaar slavernijverleden en daaruit voortvloeiende acties.	Diversen	n.v.t.
1	po	Dove en slechthorende kinderen	366	358	364	215	215	Kaderregeling	Passend onderwijs	O.a. ondersteuning van regionale netwerken van ruim 100 gemeenten en scholen om gelijke kansen van kinderen te bevorderen.	Ntb	2024
1	po	activiteiten slavernijverleden	250	75	75	50	0	Kaderregeling	Passend onderwijs	Leerlingen een passend aanbod te geven, anders dan bekostigd onderwijsaanbod (ter uitvoering motie Kwint)	scholen	n.v.t.
1	po	Gelijke Kansen Alliantie	7.333	7.333	7.333	7.333	7.333	Kaderregeling & Juridisch	Kansen gelijkheid	Versnelling verbeteraanpak passend onderwijs	Ntb	2024
1	po	Regeling niet bekostigde initiatieven	8.690	8.690	8.690	8.690	8.690	regeling (in ontwikkeling)	Passend onderwijs	Pilots kwaliteitsverbetering informeel onderwijs	ntu	n.v.t.
1	po	Motie Westerveld passend onderwijs	750	0	0	0	0	Kaderregeling	Diverse	Inclusiever maken regulier onderwijs.	Ntb	n.v.t.
1	po	Reservering voor wetsvoorstel informeel onderwijs	1.300	1.300	1.300	1.300	1.300	Kaderregeling	informeel onderwijs	Onderwijs en ondersteuning in gesloten of open jeugdhulpinstellingen. Tevens bedoeld om onderwijs goed te laten aansluiten bij de af- en ombouw van gesloten jeugdhulp.	scholen	2024
1	po	Passend onderwijs samenwerking (Begeleiding samenwerking regulier en speciaal onderwijs) Inclusief onderwijs	500	500	500	500	500	Kaderregeling	Inclusief onderwijs	Thuiszitters digitaal afstandsonderwijs bieden.	samenwerkingsverbanden en scholen	n.v.t.
1	po	regeling om en afbouw residentieel onderwijs	11.390	11.500	11.500	11.500	11.500	Juridische regeling	Residentieel onderwijs	Ondersteuning van scholen bij een professionele inzet van ict	Instellingen	2024
1	po	regeling digitale school	7.850	7.850	7.850	7.850	7.850	Juridische regeling	Digitalisering	Pgp's zijn bedoeld om leerlingen uit de gemengde leerweg, theoretische leerweg en het vmo de gelegenheid te bieden zich te oriënteren op verschillende opleidingen en beroepen.	Instellingen	2024
3	vo	Stichting Kennisnet (basissubsidie) po, vo, mbo	18.968	18.968	18.968	18.968	18.968	Regeling - Wet overige OCW-subsidies - BWBR009458 (overheid.nl) - Artikelen 4 en 5, Wet overige OCW-subsidies	Digitalisering	Middelbare scholen stimuleren om brugklassen in te richten voor leerlingen met verschillende basisschooladviezen.	Instellingen	n.v.t.
3	vo	Praktijkgerichte programma's	16.320	11.070	5.819	43		Regeling - Artikelen 1.3 en 2.1 Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Beroepsonderwijs			
3	vo	Regeling Heterogene brugklassen	57.361	57.361	57.361	57.361	57.361	Regeling subsidies OCW, SZW en VWS	Kansengelijkheid			

3	vo	Basisvaardigheden	300.078	168.558	310.931	257.748	271919	- Artikel 71, Wet op het primair onderwijs - Artikel 5.11, Wet voortgezet onderwijs 2020 - Artikel 71, Wet op de expertisecentra - Artikel 67, Wet primair onderwijs BES - Artikelen 1.3 en 2.1, Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS - Artikelen 4 en 5, Wet overige OCW-subsidies	Onderwijskwaliteit	Scholen ondersteunen met de ontwikkeling van basisvaardigheden om de resultaten op taal, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid aantoonbaar te verbeteren.	Instellingen	2025
3	vo	Maatschappelijke Diensttijd (inclusief flankerend beleid)	219.254	182.755	182.754	181.753	181753	- Artikelen 1.3, 2.1 en 3.2, Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS - Artikelen 4 en 5, Wet overige OCW-subsidies	MDT	Met Maatschappelijke Diensttijd (MDT) werken jongeren (12-30 jaar) aan hun talenten, doen zij vrijwillig iets voor een ander en ontmoeten zij mensen buiten hun eigen leefwereld. Hiermee draagt MDT bij aan een sterkere en verbonden samenleving.	Instellingen	2027
3	vo	School en Omgeving	138.181	164.314	178.345	178.345	178345	- Artikelen 1.3 en 2.1 Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Kansengelijkheid	Bevordering van buitenschoolse activiteiten zodat leerlingen zich optimaal kunnen ontwikkelen, ongeacht hun thuissituatie of omgeving. Daarnaast helpt het hen om vaardigheden te ontwikkelen voor meer kansengelijkheid in het onderwijs en een gelijkwaardige deelname aan de maatschappij.	Instellingen	2025
3	vo	NGF: Ontwikkelkracht	22.381	13.921	0	0		- Artikel 71, Wet op het primair onderwijs - Artikel 5.11, Wet voortgezet onderwijs 2020 - Artikel 71, Wet op de expertisecentra - Artikel 67, Wet primair onderwijs BES	Onderwijskwaliteit	Het voorstel Techkwadraat heeft als doel om alle kinderen en jongeren in de leeftijdsfase van het primair en voortgezet onderwijs in aanraking te laten komen met de kansen van (natuur)wetenschap, techniek, technologie en ICT.	Instellingen	2024
3	vo	Brugfunctionaris	11.538	11.538	12.163	12.163	12163	Toekomstige regeling brugfunctionaris (nog niet gepubliceerd) Kamerstuk 36410-VIII, nr. 11 Overheid.nl > Officiële bekendmakingen (officieelbekendmakingen.nl)	Passend Onderwijs	De functionarissen moeten een brug slaan tussen school, gezinnen en zorg en ondersteuning in de buurt. En zo ook leraren en interne begeleiders op scholen ontlasten.	Instellingen	2026
3	vo	NGF: Techkwadraat	44.459	45.793	47.167			Middelen recent toegevoegd aan OCW-begroting o.b.v. NGF	Onderwijskwaliteit	Het voorstel Techkwadraat heeft als doel om alle kinderen en jongeren in de leeftijdsfase van het primair en voortgezet onderwijs in aanraking te laten komen met de kansen van (natuur)wetenschap, techniek, technologie en ICT.	Instellingen	n.v.t.
3	vo	NGF: Huisvesting	5.054	44.975	42.690	13.034		Middelen recent toegevoegd aan OCW-begroting o.b.v. NGF	Huisvesting	Dit innovatieprogramma moet leiden tot kwalitatief betere onderwijshuisvesting en efficiëntere bouwprocessen met een kortere doorlooptijd. Door een gecoördineerd programma worden partijen bijeengebracht, wordt de benodigde schaalvergroting om te komen tot leereffecten gerealiseerd en worden risicokosten Ondersteunen professionalisering van leraren op scholen met hoge achterstandsscores	Gemeenten	n.v.t.
3	vo	Regeling vrijroosteren leraren	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	Regeling	Leraren	Verdere samenwerking tussen scholen in het po en vo om de overgang te versoepelen	Diverse scholen	2025
3	vo	Regeling verbinding PO-VO	18.500	18.500	18.500	18.500	18.500	Regeling	Kansengelijkheid	Bevorderen samenwerking tussen scholen in het po en vo om de overgang te versoepelen	diversen	2026
3	vo	Instellingssubsidie Ingrado	1.765	1.765	1.765	1.765	1.765	Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Vereniging voor leerplicht en doorstroompunt RMC (is een samenwerking van scholen en gemeente om te voorkomen dat leerlingen zonder startwillicatie van school gaan).	Ingrado	2024
3	vo	Instellingssubsidie NJI	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Nederlands Jeugdinstituut is een kenniscentrum dat kennis over opgroeien verzamelt, vrijrijkt, duidt en deelt.	NJI Nederlands Jeugd Instituut	2024
3	vo	Instellings subsidie Bonus	634	634	634	634	634	Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Ondersteuning pro en vso leerlingen met overstap naar de arbeidsmarkt	SBB	2024
3	vo	Projectsubsidie-Stimuleringsprogramma Dyslexie	240	240	240	240	240	Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Programma om scholen beter in staat te stellen om laaggeletterdheid, leesproblemen en dyslexie aan te pakken	Expertisecentrum Nederlands	2024
3	vo	Meer muziek in de klas	4.000					Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	stimuleren muziekonderwijs	Divers	2025
3	vo	Subsidie LBVSO	60	60	60	60	60	Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Leering Belang Voortgezet Speciaal Onderwijs (leerlingvertegenwoordiging speciaal onderwijs)	Nederlandse Vereniging voor Autisme (LBV)	2025
3	vo	Steunpunt passend onderwijs	1.600	1.600				Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Ondersteunt scholen besturen en samenwerkingsverbanden bij de uitvoering van passend onderwijs	VO-raad	2026
3	vo	Instellingssubsidie stichting School en Veiligheid	2.224	2.224	2.224	2.224	2.224	Kaderregeling OCW	Sociale Veiligheid	Ondersteunt scholen bij het bevorderen van een sociaal veilig klimaat met informatie, advies en training	Stichting School en Veiligheid	2024
3	vo	Instellingssubsidie LAKS	291	291	291	291	291	Kaderregeling OCW	Nieuwkomers	Landelijk Actie Komitee Scholieren (Leeringvertegenwoordiging)	LAKS (overboeken naar MBO)	2024
3	vo	Instellingssubsidie Stichting COMBO voor LAKS	474	474	474	474	474	Kaderregeling OCW	Bestuurlijke relaties	Stichting Combinatie Onderwijsorganisatie bevordert samenwerking tussen LAKS en JOB (jongerenorganisatie beroepsonderwijs)	COMBO (uitvoeringsorganisatie LAKS)	2024
3	vo	Instellingssubsidie LOWAN	512	512	512	512	512	Kaderregeling OCW	Nieuwkomers	Onderteunt scholen die eerste opvang onderwijs aan nieuwkomers verzorgen	LOWAN	2024
3	vo	Ipo tranche 2024 instellingssubsidies	420	420	420	420	420	kaderregeling OCW		nvt	Ontvangers van instellingssubsidies	n.v.t.
3	vo	Subsidie voor ondersteuningsactiviteiten inzake wetsvoorstel burgerschap	400	400	400	400	400	Kaderregeling OCW	Burgerschap	Extra activiteiten van stichting school en veiligheid om scholen te ondersteunen bij burgerschapsvorming	SSV	2025
3	vo	Voortgezet Leren	2.500					Kaderregeling OCW	Professionalisering	Programma van de VO-raad waarbij scholen ondersteunt worden in een ontwikkelingstraject	VO-raad	2025
3	vo	Accreditatie bestuurders funderend onderwijs	100					Kaderregeling OCW	Professionalisering	Ondersteuning voor ontwikkeling van een accreditatiestelsel	diversen	2024
3	vo	VMBO (o.a. skills)	4.392	4.348	3.833	3.833	3.833	Kaderregeling OCW	Techniek en praktijk	Een aantal programma's t.b.v. het VMBO	diversen	2024
3	vo	Regeling doorstroom VMBO-HAVO/MBO	13.500	13.500	13.500	13.500	13.500	Regeling	Techniek en praktijk	Bevorderen samenwerking tussen het VMBO, Havo en MBO om de overgang te versoepelen	Diverse scholen	2024
3	vo	Havo Praktijkroute Educatie (PRE)	105	105	50			Kaderregeling OCW	Techniek en praktijk	Begeleiding van pilots praktijkroute Havo	SLO	2024
3	vo	Techniekhavo	8.695	8.695				Kaderregeling OCW		Subsidie voor scholen die willen deelnemen aan het doorontwikkeltraject naar een praktijkgerichte havo en/ de pilot praktijkroute havo-educatie	diversen	2026
3	vo	Examens	412	360	360	360	360	Kaderregeling OCW	Examens	ontwikkeling van examens	CvTE, Cito	2027
3	vo	Toetsdruk	850	850	850			Kaderregeling OCW	Examens	onderzoek naar toetsdruk in het VO	VO-Raad en LAKS	2026

3	vo	Versterking samenwerking ICT en realisatie externe connectiviteit in PO & VO	900						Kaderregeling OCW	Digitalisering	ontwikkeling van een betrouwbare en veilige internetverbinding voor het funderend onderwijs	Kennisnet	2024
3	vo	Digitale geleetherdheid: Expertisepunt en kwartiermaker	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		Kaderregeling OCW	Digitalisering	Voor informatie over beleid, tips en inspiratie kunnen scholen terecht bij een aantal expertisepunten. De expertisepunten bieden ondersteuning bij het vormgeven van onderwijs.	Diversen	2024
3	vo	Tegemoetkoming reiskosten DAMU-scholieren	200	200	200	200	200		Regeling Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	Zogenaamde "DAMU-leerlingen" (Dans en muziek) in het po of vo kunnen een tegemoetkoming in de reiskosten aanvragen. Deze reiskosten kunnen namelijk een barriere zijn voor talentvolle leerlingen om een opleiding aan een DAMU-school te volgen.	DAMU	2028
3	vo	European Girls Olympiad for Informatics	100	100	100	100		100	Kaderregeling OCW	Kansengelijkheid	De European Girls Olympiad for Informatics is een internationale wedstrijd voor jonge vrouwen die geïnteresseerd zijn in computerwetenschappen en duurt een week. De Olympiade bestaat uit twee wedstrijddagen waarbij de deelnemers uitdagende algoritmische problemen oplossen.	EGOI	2024
3	vo	Ondersteuning regionale aanpak lerarentekort	250	250	250				Kaderregeling OCW	Leraren	Met de subsidieregeling Regionale Aanpak Personeelstekort onderwijs ondersteunt OCW besturen, lerarenopleidingen en andere partijen om het personeelstekort gezamenlijk op regionaal niveau aan te pakken.	Voion	2024
3	vo	Expertisepunt Rekenen-Wiskunde	600	600	600	600			Kaderregeling OCW	Basisvaardigheden	Voor informatie over beleid, tips en inspiratie kunnen scholen terecht bij een aantal expertisepunten. De expertisepunten bieden ondersteuning bij het vormgeven van onderwijs.	Diversen	2027
3	vo	Burgerschapsexperts PO/VO	947						Kaderregeling OCW Kaderregeling OCW	Burgerschap	Experts die ondersteunen bij vragen van scholen over burgerschap	Diversen	2025
3	vo	Programma Digitaal Veilig Funderend Onderwijs	6.000	6.000	6.000	6.000		6.000	Kaderregeling OCW	Digitalisering	In het programma Digitaal Veilig Onderwijs werken het ministerie van OCW, Kennisnet, SIVON, de PO-Raad en de VO-raad samen om scholen te ondersteunen in de stappen naar een digitaal veilige leeromgeving voor elke leerling in het po en vo.	Kennisnet	2024
3	vo	Aanvullende subsidie benchmark PO/VO voor publieke verantwoording	250						Kaderregeling OCW	Professionalisering	Schoolbesturen de mogelijkheid bieden om op basis van betrouwbare data hun gegevens naast die van vergelijkbare besturen te leggen.	PO-raad/VO-raad	2025
3	vo	Curriculumherziening	37.303	29.694	29.182	22.656	24.696		Kaderregeling OCW	Curriculum	De huidige landelijk vastgelegde kerndoelen (po en onderbouw vo) en examenprogramma's (bovenbouw vo) zijn niet meer actueel en bereiden leerlingen niet optimaal voor op hun vervolgopleiding en toekomst. Deze middelen zijn voor de implementatie van de nieuwe kerndoelen.	diversen	2024
3	vo	professionalisering leerkrachten curriculum	19.506	16.000	12.500				Kaderregeling OCW	Professionalisering/curriculum	Kosten opleidingen i.v.m. nieuwe kerndoelen	ntb	n.v.t.
3	vo	uitvoering amendement westerveld reiskosten entreeleerlingen in pro	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		juridische regeling	pro	Deze regeling maakt het mogelijk dat scholieren die tijdens hun entree-opleiding stage lopen, binnenkort gratis met bus en trein naar hun stageplek kunnen reizen.	ntb	n.v.t.
3	vo	Preventieve netwerken pro/vso	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000		Kaderregeling OCW	Pro/Vso	Deze netwerken leveren een preventieve bijdrage bij het voorkomen van jeugdwerkloosheid in Nederland.	Overboeken naar SZW via PO?	2024
3	vo	Programmatische aanpak onderwijshuisvesting	10.734	10.034	10.634	9.934	9.934			Huisvesting	De programmatische aanpak richt zich onder meer op het het verkrijgen en standaardiseren van sturingsdata op gebouw-, portefeuille-, lokaal en landelijk niveau. Ook werkt deze aanpak aan het doorontwikkelen en borgen van kennis en het uitwerken van juridische en fiscale documentatie rond de organisatie van de onderwijshuisvestingsopgave.	Ntb	2024
3	vo	Impuls Masterplan basisvaardigheden	20.000	20.000	20.000	20.000	20.000		Kaderregeling OCW	Basisvaardigheden	Middelen voor de uitvoering van Masterplan basisvaardigheden	ntb	n.v.t.
3	vo	Evidence-based / Kenniscentrum	8.540	14.731	12.367	14.094	14.094		Kaderregeling OCW	Kennisdeling	Kennisontwikkeling effectieve interventies en lesmethodes	ntb	n.v.t.
3	vo	COC-project 'Aan het begin van de	194						Kaderregeling OCW	Sociale Veiligheid	COC project op scholen	COC (overboeken DE)	2024
3	vo	Structurele financiering Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs	2.596	2.654	2.713	2.771	2.771			Basisvaardigheden	Met Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs is een periodiek langlopend onderzoek onder scholen. NCO is onderdeel van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO).	NWO	2028
3	vo	Expertisepunt Taal	800	800	800	800	800		Kaderregeling OCW	Basisvaardigheden	Voor informatie over beleid, tips en inspiratie kunnen scholen terecht bij een aantal expertisepunten. De expertisepunten bieden ondersteuning bij het vormgeven van onderwijs.	diversen	2024
3	vo	CRM systeem	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		Kaderregeling OCW	Basisvaardigheden	Systeem om systematisch alle ondersteuning en contacten met scholen te administreren	ntb	n.v.t.
4	mbo	Praktijkleren	242.621	239.999	223.570	213.079	231.910		Regeling Praktijkleren	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Financiële tegemoetkoming voor de begeleiding die werkgevers bieden aan leerlingen/studenten die een praktijkleerplaats doen (vmbo, mbo (bbi), hbo, wo), met een maximum van €2.700 per leerwerkplaats.	Werkgevers	2028
4	mbo	Doorstroom beroepskolom	49.980	65.340	70.180	50.020	50.000		Regeling Doorstroom beroepskolom	Kansengelijkheid	Aansluiting binnen de beroepskolom verbeteren om uitval en switch te verminderen.	Instellingen	2025
4	mbo	Vakwedstrijden mbo	5.190	5.190	5.190	5.190	5.190		Regeling Vakwedstrijden MBO	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Mogelijk maken nationale en internationale vakwedstrijden mbo bevorderen van een educatief thuismilieu, educatief partnerschap tussen ouders en school en het verbeteren van basisvaardigheden van ouders	Bedrijf (WSNL)	2025
4	mbo	Subsidieregeling TMMT: categorie ouders (subsidieplafond)	1.950	1.838	1.838	1.844	1.844		Regeling TMMT	Kansengelijkheid	helpen werkgevers om werknemers met lage basisvaardigheden scholing aan te bieden	Scholen, kinderdagverblijven, bibliotheken	2024
4	mbo	Subsidieregeling TMMT: categorie werknemers (subsidieplafond)	3.732	3.518	3.518	3.530	3.530		Regeling TMMT	Kansengelijkheid	ondersteuningsprogramma voor gemeenten voor de aanpak van basisvaardigheden	Werkgevers voor laaggeletterde werknemer	2025
4	mbo	Subsidie Landelijke Ondersteunings-Programma Laaggeletterdheid 2020-2024	7.142	7.719	7.719	7.746	7.746		Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	ondersteuningsprogramma voor gemeenten voor de aanpak van basisvaardigheden	Stichting Lezen en Schrijven voor ondersteu	2025
4	mbo	Instellingssubsidie Stichting Lezen en Schrijven	115	115	115	115	115		Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Financiële steun, jongerenorganisatie beroepsonderwijs in	Stichting Lezen en Schrijven	2025
4	mbo	Instellingssubsidie Stichting COMBO-LAKS-JOB	901	901	901	901	901		Subsidieregeling LAKS_JOB en Combo	Onderwijskwaliteit	vertegenwoordigen van de mbo-student	Studenten	2024

4	mbo	Instellingssubsidie - Stichting COMBO-LAKS-JOB	115	115	115	115	115	Subsidieregeling LAKS_JOB en Combo	Onderwijskwaliteit	Financiële steun voor organisatie Combo ter ondersteuning JOB bestuur en JOB-monitor	Studenten	2024
4	mbo	Instellingssubsidie - Stichting COMBO-LAKS-JOB (ophoging)	221	221	221	221	221	Subsidieregeling LAKS_JOB en Combo	Onderwijskwaliteit	Uitbreiding JOB-monitor om studentperspectief op te halen en response te verhogen	Studenten	2024
4	mbo	Instellingssubsidie UAF	205	205	205	205	205	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Vluchtelingenstudenten ondersteunen tijdens hun studie in het mbo en op weg naar de arbeidsmarkt	Instellingen	2027
4	mbo	NGF: LLO Collectief Laagopgeleiden en Laaggeletterden	683	0	0	0	0	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Voor de landelijke ondersteuning van onderwijsaanbod op maat aan laaggeletterden en/of laagopgeleiden in de pilotregio's	Onderwijsinstelling, die met de middelen werkt	2025
4	mbo	Expertisepunt LOB	1.818	1.407	1.407	1.407	1.407	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Subsidie voor het expertisepunt t.b.v. Loopbaanoriëntatie en begeleiding	Expertisepunt LOB	2027
4	mbo	Kennispunt BPV	432	432	432	432	432	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Financiering project MBO Raad om een kennispunt en lerend netwerk in te richten om scholen te ondersteunen in behalen van doelstellingen Stagepact	Onderwijsinstellingen (via MBO Raad)	2027
4	mbo	Kennispunt Gehyke kansen, diversiteit en inclusie verlening	413	413	413	413	413	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Kennissopbouw en deling onder docenten en medewerkers op gebied van kansengelijkheid en O&I	Instellingen	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: MBO Basis (1)	50	50	50	50	50	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Coördineren kennispunten MBO	MBO Raad	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Burgerschap (4a, 4b, 4c, 4d, 4e, 4f, 4g, 10a, 10b, 10c)	2.499	2.499	2.499	2.499	2.499	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Ondersteuning van instellingen bij de implementatie en versterking van burgerschapsonderwijs	Instellingen	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Kennispunt MBO Onderwijs & Examinering (6)	500	500	500	500	500	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Informatieverstrekker voor mbo-scholen om hen te helpen actuele wet- en regelgeving toe te kunnen passen en implementeren voor de eigen opleidingen en examinering.	Kennispunt Onderwijs en Examinering	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Kennispunt MBO Passend onderwijs (7a)	86	86	86	86	86	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Financiële bijdrage om kennis over passend onderwijs onder onderwijsinstellingen te verspreiden en kennisdeling tussen instellingen te bevorderen	Instellingen	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Kennispunt MBO Taal en Rekenen (8)	204	204	204	204	204	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Ondersteunen van scholen bij implementatie van wet- en regelgeving op het gebied van taal en rekenen.	MBO Raad	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: LLO/Het lerend netwerk uitbreiden en verder versterken (9)	593	593	593	593	593	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Kennisdeling over LLO	professionals orgv LLO en bestuurders van b	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Lerend netwerk Rekenen MBO (12)	362	362	362	362	362	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Opzetten van een netwerk rond nieuwe rekenisen, dat zich richt op inrichten onderwijs en onderzoek naar kritische succesfactoren nieuwe rekenonderwijs.	MBO Raad	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Het echte studieresultaat (7b)	50	50	50	50	50	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Instellingen ondersteunen bij opzetten alumni beleid	Kennispunt alumni, instellingen	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: PABO - Landelijk team (3a)	254	254	254	254	254	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Ontwikkelen portfoliosystematiek om doorstroom mbo-pabo te bevorderen	MBO Raad	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: PABO - Regionaal team (3b)	197	197	197	197	197	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Ontwikkelen portfoliosystematiek om doorstroom mbo-pabo te bevorderen	MBO Raad	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: LLO Anders verantwoord diploma of mbo-certificaat in LLO (5)	110	110	110	110	110	Kaderregeling OCW SZW VWS	onderwijs-Arbeidsmarkt	Opschaling verkorting opleidingen voor mensen met leer- en werkervaring	Instellingen (opleidingsteams en examencol	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Kennispunt MBO Passend Onderwijs - werkgroep 1 en 2 verbeteragenda (7b)	67	67	67	67	67	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Financiële bijdrage om producten te kunnen opleveren passend bij de doelstellingen van de verbeteragenda	Studenten en instellingen	2025
4	mbo	Subsidie MBO Projecten 2022: Lerend netwerk Anders verantwoord diploma besluit (11)	25	25	25	25	25	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Instellingen ondersteunen bij het experimenteren met nieuwe werkwijzen voor een verantwoord diploma besluit.	Kennispunt Onderwijs en Examinering	2025
4	mbo	CA: Subsidieproject Digitaal Bekwaam MBO 2023	1.894	808	1.300	1.300	1.300	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Financiële regeling voor professionaliseren docenten digitale didactiek door 5 activiteiten.	MBO Raad	2027
4	mbo	CA: Subsidie project Cyberveiligheid mbo 2022-2027	4.756	4.756	3.608	3.427	3.427	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Het verhogen van de digitale weerbaarheid van de mbo-sector	Instellingen (via MBO raad)	2027
4	mbo	CA Oriëntatieprogramma's/arbeidsrelevant aanbod	1.300	1.300	700	700	700	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Bijscholing van medewerkers	Instellingen/SBB	2025
4	mbo	CA masterplan basisvaardigheden	1.839	1.790	1.835	2.000	2.000	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Maatregelen om onderwijskwaliteit / basisvaardigheden te versterken	Instellingen en bedrijven	2025
4	mbo	CA uitvoering/ monitoring/ evaluatie	3.027	2.527	2.553	2.736	2.736	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	CA: uitvoering/ monitoring/ onderzoek/ evaluatie Werkgroep MBO/stagepact	CMMBO/onderzoekers/duo/overige	2028
4	mbo	VSV/RMC/Ingraco	1.130	1.130	1.130	1.130	1.130	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Ingrado is de brancheorganisatie voor leerplicht en het Doorstroompunt (voorheen RMC). Zij voeren voor OCW belangrijke taken uit, zoals professionalisering, kennisdeling, projecten rond passend onderwijs, vsv en overgang naar werk en gegevensdeling.	Gemeenten, leerplicht en doorstroompunt	2027
4	mbo	Nederlands Jeugdinstuut (NJI)	100	100	100	100	100	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Inhoudelijke ondersteuning van verbeterlijn/werkgroep samenwerking mbo in sociaal (verbeteragenda passend onderwijs mbo)	Kennisinstelling NJI	2027
4	mbo	Nieuwe vorm rekenexamens	1.246	0	0	0	0	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Het ontwikkelen, vaststellen, afnemen en evalueren van rekenexamens voor het mbo.	Coöperatie Examens MBO	2025
4	mbo	Subsidie voor ondersteunen excellentie	150	150	150	150	150	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	excellentie in het MBO bevorderen door instellingen te ondersteunen bij het opstellen en uitvoeren van kwaliteitsplannen	Instellingen	2026
4	mbo	Subsidie sociale normstelling, stagematching en voldoende kwalitatief goede stageplaatsen	505	505	379	379	379	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	financiering van project VNO-NCW/MKB-Nederland om werkgevers te informeren en te activeren op doelstellingen Stagepact MBO.	Bedrijven (via VNO-NCW/MKB-NL)	2027
4	mbo	Projectsubsidie MCP EQAVET 2023-2025	99	0	0	0	0	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Creëren van een netwerkfunctie (en onderzoek) tussen stakeholders binnen het thema kwaliteit/zorg	Bedrijven	2025
4	mbo	Subsidie voor ondersteunen practoraten	500	500	500	500	500	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Financiële ondersteuning mbo-instellingen bij de oprichting en doorontwikkeling van practoraten	Practoraten.nl (voorheen: Stichting ieder mb	2027

4	mbo	Instellingssubsidie - Voor de Commissie macrodoelmatigheid mbo	540	540	540	540	540	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Bekostigen van de CMMBO voor onderzoek en advies macrodoelmatigheid	NVAO (CMMBO)	2027
4	mbo	Voorstel impuls VNG	600	0	0	0	0	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Er is een extra impuls beschikbaar gesteld aan de bestaande Gemeentelijke Gezinsaanpak en om via sociaal ontwikkelbedrijven de verbinding tussen taalbevordering en werk te stimuleren.	Geneente	2025
4	mbo	Subsidie mbo card (verlenging)	715	715	715	715	715	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Bevorderen van de culturele ontwikkeling van de MBO-studenten	Studenten	2025
4	mbo	Amendement practoraat Fries	500	500	500	500	0	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Bevorderen Friese taal dmv practoraat Fries (amendement op de OCW-begroting 2024)	Firda (onderwijsinstelling)	2028
4	mbo	Netwerk teachers in the lead 2024-2026	55	95	95	95	95	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Professionalisering van docenten en netwerkvorming van afgestudeerden, zodat er een voorhoede van excellente docenten ontstaat	Twee samenwerkende instellingen (beroeps	2026
4	mbo	Subsidie monitoringapplicatie	23	23	23	23	23	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Het in kaart brengen van de voortgang op de klimaatdoelstellingen van MBO huisvesting	MBO raad	2024
4	mbo	Klimaatkoord gebouwen mbo en ho (verlenging)	72	72	72	72	72	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Uitvoering namens Nederland van activiteitenprogramma 2024-2027 van ReferNet, het netwerk voor het mbo van EU-agentschap Cedefop	ReferNet, CEDEFOP	2027
4	mbo	Refernet 2024 -2027	120	120	120	120	120	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Kennis, goede praktijken en lessen bundelen uit Nederland en andere Europese landen om leven lang ontwikkelen te bevorderen.	Euroguidance	2026
4	mbo	Subsidie Euroguidance 2022-2023	150	150	150	150	150	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Opzetten van praktijkonderzoek en innovaties naar beter rekenonderwijs in het mbo	Instellingen	2026
4	mbo	Practoraten rekenen	117	200	200	200	200	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Sinds 1 januari 2023 in de Wet opgenomen dat mbo-studenten recht hebben op bestuursbeurzen. Niet gelukt om een uitvoeringsregeling te maken met DUO. Daarom nu tijdelijk een incidentele subsidie voor 2 studiejaar.	Studenten	2025
4	mbo	bestuursbeurzen mbo	167	167	167	167	167	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Doorontwikkeling van schoolbrede gezondheidsbevordering op verschillende thema's	Instellingen	2027
4	mbo	Gezonde school 2025 t/m 2027	500	500	500	500	500	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijskwaliteit	Kwaliteit docenten basisvaardigheden verhogen	Instellingen of docenten	2027
4	mbo	Invoeren bevoegdheid basisvaardigheden	416	0	0	0	0	Kaderregeling OCW SZW VWS	Onderwijs-Arbeidsmarkt	Aanpak van initiatieven ten behoeve van een responsieve arbeidsmarkt	regionale partijen, werkgevers, sociale parti	2025
4	mbo	Buitenboordmonitor	433	464	501	270	270	Kaderregeling OCW SZW VWS	Kansengelijkheid	Kosteloos beschikbaar kunnen stellen van leefstijltesten voor mbo-studenten (vanuit scholen)	Instellingen	2027
4	mbo	Projectsubsidie TestUleefstijl	2.570	2.570	2.570	2.570	2.570	Kaderregeling	Internationaal	Het ondersteunen van hoger opgeleide politieke vluchtelingen met een verblijfstatus bij het volgen van een vakopleiding, een middenkaderopleiding of een specialistenopleiding, bedoeld in artikel 7.2.2, eerste lid, onderdelen c t/m e van de Wet educatie en beroepsopleiding, in gevallen waarbij de bestaande studiefinancieringsvoorzieningen hierin niet voorzien en voor zover de ondersteuning onderwijs gerelateerd is.	UAF	2024
7	wo	Instellingssubsidie stichting Vluchteling Studenten UAF	1.056	910	890	885	885	Kaderregeling	Studenten	Aanpak van inclusie en zo bijdragen aan de versterking van toekomstbestendig inclusief onderwijs op tactisch, strategisch en operationeel niveau voor zowel het hoger onderwijs als nu ook voor het middelbaar beroepsopleiding.	CINOP/Ecio	2024
7	wo	Instellingssubsidie Studentenwelzijn (CINOP/Ecio)	370	415	343	412	343	Kaderregeling	Studenten	Bijdragen aan het behartigen van studentenbelangen bij de overheid en instellingen voor hoger onderwijs	ISO	2024
7	wo	Instellingssubsidie Interstedelijk Studentenoverleg (ISO)	338	338	338	338	338	Kaderregeling	Studenten	Bijdragen aan het behartigen van studentenbelangen bij de overheid en instellingen voor hoger onderwijs	LSVb	2024
7	wo	Instellingssubsidie Landelijke Studenten Vakbond (LSVb)	1.200	1.200	1.200	1.200	1.200	Regeling Financien hoger onderwijs	Studenten	Financiering bestuursbeurzen hoger onderwijs	Studenten	2024
7	wo	Regeling afstudeerloon (bestuursbeurzen HO)	611	611	611	611	611	https://wetten.overheid.nl/BWBR0047914/2-023-02-25	Internationaal	Het verstrekken van een beurs voor het volgen van het eerste, tweede en derde studiejaar van een vierjarig promotietraject aan het Europees Universitair Instituut.	Studenten aan EUJ	2028
7	wo	Subsidieregeling beurzenprogramma's EUJ	511	511	511	511	511	https://wetten.overheid.nl/BWBR0047995/2-023-03-28	Internationaal	Het doel van het programma is uitwisseling van talent tussen Nederland en China: Excellence & Exchange	Nederlandse en Chinese studenten	2024
6	hbo	LOFO Bonaire (lerarenopleiding)	325	325	325	325	325	Kaderregeling	Lerarenopleidingen	Caribische leerkrachten opleiden die de omgeving, taal en cultuur goed kennen en het lerarenkorps langdurig kunnen versterken op Bonaire, de opleiding blijvend doorontwikkelen en onderzoek initiëren.	(aspirant)studenten op Bonaire	2024
6	hbo	Lerarenopleiding Saba/st. Eustatius	266	266	263			Kaderregeling	Lerarenopleidingen	Onderwijsassistenten op Saba en St Eustatius opleiden tot volledig bevoegde leraar voor het PO en daarmee voorzien in de vraag naar lokaal opgeleide leraren op Saba en St Eustatius	Onderwijsassistenten op Saba en St Eustatius	2027
6	hbo	Instroom Pabo 2022-2025	319					Kaderregeling	Lerarenopleidingen	Bijdragen aan een toegankelijke instroom richting de pabo's	(aspirant)studenten	2025
6	hbo	NGF: Nationale aanpak professionalisering leraren	22.503	20.876	21.230			https://wetten.overheid.nl/BWBR0046840/2-022-08-01	NGF	De NAPL realiseert een samenhangend geheel van voorzieningen om de professionele ontwikkeling van leraren gedurende hun gehele loopbaan continu te stimuleren.	Leraren	nvt
6	hbo	NGF: LLO Katalysator, bouwsteen 2 en 3	40.000	11.100				wetten.nl - Regeling: Tijdelijke wet Nationaal Groeifonds - BWBR0046840 (overheid.nl)	NGF	Het doel van de LLO-Katalysator is om organisaties en professionals continu te laten aansluiten op een snel veranderende samenleving en arbeidsmarkt. Onderwijsinstellingen van middelbaar beroepsopleiding, hogescholen en universiteiten geven samen met het bedrijfsleven een stevige impuls aan een leven lang ontwikkelen (LLO).	Stichting LLO-Katalysator en instellingen	2026
6	hbo	NGF: Npuls en Centers for teaching and learning	40.000					https://wetten.overheid.nl/BWBR0048587/2-023-09-01	NGF	De subsidieregeling Npuls CTL is bedoeld om een Center for Teaching and Learning (CTL) op te zetten of door te ontwikkelen. Een CTL maakt het mogelijk om kansen van digitalisering beter te benutten en samenwerking tussen onderwijsinstellingen te versterken.	SURF en Instellingen	2025

6	hbo	Programma Studentenwelzijn (rmbos)	984	984	984	492	Kaderregeling	Studenten	Het ontwikkelen van een kennis- en ondersteuningsprogramma voor studentenwelzijn	Instellingen	2028
6	hbo	Herziening BRLO	60	0	0	0	Kaderregeling	Lerarenopleidingen	Aan Velon (Vereniging Lerarenopleiders Nederland) wordt een projectsubsidie verstrekt voor het actualiseren van de huidige beroepsstandaard en het aanpassen van het ICT-registratiesysteem zodat er meer registratiekeuzes zijn voor lerarenopleiders en werkgevers in het bekostigd onderwijs.	Velon	2024
7	wo	Stagediscriminatie	240	205			Kaderregeling	Studenten	In het Werkprogramma wordt ingezet op interventies richting studenten, onderwijsinstellingen en het werkveld om stagediscriminatie te verminderen.	Studenten en instellingen	2026
6	hbo	Tegemoetkoming tweede lerarenopleiding	2.638				wetten.nl - Regeling - Subsidieregeling tweede lerarenopleiding - BWBR0043210 (overheid.nl)	Lerarenopleidingen	Het financieel aantrekkelijker maken voor een bevoegd leraar om een tweede lerarenopleiding te volgen.	Leraren	2025
7	wo	Vertrouwenscontactpersonen trainingsdagen	22	22	22	22	Kaderregeling	Studenten	Bijdragen aan het organiseren van trainingsdagen voor vertrouwenscontactpersonen	Landelijke Kamer van Verenigingen	2024
7	wo	Mind Us	40				Kaderregeling	Studentenwelzijn	MIND US bundelt krachten, stimuleert (vernieuwend) initiatieven en zorgt dat mentale problemen van jongeren de juiste aandacht krijgen.	MIND US	2024
7	wo	Temma - Student Centraal	129	129			Kaderregeling	Studenten	Het creëren van een app en community om aankomende (eerstegeneratie)studenten te ondersteunen	Temma	2024
7	wo	TerInfo	100	100			Kaderregeling	Onderwijs	Het doel van de steun is (nieuwe) docenten in het hoger onderwijs ondersteunen in het bespreekbaar maken van disruptieve gebeurtenissen in de maatschappij zoals die zich nu afspelen in het Midden Oosten en het stimuleren van een leergemeenschap die hier actief mee aan de slag is.	Universiteit Utrecht	2024
7	wo	Duaal HBO Project werking platform www.les-plats-pays.com en tijdschrift Septentrio	250	250			Kaderregeling Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Onderwijs	Met deze subsidie beoogt de stichting nieuwe samenwerkingsverbanden tussen hogescholen, branches en bedrijven/instellingen tot stand te brengen, gericht op het verbreden van het aanbod duaal hbo en de deelname daaraan.	Platform Talent voor Technologie Stichting Ons Erfdeel**	2024
8	ib		45	45	45	45	Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Franse taal	De Vlaams-Nederlandse vereniging Ons Erfdeel wil context brengen bij kunst, taal, geschiedenis, literatuur en maatschappelijke ontwikkelingen uit de Lage Landen. Hiermee wil Ons Erfdeel Franstaligen bereiken door het digitaal publiceren van artikelen op de Franstalige website les-plats-pays.com, en door tweemaal het Franstalige tijdschrift Septentrio te publiceren.		2024
8	ib	Werking digitaal platform www.the-low-countries.com Stichting Nuffic	140	140	140	140	Kaderregeling OCW, SZW en VWS en het Besluit vaststelling beleidskader SLOA.	Engelse taal	De Vlaams-Nederlandse vereniging Ons Erfdeel wil context brengen bij kunst, taal, geschiedenis, literatuur en maatschappelijke ontwikkelingen uit de Lage Landen. Hiermee wil Ons Erfdeel voor het jaar 2024 Engelstaligen bereiken door het digitaal publiceren van artikelen op de Engelstalige website.	Stichting Ons Erfdeel** Studenten burgers instellingen	2024
8	ib		2.570	2.570	2.570	2.570			1. De rol van nationaal informatiecentrum op grond van de Lissabon Erkenningconventie en het lidmaatschap van de ENIC/NARIC netwerken. 2. De rol van kennis- en expertisecentrum op het gebied van internationalisering in het onderwijs. Daaronder vallen vier hoofcategoriën van activiteiten: 2.1 Diplomawaardering en onderwijsvergelijking. 2.2 Het publiekelijk beschikbaar stellen van informatie omtrent internationalisering. 2.3 Het ontwikkelen en uitvoeren van overige activiteiten ter bevordering van de internationalisering in het onderwijs. 2.4 Adviseren bij beurzenprogramma's.		2025
8	ib	Nationaal Agentschap Erasmus+ Onderwijs & Training	4.555	4.555	4.555	4.555	Kaderregeling OCW, SZW en VWS en het besluit vaststelling beleidskader SLOA	Studenten	1. De rol van nationaal informatiecentrum op grond van de Lissabon Erkenningconventie en het lidmaatschap van de ENIC/NARIC netwerken. 2. De rol van kennis- en expertisecentrum op het gebied van internationalisering in het onderwijs. Daaronder vallen vier hoofcategoriën van activiteiten: 2.1 Diplomawaardering en onderwijsvergelijking. 2.2 Het publiekelijk beschikbaar stellen van informatie omtrent internationalisering. 2.3 Het ontwikkelen en uitvoeren van overige activiteiten ter bevordering van de internationalisering in het onderwijs. 2.4 Adviseren bij beurzenprogramma's.	Studenten	2025
8	ib	Internationalisering onderwijs	1.169	1.169	1.169	1.169	https://www.dus.nl/subsidies/internationalisering-funderend-onderwijs	Internationaal	Het doel van de subsidie Internationalisering funderend onderwijs is om scholen te motiveren om internationalisering duurzaam te integreren in het schoolbeleid, met een doordachte visie en aanpak	Leerlingen	2025
8	ib	Duitsland Instituut Amsterdam	940	940	940	940	Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Duitse taal	het genereren en verspreiden van kennis in Nederland over Duitsland op het raakvlak van onderwijs, wetenschap en maatschappij		2025
8	ib	Netherlands house for Education and Research (Neth-ER)	687	686	686	686	Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	EU	wettelijke taak van Neth-ER, waaronder in de aanvraag drie activiteiten worden benoemd: 1. informeren; 2. sturing en	burgers, instellingen	2025
8	ib	Incidentele HGIS subsidies *	157	157	157	157	157 Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	HGIS Internationaal	Div kleine een of 2 jarige subsidies		2025
8	ib	Overige incidentele subsidies	102	84	83	80	77 Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Internationaal	Div kleine een of 2 jarige subsidies		2025
8	ib	Subsidieregeling Koninkrijksbeurzenprogramma	728	728	728	728	728 Kaderregeling subsidies https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2024-5652-n1.pdf	Caribisch Nederland	Deze regeling is bedoeld als Mobiliteitsprogramma voor alle studenten binnen het Koninkrijk om de kortdurende uitwisseling van studenten te vergroten. De Koninkrijksbeurs is een van de maatregelen om Caribische studenten te ondersteunen in hun studiecarière	Studenten	2026
9	rarenb.	Regeling Lerarenbeurs	68.678	65.927	62.928	62.928	62.928 Artikelen 2, eerste lid, 4, eerste en tweede lid, en 5, Wet overige OCW-subsidies	leraren scholing Lerarentekort, Leraren scholing	Leraren krijgen een vergoeding voor collegegeld, studiemiddelen en reiskosten voor het volgen van een hbo of wo- opleiding. Werkgever kan subsidie krijgen om studieverlof te geven.	burgers, instellingen	2024
9	rarenb.	Regeling zij-instroom	67.054	61.363	60.058	60.381	60.295 Kaderregeling OCW, SZW en VWS		Per zij-instroomer wordt €25.000 gesubsidieerd voor scholing en begeleiding om een lerarenbevoegdheid te halen	instellingen	2025

9 rarenb.	Subsidieregeling onderwijsassistenten opleiding tot leraar (SOOL)	21.185	18.030	15.400	13.400	11.900	Kaderregeling OCW, SZW en VWS Artikelen 4 en 5, Wet overige OCW-Subsidies; Artikelen 1.3 en 2.1, Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS Artikelen 4 en 5, Wet overige OCW-Subsidies; Artikel 1.3, Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS Artikel 71, Wet op het primair onderwijs; Artikel 67, Wet primair onderwijs BES	Lerarentekort, Leraren scholing	Subsidie van €5.000 per jaar voor max. 4 jaar voor studiekosten en studieverlof voor een onderwijsassistent die zich laat opleiden tot leraar	instellingen	2025	
9 rarenb.	Subsidieregeling Statushouders en de stap naar de klas	2.500	2.500	1.000	1.000	1.000	Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS Artikelen 4 en 5, Wet overige OCW-Subsidies; Artikel 1.3, Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS Artikel 71, Wet op het primair onderwijs; Artikel 67, Wet primair onderwijs BES	Lerarentekort, Leraren scholing	Tegemoetkoming voor opleidings- en begeleidingskosten die een VO-school maakt voor het bieden van een ondersteuningsprogramma aan een statushouder. €10.000 per	instellingen		
9 rarenb.	Subsidieregeling instructeursbeurs mbo	800	800	800	800	800	Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS Artikel 71, Wet op het primair onderwijs; Artikel 67, Wet primair onderwijs BES	Lerarentekort, Leraren scholing	subsidie voor studiekosten en studieverlof voor instructeurs in het MBO die een associate degree of bacheloropleiding gaan volgen.	burgers	2024	
9 rarenb.	Subsidieregeling instroom schoolleiders po van buiten	2.000					Artikel 71, Wet op de expertbeentra; Artikel 67, Wet primair onderwijs BES	Lerarentekort, opleiding schoolleider	studieverlofkosten van een instroner die schoolleider wil worden.	instellingen	2024	
9 rarenb.	Overige projectsubsidies leraren	4.802	3.696	3.696	3.696	3.696	Kaderregeling OCW, SZW en VWS	lerarenbeleid	Maximaal €70.000 per instroner lerarenbeleid	diversen	2024	
14 cultuur	Verbreiden inzet cultuur	12.222	11.652	13.686	13.686	13.686	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Verbreiden inzet cultuur	oa Cultuurbeoefening, onderst. Amateerkunsten, lokale vrijwilligers, erfgoededucatie, mentale gezondheid.	instellingen, zelfstandig professionals in het sociaal en het cultureel domein en cultuurmakers, amateurkunstverenigingen, lokale erfgoed - en vrijwilligersorganisatie, sectorale ambachten	2025	
14 cultuur	Diversiteit & Inclusie	1.669	1.669	1.669	1.669	1.669	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Diversiteit & Inclusie	Projectsubsidies toegankelijkheid en diversiteit, Kennispunt toegankelijkheid, projectsubsidie HandicapNL	Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, HandicapNL	2024	
14 cultuur	Loon- en prijsbijstelling	1.639	1.170	1.025	950	950	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Loon- en prijsbijstelling	Loon- en prijsbijstelling	nvt	2024	
14 cultuur	Internationaal cultuurbeleid (incl. HIGS)	8.459	8.583	8.583	8.583	9.048	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Internationaal cultuurbeleid (incl. HIGS)	Kader Kamerbrief 2026-2028 internationaal cultuurbeleid	Culturele instellingen en makers, ondersteuning van de bilaterale relaties met andere landen	2024	
14 cultuur	Cultuurprijzen	786	742	697	697	697	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Cultuurprijzen	popprijs, Vermeerprijs, vrijwilliersteam, PC Hooftprijs	Kunstenaars en vrijwilligers, Nederland Monumentenland	2024	
14 cultuur	Oorlogskunst	875	875	875	875	875	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Oorlogskunst	restitutiecommissie oorlogskunst	Restitutiecommissie, NIOD	2024	
14 cultuur	Kunstaankopen	355	355	355	355	355	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Kunstaankopen	dotatie Museaal Aankoopfonds	Musea, burgers	2024	
14 cultuur	Museale strategie	4.195	995	995	995	995	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Museale strategie	projectsubsidies o.a. (koloniale) collecties, nationaal historisch museum	St. Amstel en Jachtslot Sint Hubertus, museum Wereldculturen, nationaal Historisch Museum, Openluchtmuseum Provincies tbv regionale infrastructuur, organisaties op het gebied van mobiel erfgoed	2025	
14 cultuur	Specifieke cultuurbeleid	14.138	11.054	7.745	8.305	9.805	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Specifieke cultuurbeleid	mobiel erfgoed, slavenvrijverden, leefmilieu revoluerend productiefonds, erfgoedmanifesties, uitvoering vedrag FARO	Heritage Science, Joint Programma Initiatieve Erfgoed en fysieke leefomgeving, Gebiedsagenda IJsselmeergebied en ontwerp	NWO	2024
14 cultuur	Overige subsidies cultuur	250	250	250	250	250	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Overige subsidies cultuur	Heritage Science, Joint Programma Initiatieve Erfgoed en fysieke leefomgeving, Gebiedsagenda IJsselmeergebied en ontwerp	NWO	2024	
14 cultuur	Leefomgeving	135	135	215	135	110	Erfgoedwet	Leefomgeving	Erfgoedwet	BZK, I&W - uiteindelijk doelgroep burgers Stimulering archeologie	2024	
14 cultuur	Archeologie	835	735	485	485	250	Erfgoedwet	Archeologie	Archeologie	Publiekparticipatie via versterken archeologische sectororganisatie Cultuur en ondernemen, culturele instellingen, Mores, Platform Arbeidsmarkt Culturele en Creatieve	2025	
14 cultuur	Arbeidsmarkt en ondernemerschap	7.000	7.200	7.200	7.200	7.200	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Arbeidsmarkt en ondernemerschap	Maatregelen voor versterking en verbetering arbeidsmarkt en ondernemerschap	Arbeidsmarkt Culturele en Creatieve	2026	
14 cultuur	Centraal budget racisme en discriminatie	227	113	0	0	0	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Centraal budget racisme en discriminatie	Centraal budget racisme en discriminatie	Culturele instellingen, kunstenaars en burgers	2024	
14 cultuur	Programma leesbevordering	36.750	20.243	15.304	12.258	12.258	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Programma leesbevordering	Programma leesbevordering	Stichting Lezen en Schrijven, Infrastructuur de Bibliotheek op School, Gemeentelijke Gezinsaanpak Geletterdheid, Letterenfonds, Stichting De VoorleesEpress, Stichting Nederlands Literatuurmuseum, Stg Leenrecht	2025	
14 cultuur	Architectuur	1.193	912	912	912	912	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Architectuur	Architectuur, Bureau Architecten Register, Bureau Rijksbouwmeester	Bureau Architecten Register, Bureau Rijksbouwmeester	2024	
14 cultuur	Creative Industrie algemeen	3.029	2.727	2.727	2.615	2.615	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Creative Industrie algemeen	Creative Industrie algemeen oa Dutch Academy of Films	Het Nieuwe Instituut, Dutch Academy of Films, Top team Creatieve industrie, Stg Media Perspective	2025	
14 cultuur	Innovatie bibliotheken	953	949	1.023	943	943	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Innovatie bibliotheken	Innovatie bibliotheken, Muziekweb	Muziekweb - Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid	2024	
14 cultuur	Innovatie letteren	155	155	155	155	155	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Innovatie letteren	Innovatie letteren	Letterenfonds	2025	
14 cultuur	Vaste boekenprijs	709	709	709	709	709	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Vaste boekenprijs	Vaste boekenprijs	KVB Boekwerk (kennis en informatiecentrum), Commissariaat voor de Media, stichting PC Hooftprijs	2024	
14 cultuur	Digitalisering Erfgoed	1.651	1.552	1.583	1.583	1.583	Wet op het specifiek cultuurbeleid	Digitalisering Erfgoed	Digitalisering Erfgoed, Nederlands Instituut Beeld en Geluid	Bureau , Netwerk Digitaal Erfgoed, Digitaal Erfgoed Nederland,	2025	
14 cultuur	NGF-Project CIIC	14.700	41.900	45.000			Wet op het specifiek cultuurbeleid	NGF-Project CIIC	NGF-Project CIIC	Sector	2024	
14 cultuur	Subsidies RCE	2.632	2.432	1.471	1.138	1.138	Erfgoedwet	Subsidies RCE	Uitvoering erfgoedbeleid en regelingen	Het doel van deze subsidieregeling is om het onderzoeksjournalistiek veld in Nederland duurzaam te versterken.	2026	
15 media	Subsidieregeling onderzoeksjournalistiek SvdJ en FBJP	16.392	14.705	14.630	14.630	14.630	Mediawet 2008	Journalistiek	Uitvoering erfgoedbeleid en regelingen	Onderzoeksjournalisten	2024	

Year	Category	Budget	Actual	Actual	Actual	Actual	Actual	Actual	Actual	Description	Project/Program	Impact	Year			
15	media	15.715	17.860								Professionalisering lokale omroepen	Mediawet 2008	Lokale omroepen	Met deze middelen doet het kabinet noodzakelijke investeringen in de professionalisering voor lokale publieke omroepen en helpt het kabinet ze met de voorbereiding op de voorziene start van het nieuwe stelsel per 1 januari 2027. Voorzien is dat deze middelen onder per 2027 onder "bekostiging" vallen. Uit deze middelen worden ook lokale private journalistieke partijen gesteund. Door samenwerking en het bundelen van journalistieke kracht en kennis de lokale journalistiek versterken om zo de democratie gezond te houden	Lokale publieke media-instellingen en lokale 2024	
15	media	3.000									Project Versterking lokale-journalistiek door samenwerking	Mediawet 2008 Regeling op het Specifiek Cultuurbeleid/De Wet overige OCW subsidies	Lokale journalistiek		Lokale journalistiek	2024
15	media	535	535	535	610	610					Diverse overige subsidies media (regeling op het specifiek cultuurbeleid)		Diverse media	Diverse kleine subsidies voor het stimuleren van mediabeleid	Diverse media	2024
15	media	175	175	175	175	175					AWO-fonds voor de Omroep		Media	Bijdrage van OCW voor Het Arbeidsmarkt- Werkgelegenheids- en Opleidingsfonds voor de Omroep	AWO-Fonds voor de Omroep	2024
15	media	50	50	50	50	50					Omrop Fryslan		Media	Bijdrage Omrop Fryslan	Omrop Fryslan	2024
15	media	75	75	75							Arbouw Mediafonds		Media	Betref verrekening wachtgebieden met een aflopend karakter	Mediafonds	2024
15	media	111	111	111	111	111					Subsidies Persvrijheid en veiligheid	Mediawet 2008	Persvrijheid en -veiligheid	Organisaties die zich inzetten voor de vrijheid van meningsuiting, persvrijheid en de veiligheid van journalisten. Instellingsubsidie voor Naturalis Biodiversity Center voor collectegebonden wetenschappelijk onderzoek en onderwijs over biodiversiteit en natuur en verspreiding van biodiversiteitsinformatie.	Organisaties die zich inzetten voor de vrijheid	2024
16	owb	10.208	10.207	10.207	10.207	10.207					Naturalis Biodiversity Center (NBC)	Algemene wet bestuursrecht, artikel 4.23, derde lid, onderdeel c	Wetenschappelijk onderzoek en onderzoek		Instellingen	2024
16	owb	12.565	12.565	12.565	12.565	12.565					Biomedical Primate Research Centre (BPRC)	Algemene wet bestuursrecht, artikel 4.23, derde lid, onderdeel c	Wetenschappelijk onderzoek		Instellingen	2024
16	owb	4.072	4.072	4.072	4.072	4.072					Stichting Nationaal Centrum voor Wetenschap en Technologie / NEMO Science Museum (NCWT/NEMO)	Algemene wet bestuursrecht, artikel 4.23, derde lid, onderdeel c	Wetenschap, Technologie en Samenleving	maatschappelijke impact en wetenschapscommunicatie van wetenschap en techniek.	Instellingen	2024
16	owb	267	267	267	267	267					Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT)	Algemene wet bestuursrecht, artikel 4.23, derde lid, onderdeel c	Kennisdeling en samenwerking	Instellingsubsidie voor het STT voor het bevorderen van wetenschappelijke samenwerking en ontwikkelen van langetermijnvustes met technische invalstocht.	Instellingen	2024
16	owb	1.250	1.250	1.250	1.250	1.250					Animal Advocacy and Protection (Stichting AAP)	Wet overige OCW-subsidies, artikel 4	Dierenbescherming	Instellingsubsidie voor stichting AAP voor de opvang van verwaarloosde of misbruikte exotische zoogdieren.	Instellingen	2024
16	owb	4.272	14.600	1.922	16.678	2.000					Delta Climate Center (DCC)	Financiële-verhoudingswet, artikel 17, vijfde lid	Onderwijs; kennisdeling en samenwerking; wetenschappelijk onderzoek	Instellingsubsidie voor het DCC voor onderwijs en onderzoek in Zeeland over klimaat, voedsel, water en energie dat moet leiden tot duurzame en welvarende Delta's, als onderdeel van het "Pakket Wind in de Zelen" dat is opgesteld ter compensatie voor het niet-huisvesten van de maritiemkazerne in Zeeland.	Instellingen	2024
16	owb	309	309	309	309	309					De Vereniging van Wetenschapsmusea en Science Centers (VWSC)	Algemene wet bestuursrecht, artikel 4.23, derde lid, onderdeel c	Kennisdeling en samenwerking	Instellingsubsidie voor VSC voor het mogelijk maken van een samenwerkingsverband tussen wetenschapsmusea en science centers.	Instellingen	2024
16	owb	150	0	0	0	0					Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren (LNVH)	Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Kennisdeling en samenwerking	Instellingsubsidie voor het Landelijk Netwerk Vrouwelijk Hoogleraren om de gendergelijkheid in de wetenschap te bevorderen.	Instellingen	2025
16	owb	256	264	0	0	0					Erkennen en Waarderen	Wet overige OCW-subsidies; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS; Algemene wet bestuursrecht, artikel 4.2	Kennisdeling en samenwerking	Subsidie voor universiteiten voor het organiseren van de waardering voor de pluriformiteit van de taken van wetenschappers.	Instellingen	2026
16	owb	0	0	0	2.620	2.620					Sociale Veiligheid Monitoring-universiteiten	Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek, artikel 2.5; Wet overige OCW-subsidies	Kennisdeling en samenwerking	Een bijdrage aan universiteiten voor de monitoring van sociale veiligheid onder onderzoekers en promovendi.	Instellingen	2024
16	owb	1.456	1.456	1.164	1.164	1.164					Nationaal Expertisecentrum voor Wetenschap en Samenleving (NEWS)	Wet overige OCW-subsidies, artikel 4 en 5; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS, artikel 1.3 en 2.1	Kennisdeling en samenwerking	Instellingsubsidie voor NEWS, voor het stimuleren van de verbinding tussen wetenschap en samenleving.	Instellingen	2025
16	owb	18.034	6.335	704	0	0					NGF: Biotech Booster	Tijdelijke wet Nationaal Groeifonds; Comptabiliteitswet 2016, artikel 2.11; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Wetenschappelijk onderzoek	Subsidie om biotechnologie beter om te zetten in bedrijvigheid en toepassingen, zodat innovatie in biotechnologie maximaal bijdraagt aan het oplossen van maatschappelijke uitdagingen in gezondheid, klimaat, energie, landbouw en voeding.	Instellingen en bedrijven	2024
16	owb	16.450	15.850	16.850	16.100	10.850					NGF: Zelfdenkende Moleculaire Systemen (ZMS)	Tijdelijke wet Nationaal Groeifonds; Comptabiliteitswet 2016, artikel 2.11; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS	Wetenschappelijk onderzoek	Subsidie voor een nieuwe aanpak van moleculair onderzoek die chemie verbindt met big data en AI, oftewel "Big Chemistry". Dit voorstel heeft als doel een volledig gerobotiseerd laboratorium te bouwen, en dit te koppelen aan excellente wetenschap aan de ene kant en industriële R&D op het gebied van formulering van complexe mensgels aan de andere kant.	Instellingen	2030
16	owb	2.378	3.555	3.768	4.680	3.319					Nationale coördinatie (NC) overig	Wet overige OCW-subsidies	Hoofdoelen wetenschapsbeleid	Nationale coördinatie betreft een aantal subsidies die drie hoofddoelen van het wetenschapsbeleid bevorderen: het versterken van het fundament, vergroten van maatschappelijke impact, en talent. Zo wordt het budget gebruikt voor specifieke thematische onderzoeken naar maatschappelijke onderwerpen in de nationale wetenschapsagenda, bijvoorbeeld naar het verminderen van dieproeven. Een component van deze subsidie is de monitoring van de sectorplannen, een belangrijk instrument van het wetenschapsbeleid. Ook wordt er subsidie gegeven voor het meldpunt WetenschapVrij, voor bedreigde wetenschappers. Vanuit deze post wordt daarnaast subsidie gegeven voor wetenschappelijke samenwerking op Caribisch Nederland. Ook wordt hier de contributie voor OECD, Global Biodiversity Information Facility (GBIF) en Fusion for Energy uit betaald.	Diverse	2025

16	owb	Subsidie Fonds onderzoek en wetenschap (Fonds O&W) overig	324	324	325	85	85	Wet overige OCW-subsidies	Wetenschappelijk onderzoek	Subsidie voor vrnj en ongebonden onderzoek. Subsidie voor het bevorderen van wetenschap en innovatie door middel van het stimuleren en faciliteren van deelname aan het Europese kaderprogramma Horizon Europe voor onderzoek en innovatie. Deze regeling zorgt ervoor dat Nederland meer geld van de EU krijgt voor wetenschap en innovatie.	Instellingen	2024
16	owb	Horizon Europe	82.795	82.795	82.795	82.795	82.795	Wet overige OCW-subsidies, artikel 4 en 5; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS, artikel 1.3 en 2.1	Wetenschappelijk onderzoek	Subsidie om een sociaal veilige leer- en werkomgeving voor studenten en medewerkers in het hoger onderwijs en de wetenschap te bevorderen door het faciliteren van initiatieven waarbij de sector samenwerkt en samen leert op activiteiten- en Instellingssubsidie voor NAE, voor het bevorderen van een vitaal en effectief klimaat van verantwoordelijke, inclusieve en impactvolle op engineering gebaseerde innovatie, geworteld in een kennis- en talentbasis van wereldklasse op het gebied van technologische wetenschappen en mensgericht ontwerpen.	Instellingen / bedrijven	2024
16	owb	Regiegroep Sociale Veiligheid	5.217	5.217	5.216	0	0	Wet overige OCW-subsidies, artikel 4 en 5; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS, artikel 1.3 en 2.1	Sociale Veiligheid	Subsidie om een sociaal veilige leer- en werkomgeving voor studenten en medewerkers in het hoger onderwijs en de wetenschap te bevorderen door het faciliteren van initiatieven waarbij de sector samenwerkt en samen leert op activiteiten- en Instellingssubsidie voor NAE, voor het bevorderen van een vitaal en effectief klimaat van verantwoordelijke, inclusieve en impactvolle op engineering gebaseerde innovatie, geworteld in een kennis- en talentbasis van wereldklasse op het gebied van technologische wetenschappen en mensgericht ontwerpen.	Instellingen en regiegroep	2024
16	owb	Netherlands Academy of Engineering	524	524	524	524	524	Wet overige OCW-subsidies, artikel 4 en 5; Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS, artikel 1.3 en 2.1	Kennisdeling en samenwerking	Subsidie om een sociaal veilige leer- en werkomgeving voor studenten en medewerkers in het hoger onderwijs en de wetenschap te bevorderen door het faciliteren van initiatieven waarbij de sector samenwerkt en samen leert op activiteiten- en Instellingssubsidie voor NAE, voor het bevorderen van een vitaal en effectief klimaat van verantwoordelijke, inclusieve en impactvolle op engineering gebaseerde innovatie, geworteld in een kennis- en talentbasis van wereldklasse op het gebied van technologische wetenschappen en mensgericht ontwerpen.	Instellingen	2024
25	de	COC Begrenzen en Doorgaan	82	0	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	Onderwijs	Bevorderen sociale veiligheid van LHBTIQ+ leerlingen	Jongeren in het onderwijs	2025
25	de	emancipatie-onderzoek World Values Survey Nederland LVA	0	24	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	Emancipatie breed	Bijdrage aan onderzoek naar gemeenschappelijke waardepatronen	Breed maatschappelijk	2026
25	de	Verkenning BI+ mensen en arbeidsmarkt Stichting BI+	37	0	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Onderzoek naar de positie van BI+ personen op de arbeidsmarkt	BI+ personen	2025
25	de	IOM/SAMEN	12	0	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	Gendergelijkheid	Tegengaan van gendergerelateerd geweld	Migrantenvrouwen	2025
25	de	Movisie "Ondersteuning regenboogsteden 2023-2026"	316	316	316	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Begeleiding van gemeenten die deelnemen aan het programma regenboogsteden	Gemeenten en LHBTIQ+ gemeenschap	2027
25	de	ILGA Europe 2023-2024	94	0	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Bevorderen LHBTIQ+ gelijkheid	LHBTIQ+ breed	2025
25	de	European LGBTIQ Youth Advocacy and Activism IGLYO	88	66	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Ondersteunen LHBTIQ+ jongeren	Jongeren	2026
25	de	Alliantie Gelijke spelen 5.0 NOC/NSF	157	118	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	Sport	Bevorderen van sociale veiligheid voor LHBTIQ+ personen in de sport	Sporters	2026
25	de	Klaar voor de nieuwe realiteit/COC/Rutgers	162	121	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Gericht op de weerbaarheid van de organisatie	LHBTIQ+ breed	2024
25	de	Aan het begin van de regenboog fase 2/COC	297	96	218	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	Onderwijs	Bevorderen van genderdiversiteit in het onderwijs	Jongeren in het onderwijs	2027
25	de	Transnghts 2024/TGEU	20	80	20	80	20	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Ondersteuning transgendergemeenschap	Transgenders	2024
25	de	Hedendaags verleden/ Stichting Curatim	50	25	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2027	LHBTIQ+	Uitwerking excuses en erkenning voor wet wijziging geslacht 1985-2014	Transgenders	2026
25	de	SER instellingssubsidie 2024	500	500	500	500	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2028	Gendergelijkheid	Bevorderen van gendergelijkheid in de top van het bedrijfsleven	Vrouwen	2024
25	de	Faith 4 Gender/European forum	117	58	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2029	LHBTIQ+	Bevorderen sociale acceptatie en dialoog binnen gesloten gemeenschappen	LHBTIQ+ breed	2026
25	de	Stichting Veilige Kerk	50	37	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2030	Grensoverschrijdend gedrag	Voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag	Christelijke LHBTI	2026
25	de	Mannenemancipatie als oplossing	140	105	0	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2031	Grensoverschrijdend gedrag	Voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag	Mannen	2026
25	de	DoeMeeMetSD	187	26	161	0	0	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2033	Grensoverschrijdend gedrag	Voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag	Omstanders	2027
25	de	Bijdrage Instellingssubsidie SSV	238	238	238	238	238	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2033	Onderwijs	Bevorderen sociale veiligheid in het onderwijs	Jongeren in het onderwijs	n.v.t.
25	de	Overige subsidies	3.690	2.862	3.008	3.643	4.203	Regeling Gender- en LHBTIQ+ gelijkheid 2022-2033	Emancipatie breed	Diverse doelstellingen binnen het emancipatiebeleid	Emancipatie breed	n.v.t.

202400971
EZK

Antwoord op formatievraag

Vraag:

- Welke subsidies staan er op uw begroting? Graag het onderwerp en bijbehorende bedrag op de begroting voor de jaren 2025 t/m 2029.

Antwoord:

Onderstaande tabel presenteert de subsidie-uitgaven op de EZK-begroting voor 2025 t/m 2029.

Hiervoor is aangesloten bij de definitie van subsidies zoals ook in de begroting gehanteerd; hierdoor vallen andersoortige bijdragen vanuit het ministerie zoals bijdragen aan instellingen en agentschappen of leningen buiten het overzicht.

De bedragen zijn op basis van de stand Voorjaarsnota 2024/eerste suppletoire begroting 2024 (in prijspeil 2023).

Totaaloverzicht subsidies EZK-begroting (bedragen in € miljoenen)						
Art.	Onderwerp	2025	2026	2027	2028	2029
1	Cyber security	0,0	-	-	-	-
1	Subsidiemaatregel telecom Caribisch Nederland	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5
1	EU-cofinanciering Digital Europe	13,5	10,8	15,0	9,5	5,0
1	NGF - project AiNed	31,8	29,1	50,2	-	-
1	NGF - project Nationaal Onderwijs Lab	6,4	13,8	6,6	34,8	-
1	NGF - project 6G Future Network Services	20,0	-	-	-	-
Subtotaal Artikel 1		75,3	57,2	75,3	47,8	8,5
<i>Waarvan reguliere uitgaven</i>		<i>17,0</i>	<i>14,3</i>	<i>18,5</i>	<i>13,0</i>	<i>8,5</i>
<i>Waarvan uitgaven Nationaal Groeifonds</i>		<i>58,3</i>	<i>42,9</i>	<i>56,8</i>	<i>34,8</i>	<i>-</i>
2	MKB-Innovatiestimulering Topsectoren (MIT)	23,5	33,4	42,4	42,4	42,4
2	Eurostars	23,0	23,8	21,7	21,7	21,7
2	Bevorderen ondernemerschap	24,6	15,7	16,0	17,8	17,8
2	Cofinanciering EFRO	32,1	24,1	24,1	24,1	24,1
2	Bijdrage aan ROM's	11,0	11,0	11,0	11,0	11,0
2	Verduurzaming industrie	62,2	73,0	65,5	81,6	83,7
2	Startup beleid	4,1	4,1	1,2	-	-
2	Invest-NI	11,6	11,6	11,6	11,6	11,6
2	Infrastructuur duurzame industrie (PIDI)	4,1	-	-	-	-
2	Herstructurering winkelgebieden	14,8	12,3	11,1	17,9	6,0
2	R&D mobiliteitssectoren	27,9	12,7	-	-	-
2	IPCEI Cloudinfrastructuur en services	13,6	14,2	12,5	10,3	8,0
2	IPCEI Micro elektronica	20,3	85,2	24,6	47,2	15,3
2	EuroHPC	12,7	7,6	7,6	-	-
2	Euro QCI	11,9	-	-	-	-
2	Tegemoetkoming Energiekosten	5,4	2,7	-	-	-
2	Brexit Adjustment Reserve	81,1	-	-	-	-
2	Ruimte voor economie / bedrijventerreinen	1,8	2,7	1,8	-	-
2	Overig	11,4	10,4	8,7	8,2	8,2
2	NGF - project Groenvermogen	13,9	13,7	-	-	-
2	NGF - project Health RI	11,0	11,0	8,0	5,0	-
2	NGF - project RegMed XB	9,5	1,6	1,3	1,2	-
2	NGF - project QuantumDeltaNL	3,6	81,2	1,2	-	-
2	NGF - project Onco-PACT	40,9	-	-	-	-
2	NGF - project Circulaire Plastics	21,2	-	-	-	-
2	NGF - project NXTGEN HIGH TECH	58,7	56,1	37,5	21,3	14,0
2	NGF - project PhotonDelta	48,9	13,0	-	-	-
2	NGF - project Opschaling PPS beroepsonderwijs	35,1	34,5	-	-	-
2	NGF - project Biobased Circular	32,9	47,4	-	-	-
2	NGF - project Material Independence & Circular Batteries	70,9	19,0	9,7	-	-
2	KF - Investerings Verduurzaming Industrie	214,0	176,1	138,6	104,7	45,1
2	KF - Verduurzaming industrie	53,6	86,0	25,0	68,0	13,0
Subtotaal Artikel 2		1.011,5	884,1	481,1	493,9	322,0
<i>Waarvan reguliere uitgaven</i>		<i>397,2</i>	<i>344,5</i>	<i>259,8</i>	<i>293,7</i>	<i>249,9</i>
<i>Waarvan uitgaven Nationaal Groeifonds</i>		<i>346,6</i>	<i>277,5</i>	<i>57,7</i>	<i>27,5</i>	<i>14,0</i>
<i>Waarvan uitgaven Klimaatfonds</i>		<i>267,6</i>	<i>262,1</i>	<i>163,6</i>	<i>172,7</i>	<i>58,1</i>

Vertrouwelijk - alleen ten behoeve van overleg aan de formatietafel

3	Thematisch Technology Transfer	3,0	3,0	-	-	-
	Subtotaal Artikel 3	3,0	3,0	-	-	-
4	Missiegedreven Onderzoek Ontwikkeling en Innovatie (MOOI)	74,8	76,9	78,1	70,3	58,3
4	Hernieuwbare Energietransitie (HER+)	25,5	-	-	-	-
4	Energie-efficiency	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
4	Green Deals	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
4	Demonstratieregeling Energie- en Klimaatinnovatie (DEI+)	115,3	112,7	116,8	149,0	128,2
4	Subsidieregeling Duurzame Scheepsbouw (SDS)	1,7	1,7	1,7	-	-
4	Projecten Klimaat en Energieakkoord	2,5	2,6	4,2	4,2	4,2
4	SDE	46,8	530,0	506,0	473,0	459,0
4	SDE+	524,3	998,7	1.086,9	1.414,1	1.838,7
4	SDE++	89,6	608,0	942,6	1.090,5	1.184,5
4	Aardwarmte	12,5	12,5	-	-	-
4	ISDE-regeling	99,8	97,7	97,7	97,7	97,7
4	Carbon Capture Storage (CCS)	3,6	4,9	5,2	5,2	5,2
4	Hoge Flux Reactor	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9
4	Caribisch Nederland	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1
4	Overige subsidies	-	20,0	38,9	19,0	17,0
4	Subsidieregeling Coöperatieve Energieopwekking (SCE)	2,5	8,7	15,8	20,4	23,1
4	IPCEI waterstof	2,0	-	-	-	-
4	Vulmaatregelen gasopslag (regulier)	253,5	233,0	-	-	-
4	MIEK	5,1	-	-	-	-
4	Schadeafhandeling mijnbouw Limburg	5,7	2,2	4,0	4,0	4,0
4	Compensatie aanbestedende diensten SEFE-contracten	14,0	-	-	-	-
4	Tegemoetkoming blokaansluitingen	1,1	-	-	-	-
4	Investerings waterstofbackbone	53,2	118,2	155,7	277,1	70,0
4	Ondersteuning energiehubs	3,1	3,1	-	-	-
4	Kwaliteitsbudget energieprojecten	10,3	-	-	-	-
4	Energiecoöperaties en burgerbetrokkenheid energietransitie	6,1	6,3	6,4	-	-
4	Subsidie project Djewels	26,0	17,0	5,0	6,0	-
4	NGF - project NieuweWarmteNu!	54,7	46,1	28,5	24,4	-
4	KF - Demonstratieregeling Energie- en Klimaatinnovatie (DEI+)	61,4	106,2	124,0	136,5	119,0
4	KF - Projecten Klimaat en Energieakkoord	5,8	0,1	0,1	0,1	0,1
4	KF - SDE+	60,6	14,1	13,1	12,7	7,7
4	KF - ISDE-regeling	707,2	446,4	-	-	-
4	KF - Overige subsidies	57,4	77,4	56,1	51,1	51,1
4	KF - Opschalingsinstrument waterstof	466,2	260,2	240,2	190,2	145,2
4	KF - IPCEI waterstof	352,7	209,3	241,5	178,6	3,0
4	KF - MIEK	0,5	0,3	-	-	-
4	KF - Warmtenetten Investeringssubsidie (WIS)	224,9	243,0	247,1	249,6	390,7
4	KF - Geothermie	19,0	80,0	30,0	20,0	-
	Subtotaal Artikel 4	3.403,1	4.351,0	4.059,5	4.507,6	4.620,7
	<i>Waarvan reguliere uitgaven</i>	<i>1.392,8</i>	<i>2.868,1</i>	<i>3.078,9</i>	<i>3.644,3</i>	<i>3.903,9</i>
	<i>Waarvan uitgaven Nationaal Groeifonds</i>	<i>54,7</i>	<i>46,1</i>	<i>28,5</i>	<i>24,4</i>	<i>-</i>
	<i>Waarvan uitgaven Klimaatfonds</i>	<i>1.955,7</i>	<i>1.436,9</i>	<i>952,1</i>	<i>838,9</i>	<i>716,9</i>
5	Geestelijke bijstand	0,6	0,5	-	-	-
5	Duurzaam herstel	143,2	169,8	-	-	-
5	Woonbedrijf	2,0	0,8	-	-	-
5	Diverse subsidies versterken	4,6	1,9	0,2	0,2	-
5	Subsidieregelingen bestuurlijke afspraken	1,7	-	-	-	-
5	Nieuwbouwregeling	4,9	-	-	-	-
5	Economische bedrijvigheid	27,8	27,8	27,8	2,8	-
	Subtotaal Artikel 5	184,8	200,8	28,0	3,0	-
	Totaal	4.677,6	5.496,1	4.643,9	5.052,3	4.951,2
	<i>Waarvan reguliere uitgaven</i>	<i>1.994,8</i>	<i>3.430,7</i>	<i>3.385,2</i>	<i>3.954,1</i>	<i>4.162,2</i>
	<i>Waarvan uitgaven Nationaal Groeifonds</i>	<i>459,6</i>	<i>366,4</i>	<i>143,0</i>	<i>86,7</i>	<i>14,0</i>
	<i>Waarvan uitgaven Klimaatfonds</i>	<i>2.223,3</i>	<i>1.699,0</i>	<i>1.115,7</i>	<i>1.011,6</i>	<i>775,0</i>